

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Διπλωματική Εργασία του
Λεωνίδα Αλεξόπουλου

Θέμα:
Η Μακρά Συγκρότηση του Κεντρώου Χώρου

2022

Ευχαριστίες

Ιδιαίτερες ευχαριστίες στον σύμβουλο σπουδών μου Ομότιμο καθηγητή κ. Προκόπη Παπαστράτη για την καθοδήγησή του και την στήριξή του. Επίσης, στον πρώην Πρόεδρο της Βουλής κ. Απόστολο Κακλαμάνη και τον δημοσιογράφο κ. Φοίβο Οικονομίδη, των οποίων οι μαρτυρίες είχαν καταλυτικό ρόλο στην έρευνά μου.

Περίληψη

Στην πολυτάραχη πολιτική ζωή της Ελλάδας το Κέντρο προσπάθησε με δυσκολία να οριοθετήσει τον χώρο του και να εκφρασθεί ανάμεσα στα άκρα, την Δεξιά και την Αριστερά. Οι προσπάθειες για την ενοποίηση του κεντρώου χώρου ήταν πολλές με βασικότερη την ίδρυση της Ένωσης Κέντρου το 1961 με αρχηγό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Η Ένωση Κέντρου, παρά τις διαφορές και τις διαφωνίες, κατάφερε να συσπειρώσει και να εκφράσει μεγάλο μέρος του ελληνικού λαού εκείνη την εποχή και τελικά ανέλαβε την διακυβέρνηση της χώρας. Όμως, η ενότητα αποδείχθηκε εύθραυστη με συνέπειες δυσάρεστες όχι μόνο για το ίδιο το Κέντρο αλλά και για την χώρα.

Λέξεις κλειδιά: Κέντρο, κεντρώος χώρος, Ένωση Κέντρου, Γεώργιος Παπανδρέου, Σοφοκλής Βενιζέλος, Ανένδοτος Αγώνας, Ιουλιανά

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή.....	4
Σκοπός-Μεθοδολογία.....	4
Οι πολιτικές δυνάμεις μετά τον Εμφύλιο.....	6
Οι εκλογές της 31 ^{ης} Μαρτίου 1946.....	7
Η παλινόρθωση της βασιλείας.....	14
Οι εκλογές της 5 ^{ης} Μαρτίου 1950.....	15
Οι εκλογές της 9 ^{ης} Σεπτεμβρίου 1951.....	24
Ιστορικό πλαίσιο (1950-1952).....	26
Οι εκλογές της 16 ^{ης} Νοεμβρίου 1952.....	28
Ο χώρος του Κέντρου σε αναζήτηση ταυτότητας (1952-58).....	33
Οι εκλογές της 16 ^{ης} Φεβρουαρίου 1956.....	35
Οι εκλογές της 11 ^{ης} Μαΐου 1958.....	37
Το Κέντρο σε κρίση.....	38
Η πορεία προς την Ένωση Κέντρου.....	40
Η Ένωση Κέντρου.....	47
Οι εκλογές του 1961.....	50
Οι Αμερικανοί και οι εκλογές.....	56
Οι εκλογές της «βίας και νοθείας».....	58
Ο Ανένδοτος Αγώνας.....	63
Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη.....	74
Οι εκλογές της 3 ^{ης} Νοεμβρίου 1963.....	77
Οι Αμερικανοί και οι εκλογές του 1963.....	80
Η νίκη του Κέντρου στις εκλογές.....	81
Ο θάνατος του Σοφοκλή Βενιζέλου.....	85
Η δεύτερη νίκη της Ένωσης Κέντρου.....	87
Το ταραχώδες 1965.....	91
Η δικτατορία της 21 ^{ης} Απριλίου 1967.....	97
Μαρτυρίες.....	98
Επίλογος.....	102
Παράρτημα.....	104
Βιβλιογραφία.....	126

Εισαγωγή

Η πολιτική ζωή της Ελλάδας είναι, χωρίς αμφιβολία, πολυτάραχη. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο η χώρα προσπάθησε να κλείσει τις πληγές της και να ορθοποδήσει προχωρώντας προς την ευημερία και την ανάπτυξη. Όμως, αυτό στην πράξη αποδείχθηκε δύσκολο, αφού οι περισσότεροι επεδίωκαν να εξυπηρετήσουν το προσωπικό τους συμφέρον και όχι το κοινό καλό.

Στο πολιτικό προσκήνιο κυριαρχούσαν η Δεξιά, που είχε συγκεντρώσει τους συντηρητικούς ψηφοφόρους, και η Αριστερά, που βρισκόταν στα όρια της παρανομίας και προσπαθούσε να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις της. Υπό αυτές τις συνθήκες το Κέντρο προσπαθούσε να οριοθετήσει τον δικό του χώρο και να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων. Πολλές ήταν οι προσπάθειες, άλλοτε επιτυχημένες και άλλοτε όχι, που έγιναν με σκοπό την ενοποίηση του Κέντρου και την επικράτηση απέναντι στην Δεξιά και στην Αριστερά. Αυτή που ξεχώρισε και οδήγησε το Κέντρο προς την εξουσία ήταν η Ένωση Κέντρου.

Σκοπός-Μεθοδολογία

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει το θέμα των κομμάτων του κεντρώου χώρου ως προς την εξέλιξή τους μέχρι και την ίδρυση του πολιτικού κόμματος Ένωσης Κέντρου, το 1961. Επίσης, η εργασία, λόγω του ότι στηρίζεται και αξιοποιεί και την πρωτογενή έρευνα χρησιμοποιεί συνεντεύξεις που υλοποιήθηκαν με άτομα που προέρχονται από τον συγκεκριμένο πολιτικό χώρο την εποχή που εξετάζεται, ώστε να διαπιστωθεί μέσα από τις σκέψεις των ίδιων των πρωταγωνιστών εάν ήταν επιβεβλημένη η ενοποίηση αυτού του χώρου εκείνη την περίοδο και πόσο καθοριστική ήταν η παρουσία της Ένωσης Κέντρου στην πολιτική ζωή της χώρας κατά την εξαετία 1961-1967. Από τα δύο άτομα που έδωσαν συνέντευξη μόνο ο Απόστολος Κακλαμάνης έχει σχέση με τον χώρο του Κέντρου. Ο Φοίβος Οικονομίδης είναι ιστορικός -δημοσιογράφος και απλά είναι ειδικός της περιόδου που εξετάζεται στην εργασία.

Εκτός, όμως από τη δημιουργία της Ένωσης Κέντρου, στην εργασία αναδύθηκαν και άλλα ζητήματα τα οποία σχετίζονται με τη δημιουργία του κόμματος και

κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούν. Τα ζητήματα αυτά αφορούν τη Λευκή τρομοκρατία, την αγγλική παρέμβαση στην ενίσχυση της δημιουργίας του κόμματος, τις εκλογές που πραγματοποιήθηκαν το 1946, το δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε την ίδια χρονιά καθώς και οι συνθήκες οι οποίες αποτέλεσαν το πλαίσιο πραγμάτωσης των εκλογών και του δημοψηφίσματος, αλλά και άλλα ζητήματα που αφορούν τη δεκαετία του 1940 και τα οποία επηρεάζουν τη δημιουργία του κόμματος. Για την εξέταση των επιμέρους αυτών ζητημάτων χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές τα εξής βιβλία:

- Μαργαρίτης, Γ. *Η ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949* (2 τόμοι). Βιβλιόραμα. Αθήνα. 2005
- Λυμπεράτος, Μ. *Στα πρόθυρα του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*. Βιβλιόραμα. Αθήνα, 2006.
- Λυμπεράτος, Μ. *Μετά τον εμφύλιο*, Νότιος άνεμος, Πειραιάς. 2015.
- Χατζηιωσήφ, Χ. *Η ιστορία του 20^{ου} αιώνα*. Ανασυγκρότηση, εμφύλιος πόλεμος, παλινόρθωση 1945-1952 (συλλογικό έργο). Βιβλιόραμα. Αθήνα, 2009.
- Λυμπεράτος, Μ. *Οι εκλογές του 1946. Η Ελλάδα σε κρίσιμη καμπή της σύγχρονης πολιτικής της ιστορία*, Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας. Αθήνα. 2003.
- Πετρόπουλος Ιωάννης, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής». Στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 55-67.
- Παπαστράτης, Π., «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», στο Lars Baerentzen – Γιάννης Ο. Ιατρίδης – Ole L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, μτφρ.: Αριστέα Παρίση, Αθήνα, Ολκός, 2002, σ. 47-66.

Σχετικά με την μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στην κυρίως ερευνητική διαδικασία για την διερεύνηση του χώρου που οδήγησε στη δημιουργία της Ένωσης Κέντρου, παίζει σημαντικό ρόλο το αποτέλεσμα κάθε έρευνας. Στα πλαίσια της δευτερογενούς έρευνας πραγματοποιήθηκε επισκόπηση με βάση την ελληνική βιβλιογραφία και άρθρα της ειδησεογραφίας και πηγές από το Διαδίκτυο που προέρχονταν από εγκεκριμένες ιστοσελίδες, ενώ η εργασία

βασίσθηκε και σε πρωτογενή έρευνα, συγκεκριμένα σε συνεντεύξεις, ώστε να εξετάσει πληρέστερα την πορεία του κεντρώου χώρου στην Ελλάδα.

Οι πολιτικές δυνάμεις μετά τον Εμφύλιο

Κατά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, τον Αύγουστο του 1949, τέθηκε ως κρίσιμο ζήτημα η πολιτική διαχείριση της στρατιωτικής νίκης και η μορφή του μετεμφυλιοπολεμικού καθεστώτος. Η ταλάντευση ανάμεσα στην κοινοβουλευτική και την μη κοινοβουλευτική διαχείριση της στρατιωτικής νίκης οδήγησε σε πολλές προσπάθειες για τον σχηματισμό μιας μεταβατικής κυβέρνησης. Οι προσπάθειες αυτές αποσκοπούσαν στην αναστολή των εκλογικών διαδικασιών, προκειμένου να διαμορφωθεί ένα σταθερό πλέγμα εξουσίας.¹

Η αρχική διαμόρφωση του ελληνικού Κέντρου, έννοια που ήταν ανύπαρκτη στην πολιτική ορολογία του μεσοπολέμου, πραγματοποιήθηκε αμέσως μετά την Απελευθέρωση και βασικά μετά την Δεκεμβριανή σύγκρουση, και φαίνεται πως ανταποκρίθηκε όχι στην αυτόνομη ιδεολογική μετεξέλιξη των πολιτικών δυνάμεων που ήθελαν την κληρονομιά της βενιζελικής παράταξης αλλά στον κίνδυνο περιθωριοποίησής του εξαιτίας των δύο άλλων ισχυρών παρατάξεων του Κομμουνιστικού Κόμματος (ΚΚΕ) και της Δεξιάς. Επομένως, η διαμόρφωση του Κέντρου στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε επικουρικά στη βάση της «μετριοπάθειας». Ως σημείο αφετηρίας είχε την διπλή αντίθεση προς την «βασιλόφρονα άκρα Δεξιά» και την «άκρα κομμουνιστική Αριστερά».

Ο όρος «Κέντρο» εμφανίσθηκε αυτόνομα και χωρίς περαιτέρω προσδιορισμούς στην πολιτική ορολογία για πρώτη φορά κατά το 1945 και χρησιμοποιήθηκε από την εφημερίδα *Ελευθερία*. Μάλιστα, επιχείρησε να αποδώσει συμπληρωματικά στον όρο «Κέντρο» και έναν προσδιορισμό με αναφορά στις διαιρέσεις της δεκαετίας του '40. Συγκεκριμένα, έγραφε στο άρθρο της με τίτλο «Το Κέντρο»: «Εις την Ελλάδα εδοκιμάσαμεν και την επανάστασιν και την αντεπανάστασιν και είδωμεν και των δύο την ανικανότητα». Η κατηγορία ότι η Δεξιά κάλυπτε και ενσωμάτωνε τον δωσιλογισμό κατά την περίοδο της Κατοχής

¹ Παπαδημητρίου, Δ. «Από Τον Λαό Των Νομιμοφρόνων Στο Έθνος Των Εθνικοφρόνων: η Συντηρητική Σκέψη Στην Ελλάδα 1922-1967», Αθήνα: Σαββάλας, 2006, σελ. 230.

(« η αντεπανάστασις ήτο έργον κατ' εξοχήν των δωσιλόγων»)² προσπαθούσε να τοποθετήσει τον κεντρώο χώρο σε ίση απόσταση και σε πλήρη αντιπαράθεση προς τα δύο «άκρα». Η αναφορά στα γεγονότα της Κατοχής και της Αντίστασης χαρακτήριζε την υπό διαμόρφωση Κεντροαριστερά.³ Η εφημερίδα *Ελευθερία* όριζε το Κέντρο με κριτήριο την λογική του μέσου δρόμου απέναντι στα άκρα και τον πολιτικό φανατισμό. Η απόσταση αυτή δεν ήταν μόνο προϊόν πολιτικής βούλησης αλλά επιλογής ζωής, αφού το Κέντρο «εξεκίνησε με την πρόθεσιν ν' αμβλύνη τας αντιθέσεις και να εκφράση το τμήμα εκείνο του λαού, που έχει τα ολιγώτερα πάθη, διότι διέπραξε τα ολιγώτερα λάθη». Το Κέντρο σήμαινε την υιοθέτηση μιας διαφορετικής ηθικής στάσης στην πολιτική, καθώς εκπροσωπούσε εκείνους που «δεν έβαψαν τα χείρας των εις το αδελφικόν αίμα, όσους δεν απουσίασαν από το προσκλητήριο του Έθνους κατά τας τραγικές στιγμάς του, όσους δεν εμόλυναν την ψυχήν των δια της συνεργασίας με τον εχθρόν, όσους δεν είδαν την απέραντον δυστυχίαν της φυλής ως ευκαιρίαν προσωπικής επιβουλής».⁴ Το συγκεκριμένο άρθρο γράφτηκε με στόχο να στηρίξει τις θέσεις των βενιζελογενών κομμάτων, χωρίς να σχετίζεται με τη στάση που διατήρησε η βενιζελική παράταξη κατά τη διάρκεια της κατοχής.

Οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946

Με την συμφωνία της Βάρκιζας η οποία υπεγράφη στις 12 Φεβρουαρίου 1945 από τους εκπροσώπους της κυβέρνησης και του ΕΑΜ τερματίσθηκε η πρώτη φάση των εμφύλιων συγκρούσεων, που είχαν ξεκινήσει από την περίοδο της Κατοχής και κορυφώθηκαν αμέσως μετά την Απελευθέρωση, με τις μάχες τον Δεκέμβριο του 1944 στην Αθήνα. Η συμφωνία της Βάρκιζας όρισε το βασικό νομικό και πολιτικό πλαίσιο για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας και, αφού επικυρώθηκε με την Συντακτική Πράξη 23/23.3.1945, απέκτησε τυπικά

² Τον Ιούνιο του 1945 οι αρχηγοί των κεντρώων κομμάτων ανέφεραν σε κοινή δήλωσή τους: «Αι τρομοκρατικάί οργανώσεις της άκρας δεξιάς των οποίων αι κυριότεροι είχαν οπλισθεί εν μέρει υπό των Γερμανών και παντιοτρόπως συνειργάσθησαν μετ' αυτών (...) αναφανδόν συμπράττουν με τα όργανα της τάξεως προς τελείαν κάθε δημοκρατικής πνοής κατάπνιν».

³ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην ελληνική πραγματικότητα τον Οκτώβριο του 1945 στην διάρκεια μιας άτυπης συνομιλίας ανάμεσα στον τότε πρέσβη της Μεγάλης Βρετανίας Ρέτζιναλντ Λήπερ και στον τότε διευθυντή του πολιτικού γραφείου του Δαμασκηνού τον Γ. Σεφέρη, ο οποίος σημείωσε: «γραμμή left center».

⁴ *Ελευθερία* 29-1-1946, 2-8-1946, 14-11-1945, 19-8-1945

αυξημένη ισχύ. Ήταν δηλαδή ένα είδος «προσυντάγματος» εξαιτίας του περιεχόμενου της, της πολιτικής βάσης και σκοπιμότητας της. Σχετικά με την διαδικασία της εκλογικής νομιμοποίησης του καθεστώτος μετά την Κατοχή, το άρθρο 9 προέβλεπε: «το ταχύτερο δυνατόν, πάντως δε εντός του τρέχοντος έτους, θα διεξαχθεί εν πάσει ελευθερία και γνησιότητα δημοψήφισμα, το οποίο θα τερματίσει οριστικώς το πολιτειακό ζήτημα, υποτασσομένων πάντων εις την απόφασιν του Λαού. Θα επακολουθήσουν δε ως τάχιστα και εκλογαί Συντακτικής Συνελεύσεως δια την κατάρτισιν του νέου Συντάγματος της Χώρας. Και αι δύο αντιπροσωπείαι συμφωνούν όπως, προς έλεγchon της γνησιότητος της εκφράσεως της Λαϊκής θελήσεως, παρακληθούν αι Μεγάλαι Σύμμαχοι Δυνάμεις και αποστείλουν παρατηρητάς».⁵

Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το «πολιτειακό» ζήτημα είχε γίνει αναπόφευκτη, καθώς ο θεσμός της βασιλείας είχε αναδειχθεί από τα πρώτα κιόλας χρόνια της Κατοχής σε ένα από τα βασικά ζητήματα πολιτικής διαμάχης. Μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τα στρατεύματα των Γερμανών, ο Γεώργιος Β' και η εξόριστη κυβέρνηση του Εμμ. Τσουδερού, που ο ίδιος είχε διορίσει, εξακολουθούσε να είναι ο επίσημος εκπρόσωπος του εμπόλεμου ελληνικού κράτους και είχε την αμέριστη υποστήριξη της Μεγάλης Βρετανίας. Όμως, όλες σχεδόν οι πολιτικές δυνάμεις που δρούσαν στην Ελλάδα είχαν αμφισβητήσει την εξουσία του Γεωργίου Β' και οι εκπρόσωποι των κυριότερων πολιτικών κομμάτων υπέγραψαν τον Μάρτιο του 1942 από κοινού πρωτόκολλο, βάσει του οποίου: «η οριστική λύσις του πολιτειακού ζητήματος (...) θέλει επιδιωχθή δια προκηρύξως δημοψηφίσματος, κατά το οποίον τα υπογραφόμενα κόμματα θα λάβουν ανεπιφύλακτον θέσιν υπέρ της Αβασιλεύτου Δημοκρατίας». Το πρωτόκολλο υπέγραψε ο Θεμ. Σοφούλης από το Κόμμα Φιλελευθέρων, οι Π. Ράλλης και Στ. Στεφανόπουλος από το Λαϊκό Κόμμα, ο Γ. Καφαντάρης από το Προοδευτικό Κόμμα, ο Γ. Παπανδρέου από το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, ο Αλ. Μυλωνάς από το Αγροτικό Δημοκρατικό Κόμμα και ο Ι. Σοφιανόπουλος από την Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών. Από την άλλη, οι μόνοι που υποστήριζαν τα δικαιώματα του Θρόνου ήταν οι δυνάμεις που εκπροσωπούσαν το καθεστώς της δικτατορίας του Μεταξά, οι πολιτικές ομάδες του Κ. Τσαλδάρη

⁵ Η συμφωνία της Βάρκιζας συνέπεσε χρονικά με την Συνδιάσκεψη της Γιάλτας, κατά την διάρκεια της οποίας υιοθετήθηκε η Διακήρυξη για την Απελευθερωμένη Ευρώπη προβλέποντας ως κατευθυντήρια αρχή την διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών.

και του Π. Μαυρομιχάλη, οι οποίες είχαν αποστασιοποιηθεί από το Λαϊκό Κόμμα, μερικές ανεξάρτητες πολιτικές οργανώσεις και ένα σημαντικό μέρος του σώματος των αξιωματικών.

Την ύπαρξη του πολιτειακού ζητήματος παραδέχθηκε ο Γεώργιος Β' με δημόσια δήλωσή του στις 4 Ιουλίου 1943⁶. Η ακριβής διαδικασία για την επίλυση του ζητήματος παρέμεινε εκκρεμής μέχρι τις 30 Δεκεμβρίου 1944, όταν η στρατιωτική ήττα της εαμικής Αριστεράς στην Δεκεμβριανή σύγκρουση είχε προδιαγραφεί. Τότε, ο Γεώργιος Β' δέχθηκε, ύστερα από έντονες πιέσεις από την βρετανική κυβέρνηση, να ορίσει αντιβασιλέα τον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό δηλώνοντας ότι δεν θα επέστρεφε στην Ελλάδα παρά μόνο κατόπιν «ελευθέρων και ειλικρινούς βουλήσεως». Αυτή η υποχώρηση του Γεωργίου Β' ήταν στην συγκεκριμένη συγκυρία η αναγκαία προϋπόθεση, ώστε να διασφαλισθεί και να ισχυροποιηθεί η ενότητα της αντιεαμικής συμμαχίας. Με την συμφωνία της Βάρκιζας διευκρινίστηκε και ο τρόπος για την επίλυση του πολιτειακού ζητήματος με την διεξαγωγή δημοψηφίσματος πριν από τις εκλογές.

Στις 22 Νοεμβρίου 1945 ανέλαβε πρωθυπουργός ο Θεμιστοκλής Σοφούλης και σχημάτισε κυβέρνηση αποκλειστικά από κεντρώες δυνάμεις. Σε αυτή την κυβέρνηση- που ήταν η πρώτη αμιγώς κεντρώα κυβέρνηση μετά το 1933- συμμετείχαν όλα τα κόμματα και οι σχηματισμοί που εντάσσονταν στο υπό διαμόρφωση «δημοκρατικό Κέντρο». Ο κύριος κορμός της κυβέρνησης αποτελείτο από το Κόμμα Φιλελευθέρων (με 10 υπουργούς και 9 υφυπουργούς) και το Προοδευτικό Κόμμα του Γ. Καφαντάρη, ο οποίος ορίστηκε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης (και άλλα 4 στελέχη του ανέλαβαν σημαντικά υπουργεία). Επιπλέον, συμμετείχαν το Αγροτικό Κόμμα του Αλ. Μυλωνά (με 1 υπουργό και 1 υφυπουργό), η Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών του Ι. Σοφιανόπουλου (ο υπουργός Εξωτερικών) και ορισμένες προσωπικότητες χωρίς κομματική προέλευση, όπως ο πρώην πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός (αντιπρόεδρος της κυβέρνησης), ο Ν. Καζαντζάκης από την Σοσιαλιστική Εργατική Ένωση και 5 μέλη (3 υπουργοί και 2 υφυπουργοί) από τις «μετριοπαθείς» ομάδες αντιστάσεως, ο Γ. Καρτάλης της ΕΚΚΑ, Ηρ. Πετμεζάς του ΕΔΕΣ και Ι. Πελτέκης της ομάδας «Απόλλων». Μάλιστα, οι τελευταίοι έγιναν μέλη της κυβέρνησης εξαιτίας της σθεναρής υποστήριξης που είχαν εκ μέρους του Βρετανού πρέσβη

⁶ Λυμπεράτος Π. Μιχ. «Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου» εκδ Βιβλιόραμα, 2006, σελ. 440-442.

Ρ. Λήπερ. Μάλιστα, οι ίδιοι οι Βρετανοί αποφάσισαν να υποστηρίξουν σθεναρά την Κυβέρνηση αυτή και να μη δημιουργηθεί μια δεξιά κυβέρνηση, διότι σε αυτή την περίπτωση τμήματα του Κέντρου υπήρχε πιθανότητα να αποσπαστούν από αυτό και να στραφούν προς το ΕΑΜ. Στην κυβέρνηση Σοφούλη αρνήθηκαν να συμμετάσχουν ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος δεν εθεωρείτο πως ανήκε στο «δημοκρατικό Κέντρο» και ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ο οποίος τηρούσε αποστάσεις από την επίσημη πολιτική του Κόμματος Φιλελευθέρων.⁷

Το δημοψήφισμα αναβλήθηκε για τον Μάρτιο του 1948 και η διενέργεια των εκλογών αποφασίστηκε το αργότερο μέχρι τα τέλη Μαρτίου 1946. Η αποχή της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς, η αγγλική κατοχή που ήταν πανταχού παρούσα και η τρομοκρατία κυρίως στην ύπαιθρο⁸ οδήγησαν στην επικράτηση των φιλοβασιλικών κομμάτων στις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου. Η προκήρυξη των εκλογών δεν συνοδεύθηκε από αποσαφήνιση του εκλογικού συστήματος λόγω διαφωνιών. Η παρέμβαση της βρετανικής κυβέρνησης υπέρ της αναλογικής και η απόφαση της Αριστεράς για αποχή από τις εκλογές, που ανακοινώθηκε στις 8.2.1946 και επικυρώθηκε με την αντίστοιχη απόφαση του ΚΚΕ στις 15.2.1946, οδήγησαν στην καθιέρωση της απλής αναλογικής. Έτσι, επανήλθε σε ισχύ το εκλογικό σύστημα του 1936 με μόνη ουσιαστική αλλαγή την αύξηση στον αριθμό των βουλευτικών εδρών από 300 σε 354.

Οι εκλογικοί σχηματισμοί διακρίνονταν ως προς την τύχη του βασιλικού θεσμού σε 3 κατηγορίες: α) σε όσους υποστήριζαν ξεκάθαρα την επάνοδο του Γεωργίου Β', β) σε όσους απέφευγαν να αναφερθούν στο θέμα επιδιώκοντας να το αποσυνδέσουν από τις εκλογές και γ) σε όσους ήταν ρητά αντίθετοι στην επάνοδο του βασιλιά. Μια άλλη κατηγορία μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούσαν τα κόμματα που απείχαν από τις εκλογές.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν:

α) *Η Ηνωμένη Παράταξις Εθνικόφρονων (ΗΠΕ)* που ήταν συνασπισμός πολλών κομμάτων και ομάδων και συσπείρωνε την πλειοψηφία των φιλοβασιλικών δυνάμεων. Κύριος άξονας του συνασπισμού ήταν το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο

⁷ Λυμπεράτος Π. Μιχ. «Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου» εκδ Βιβλιόραμα, 2006, σελ. 444

⁸ Τα στοιχεία που συγκέντρωσε η Εθνική Αλληλεγγύη για την λευκή τρομοκρατία στο διάστημα από 12.2.1945 έως 31.3.1946: «Στην δίνη του εμφυλίου πολέμου – σπάνια ντοκουμέντα του ΕΑΜ 1944-1947» εκ. Προσκήνιο, 1998, σελ. 440

κάλυψε 251 από τις 354 υποψηφιότητες της ΗΠΕ. Την ηγεσία του ενιαίου κόμματος είχε αναλάβει τετραμελής Διοικούσα Επιτροπή από τους Κ. Τσαλδάρη, Ι. Θεοτόκη, Π. Μαυρομιχάλη και Στ. Στεφανόπουλο. Βασικότεροι σύμμαχοι του Λαϊκού Κόμματος ήταν δύο κόμματα που προέρχονταν από την βενιζελική παράταξη, το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων με αρχηγό τον Στ. Γονατά, που κάλυψε συνολικά 72 υποψηφιότητες, και το Μεταρρυθμιστικό Κόμμα με αρχηγό τον Απ. Αλεξανδρή.

β) *Το Εθνικό Κόμμα Ελλάδας (ΕΚΚΕ)* με αρχηγό τον Ναπολέοντα Ζέρβα και στελέχη κυρίως της αντιστασιακής οργάνωσης ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος).

γ) *Η Ένωσις Εθνικοφρόνων*, που ήταν συνασπισμός με κύριο κορμό το Κόμμα Εθνικοφρόνων του Θ. Τουρκοβασίλη. Συμμετείχαν επίσης 3 πολιτευτές του Λαϊκού Κόμματος και το Λαϊκό Αγροτικό Κόμμα με αρχηγό και μοναδικό υποψήφιο τον τέως βουλευτή του Λαϊκού Κόμματος (υφυπουργό της Κατοχής) Γ. Παμπούκα.

δ) *Το Κόμμα Χιτών Εθνικής Αντιστάσεως* με επίσημο εκπρόσωπο τον Κ. Ευσταθόπουλο και ουσιαστικό αρχηγό τον συνταγματάρχη Γ. Γρίβα. Ήταν η μετεξέλιξη της οργάνωσης «Χ», η οποία είχε δημιουργηθεί στις αρχές της Κατοχής και για μεγάλο διάστημα ήταν η βασικότερη μάχιμη δύναμη των φιλοβασιλικών στην Αθήνα και μετά την Απελευθέρωση επεκτάθηκε και σ' άλλες περιοχές της χώρας. Το αποτέλεσμα στις εκλογές, μόλις 1848 ψήφοι σε ολόκληρη την χώρα, έρχεται σε αντίφαση με την επιρροή που είχε εκείνη την εποχή. Χαρακτηριστικά, η Βρετανική Στρατιωτική Υπηρεσία υπολόγιζε την οργανωμένη δύναμη της «Χ» σε 50.000 μέλη.

ε) *Το Αστικό και Αγροτικό Κόμμα Ιδιοκτησίας* με αρχηγό τον Αχ. Αντωνόπουλο. Στην δεύτερη κατηγορία, δηλαδή στις πολιτικές δυνάμεις που απέφευγαν να αναφερθούν στο θέμα του βασιλικού θεσμού, ανήκε η *Εθνική Πολιτική Ένωσις (ΕΠΕ)*. Αποτελούσε συνασπισμό τριών κομμάτων: του *Κόμματος Βενιζελικών Φιλελευθέρων* με αρχηγό τον Σοφοκλή Βενιζέλο, το οποίο ιδρύθηκε στις 20.2.1946 μετά από επανειλημμένες διαφωνίες ανάμεσα στον Σοφοκλή Βενιζέλο και τον Θεμιστοκλή Σοφούλη και την πλειοψηφία των κομματικών στελεχών του Κόμματος Φιλελευθέρων, του *Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος* με επικεφαλής τον Γεώργιο Παπανδρέου, που ήταν μετεξέλιξη του Δημοκρατικού

Κόμματος (από το 1941) του Δημοκρατικού Κόμματος το οποίο είχε ιδρύσει ο ίδιος και του *Εθνικού Ενωτικού Κόμματος* με αρχηγό τον Π. Κανελλόπουλο. Μολονότι ο Γεώργιος Παπανδρέου και ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεν είχαν καλές σχέσεις, συμμάχησαν κυρίως για την πολιτική τους επιβίωση αλλά και εξαιτίας των σοβαρών διαφωνιών που είχαν με τον Θ. Σοφούλη στο ζήτημα της αντιμετώπισης του ΕΑΜ.⁹

Στην τελευταία κατηγορία ανήκαν:

- α) Το *Κόμμα Φιλελευθέρων* με αρχηγό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη αποτελώντας τον κύριο φορέα των αντιμοναρχικών δυνάμεων που συμμετείχαν στις εκλογές.
- β) Η *Ένωση Αγροτικών Κομμάτων* με αρχηγό τον Αλ. Μυλωνά που εμφανίσθηκε ως συνασπισμός 3 μικρών αγροτικών κομμάτων με κυριότερο το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος και
- γ) δύο συνδυασμοί ανεξάρτητων στο Ηράκλειο και το Λασίθι, όπου το Κόμμα Φιλελευθέρων δεν είχε υποψήφιους.

Μια άλλη, διακριτή, κατηγορία ήταν εκείνα τα κόμματα που δεν πήραν μέρος στις εκλογές και κάλεσαν τους ψηφοφόρους τους σε αποχή. Σε αυτή εντάσσονταν:

- α) Ο *Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ* που αποτελείτο από: το *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ)*, το *Αγροτικό Κόμμα* με πρόεδρο τον Κ. Γαβριηλίδη, το *Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας* με πρόεδρο τον Ι. Πασαλίδη, το *Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα* με πρόεδρο τον Μ. Κύρκο και η *Δημοκρατική Ένωση* την οποία εκπροσωπούσε ο Στ. Κρητικός.
- β) Το *Κόμμα Αριστερών Φιλελευθέρων (ΚΑΦ)* με επικεφαλής τον Νεόκοσμο Γρηγοριάδη και τον Σταμάτη Χατζημπέη, το οποίο συνεργαζόταν στενά από την εποχή της Κατοχής με τον ΕΑΜ
- γ) Το *Σοσιαλιστικό Κόμμα-ΕΛΔ* με πρόεδρο τον Αλ. Σβώλο και γραμματέα τον Ηλ. Τσιριμώκο. Ευθυγραμμιζόταν ιδεολογικά με τα σοσιαλιστικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης και είχε ως σκοπό να εκφράσει τις αριστερές πολιτικές δυνάμεις οι οποίες ανήκαν στο ΕΑΜ κατά την περίοδο της Κατοχής και είχαν διαχωρίσει την θέση τους από το ΚΚΕ μετά από την δεκεμβριανή σύγκρουση.
- δ) Η *Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών (ΕνΔΑ)* με αρχηγό τον Ι. Σοφιανόπουλο.

⁹ Όπ. παρ. Λυμπεράτος σελ. 445

Όλοι οι παραπάνω πολιτικοί σχηματισμοί με τις Ενώσεις Δημοκρατικών Συλλόγων έθεσαν προϋποθέσεις για την διεξαγωγή των εκλογών και οργάνωσαν από κοινού εκστρατεία υπέρ της αποχής.

Επίσης, απείχαν από τις εκλογές, χωρίς να συνεργασθούν με τα κόμματα της Αριστεράς: το Προοδευτικό Κόμμα με αρχηγό τον Γ. Καφαντάρη, η πλειοψηφία των στελεχών του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος που διαφώνησαν με την συμμετοχή του στις εκλογές και αποχώρησαν, για να ιδρύσουν το Σοσιαλιστικό Αγροτικό Κόμμα και ορισμένοι μεμονωμένοι πολιτευτές από την βενιζελική παράταξη (Εμμ. Τσουδερός) και τις «μετριοπαθείς» ομάδες αντίστασης της κατοχικής περιόδου (Γ. Καρτάλης).

Το αποτέλεσμα των εκλογών επικύρωσε την επικράτηση των φιλοβασιλικών δυνάμεων που συγκέντρωσαν αθροιστικά το 64.7% των έγκυρων ψηφοδελτίων. Η Ηνωμένη Παράταξις Εθνικόφρονων (ΗΠΕ) με βασικό κορμό το Λαϊκό Κόμμα έλαβε το 55,1% και εξασφάλισε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (206 από τις 354 έδρες). Ως προς τον χώρο του Κέντρου, από τους δύο βασικότερους εκλογικούς σχηματισμούς αναδείχθηκε ισχυρότερη η ΕΠΕ (Εθνική Πολιτική Ένωσης) που προσέγγισε το 20% και το Κόμμα Φιλελευθέρων συγκέντρωσε το 14.4% των ψήφων καταλαμβάνοντας την 3^η θέση, συνεπώς μπορούσε να γίνει υποδοχέας εαμικών ψηφοφόρων.¹⁰ Αυτό συνέβη, επειδή η ΕΠΕ μπορούσε να εκπροσωπήσει στις αγροτικές και ημιαστικές περιοχές τις μη αμιγώς φιλοβασιλικές δυνάμεις. Στο σύνολο των αστικών κέντρων οι δύο σχηματισμοί σχεδόν ισοψήφισαν. Στην πρωτεύουσα προβάδισμα είχε το Κόμμα Φιλελευθέρων, το οποίο υπερίσχυσε με μεγάλη διαφορά στην Θεσσαλονίκη και εμφάνισε αξιόλογη δύναμη κυρίως στην Βόρεια Ελλάδα, ενώ σε όλη την υπόλοιπη χώρα και ειδικά στην Κρήτη υπερίσχυσε η ΕΠΕ (βλ. παράρτημα).

Η κυβέρνηση του Θεμιστοκλή Σοφούλη παραιτήθηκε και έγινε προσπάθεια να σχηματισθεί κυβέρνηση ευρύτερου πολιτικού φάσματος. Σε αυτή συμμετείχαν εκτός από τα κόμματα της ΗΠΕ ως υπουργοί άνευ χαρτοφυλακίου ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Την εντολή για τον σχηματισμό της κυβέρνησης ανέλαβε, κατόπιν υπόδειξης του Λαϊκού Κόμματος, ο πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας Παναγιώτης Πουλίτσας. Η θητεία της έληξε άδοξα ύστερα από 15 ημέρες, επειδή το Λαϊκό

¹⁰ Όπ. παρ. Λυμπεράτος σελ. 471

Κόμμα επέμενε για την επίσπευση του δημοψηφίσματος, ακόμα και χωρίς την έγκριση της Μεγάλης Βρετανίας.

Για πρώτη φορά μετά την Απελευθέρωση σχηματίστηκε στις 18 Απριλίου μια αμιγώς φιλοβασιλική κυβέρνηση από τα 3 βασικά κόμματα της ΗΠΕ (το Λαϊκό Κόμμα, το Κόμμα Εθνικών Φιλελεύθερων του Στ. Γονατά και το Μεταρρυθμιστικό Κόμμα του Απ. Αλεξανδρή) με πρωθυπουργό τον Κ. Τσαλδάρη, ο οποίος είχε εκλεγεί αρχηγός της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Λαϊκού Κόμματος.

Η παλινόρθωση της βασιλείας

Πρώτη προτεραιότητα της νέας κυβέρνησης ήταν η διεξαγωγή του δημοψηφίσματος, για το οποίο συμφώνησαν οι κυβερνήσεις της Μεγάλης Βρετανίας, των Ηνωμένων Πολιτειών και της Γαλλίας για την 1^η Σεπτεμβρίου 1946. Ήταν το τέταρτο δημοψήφισμα για την τύχη της δυναστείας των Γλύξμπουργκ σε διάστημα 26 ετών (1920, 1924, 1935 και 1946). Αντικείμενο του δημοψηφίσματος ήταν, σύμφωνα με τον πρωθυπουργό Κ. Τσαλδάρη, «μόνο η επάνοδος της Α.Μ. του Βασιλέως», προκειμένου να τερματισθεί η εκκρεμότητα που συνιστούσε η «εις το εξωτερικόν συνεχιζόμενη αποδημία του», όπως και συνέβη.

Το νομικό πλαίσιο του δημοψηφίσματος προέβλεπε ότι το ζητούμενο ήταν η επάνοδος της «Α.Μ. του Βασιλέως Γεωργίου Β' εις την Ελλάδα προς αυτοπρόσωπον ανάληψιν της ασκήσεως των κατά το ισχύον Σύνταγμα αρμοδιοτήτων αυτού» (ΦΕΚ Α/30.6.1946). Ήταν ένα ιδιόμορφο προσωπικό δημοψήφισμα, με το οποίο ο Γεώργιος Β' αναγνωριζόταν ως ο νόμιμος αρχηγός του κράτους και αναφερόταν στην σκοπιμότητα της επιστροφής του στην Ελλάδα. Ο πρωθυπουργός Κ. Τσαλδάρης είχε δηλώσει ότι η αρνητική ψήφος για την επάνοδο του βασιλιά θα προκαλούσε «πολιτειακήν κρίσιν».

Τα ψηφοδέλτια υπέρ του Γεωργίου Β' περιείχαν απλώς την φράση «Βασιλεύς Γεώργιος», ενώ τα άλλα ήταν λευκά, τα οποία μπορούσαν να γράφουν και οποιαδήποτε άλλη προτίμηση του εκλογέως. Με επεξηγηματική δήλωση του Κ. Τσαλδάρη διευκρινίστηκε ότι μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ψηφοδέλτια με τυπωμένη την λέξη «Δημοκρατία». Συνολικά τυπώθηκαν 17.000.000

ψηφοδέλτια εκ των οποίων τα 6.000.000 ήταν λευκά και στάλθηκαν στα εκλογικά τμήματα, τα 2.000.000 ήταν με την λέξη «Δημοκρατία» και τα έλαβε το Κόμμα Φιλελευθέρων και τα 9.000.000 με την φράση «Βασιλεύς Γεώργιος» (από αυτά τα 6.000.000 στάλθηκαν στα εκλογικά τμήματα και τα υπόλοιπα διατέθηκαν στα φιλοβασιλικά κόμματα).

Υπέρ της επανόδου του Γεωργίου Β' ήταν όλα τα κόμματα της ΗΠΕ, το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος, η Ένωσις Εθνικοφρόνων και μικρά κόμματα της Δεξιάς.

Εναντίον τάχθηκαν όλα τα κόμματα της Αριστεράς και του Κέντρου, συμπεριλαμβανομένων και των τριών κομμάτων που είχαν συμπράξει στην ΕΠΕ, χωρίς όμως να υπάρξει συνεργασία ανάμεσα στο Κέντρο και την Αριστερά. Την επίσημη εκπροσώπηση των οπαδών της Δημοκρατίας είχαν το Κόμμα Φιλελευθέρων και το ΚΚΕ και από την πλευρά του Κέντρου την διεξαγωγή του αγώνα υπέρ της Δημοκρατίας ανέλαβαν εξωκοινοβουλευτικές προσωπικότητες όπως ο Ν. Πλαστήρας, ο Εμμ. Τσουδερός και ο Αλ. Μυλωνάς.

Το δημοψήφισμα της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1946 (βλ. παράρτημα) επικύρωσε την επιλογή της επανόδου του Γεωργίου Β' συγκεντρώνοντας την απόλυτη πλειοψηφία σε όλες τις περιοχές της χώρας εκτός από την Κρήτη, την Λέσβο και την Σάμο. Συνολικά, το ποσοστό της συμμετοχής έφθασε το 86,6%, ποσοστό πάρα πολύ υψηλό που δεν έχει επιτευχθεί σε άλλη εκλογική αναμέτρηση στην Ελλάδα. Υπέρ του βασιλιά ψήφισε η συντριπτική πλειοψηφία στις αγροτικές περιοχές και η πλειοψηφία στο σύνολο των αστικών κέντρων και στην πρωτεύουσα.¹¹

Οι εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου 1950

Η συμμαχία των φιλοβασιλικών δυνάμεων, η οποία με βάση το Λαϊκό Κόμμα είχε εξασφαλίσει στις εκλογές του 1946 μια άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (206 από τις 354 έδρες), δεν είχε μετά την παλινόρθωση της βασιλείας οποιονδήποτε λόγο ύπαρξης. Για αυτό, από τον Ιανουάριο του 1947 παραχώρησε την θέση της σε μια κυβέρνηση ευρύτερης συνεργασίας με εξωκοινοβουλευτικό πρωθυπουργό (Δ. Μάξιμο). Λίγους μήνες μετά, τον Σεπτέμβριο του 1947, σχηματίστηκε η συμμαχική κυβέρνηση των δύο

¹¹ Νικολακόπουλος, Η., *Καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2001, σελ. 109.

παραδοσιακών κομμάτων, του Λαϊκού Κόμματος και του Κόμματος Φιλελευθέρων με πρωθυπουργό τον αρχηγό του δεύτερου κόμματος τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Ο σχηματισμός αυτής της κυβέρνησης ήταν η πρώτη κρίσιμη συνέπεια της άμεσης εμπλοκής των Αμερικανών στις ελληνικές υποθέσεις, η οποία αναγγέλθηκε τον Μάρτιο του 1947 με το δόγμα Τρούμαν και έγινε πράξη με την ελληνοαμερικανική συμφωνία αντικαθιστώντας την βρετανική επιρροή και θέτοντας, ουσιαστικά και τυπικά τους κρίσιμους τομείς της κυβερνητικής πολιτικής υπό τον έλεγχο των ΗΠΑ. Πρώτη δημόσια εκδήλωση ήταν η ανατροπή της κυβέρνησης του Δ. Μάξιμου και ο εξαναγκασμός των δύο παραδοσιακών κομμάτων να συνεργασθούν, για να σχηματίσουν κυβέρνηση μετά από συντονισμένες παρεμβάσεις του Αμερικανού πρέσβη Μακβή, του αρχηγού της αμερικανικής αποστολής Ντ. Γκρίσγουολντ και του ειδικού απεσταλμένου του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Λόου Χέντερσον. Μάλιστα, ο τελευταίος απείλησε τόσο τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη όσο και τον Θεμιστοκλή Σοφούλη ακόμα και με διακοπή της αμερικανικής βοήθειας, στην περίπτωση που δεν κατέληγαν σε συμφωνία.

Η κυβέρνηση αυτή με πρωθυπουργό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη ενοποίησε και ισχυροποίησε το Κόμμα Φιλελευθέρων, στο οποίο επανεντάχθηκαν οι βουλευτές που είχαν ακολουθήσει τον Σοφοκλή Βενιζέλο και πλέον αριθμούσαν τους 85, ενώ ταυτόχρονα τραυμάτισε το κύρος του Λαϊκού Κόμματος (143 βουλευτές, καθώς από θριαμβευτής των εκλογών του 1946 κατέληξε απλός συνδιαχειριστής της εξουσίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι νεοπαγείς κομματικοί σχηματισμοί να συγκροτούν μια ετερόκλητη αντιπολίτευση, χωρίς να το επιδιώκουν και χωρίς να διαφωνούν οριστικά με την κυβερνητική πολιτική. Από τους 7 πολιτικούς αρχηγούς που συμμετείχαν στην κυβέρνηση Μάξιμου οι 5 -Γ. Παπανδρέου (ΔΣΚ), Π. Κανελλόπουλος (ΕΕΚ), Ναπ. Ζέρβας (ΕΚΕ), Στ. Γονατάς (ΚΕΦ) και Απ. Αλεξανδρής (Μ.Κ.) βρέθηκαν εκτός κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας όπως και ο Σπ. Μαркеζίνης που μαζί με 18 ακόμα βουλευτές είχε ιδρύσει τον Φεβρουάριο του 1947 το Νέο Κόμμα (Ν.Κ.) επιφέροντας το πρώτο ρήγμα στην ενότητα του Λαϊκού Κόμματος.

Η αποτυχία της κυβέρνησης να εξασφαλίσει την στρατιωτική νίκη το 1948 αποτέλεσε πλήγμα την αξιοπιστία των δύο παραδοσιακών κομμάτων και προκάλεσε σοβαρές τριβές. Στις 20.10.1948 αποχώρησαν από το Λαϊκό Κόμμα

13 βουλευτές και συγκρότησαν ανεξάρτητη κοινοβουλευτική ομάδα. Ένα μήνα αργότερα, 54 βουλευτές του Κόμματος Φιλελευθέρων διαφοροποιήθηκαν από την ηγεσία του κόμματος και αναγνώρισαν ως αρχηγό τον Σοφοκλή Βενιζέλο καταψηφίζοντας την κυβέρνηση του Θεμιστοκλή Σοφούλη. Παρ' όλα αυτά, η κυβέρνηση κατάφερε -έστω και οριακά, με μια ψήφο διαφορά- να διατηρήσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, αφού πρώτα εκχώρησε πλήρως την διοίκηση του στρατού στον Αλέξανδρο Παπάγο, ο οποίος στις 20.1.1949 ορίστηκε αρχιστράτηγος και έτσι ο στρατός μετατράπηκε σε αυτόνομο πόλο εξουσίας αποκομμένο από οποιονδήποτε πολιτικό έλεγχο. Οι πιέσεις της πρεσβείας των ΗΠΑ ήταν αφόρητες υπέρ του στρατάρχη. Επιπλέον, στην κυβέρνηση προστέθηκαν δύο μικρά νεοπαγή κόμματα, το ΕΕΚ (Εθνικό Ενωτικό Κόμμα) και το Ν.Κ. (Νέο Κόμμα).

Στις 14 Δεκεμβρίου 1949 ο Νικόλαος Πλαστήρας ανακοίνωσε την ίδρυση του Κόμματος Προοδευτικών Φιλελευθέρων. Αμέσως μετά την αναγγελία της ίδρυσης του νέου κόμματος, άρχισαν να συσπειρώνονται γύρω του οι διάσπαρτες ως τότε τάσεις της Κεντροαριστεράς, προκειμένου να συγκροτηθεί ένα μέτωπο διαχωρισμένο από το ΚΚΕ και τις πολιτικές δυνάμεις που είχαν διαχειρισθεί την τύχη της χώρας κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.¹² Αντίθετα, ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεν δέχθηκε την πρόταση ανανέωσης από τον Νικόλαο Πλαστήρα και επιχείρησε να τον αποτρέψει από την ίδρυση του κόμματος. Η αναγγελία του Κόμματος των Προοδευτικών Φιλελευθέρων που αρχικά προσυπογραφόταν από τον πρώην υπουργό Δικαιοσύνης Ν. Κολυβά, τον υπουργό Κ. Μανέτα, τον στρατηγό και πρώην υπουργό Λουκά Σακελλαρόπουλο, τον δικηγόρο και πρώην υπουργό Γ. Βοραζάνη, τον εφοπλιστή Κ. Βερνίκο, τον στρατηγό Λ. Σπαή, τον διπλωμάτη Πεπέ Αργυρόπουλο, τον πρώην υπουργό Γ. Καρτάλη και άλλους προκάλεσε την αντίδραση της Δεξιάς. Η αναφορά του νέου κόμματος στην ανάγκη της Αλλαγής, της Συμφιλίωσης και της «επίδειξης ίσης φιλίας προς τας Μεγάλας Δυνάμεις» ήταν κατά την Δεξιά «έγκλημα καθοσιώσεως» και απόδειξη «φιλοκομμουνιστικού προσανατολισμού».

¹² Αναστασάκος Σ. «Ο Πλαστήρας και η εποχή του: τόμος Γ' 1933-1953» εκδ. Επικαιρότητα, 2007, σελ. 340.

Στις 14 Ιανουαρίου 1950 το Κόμμα των Προοδευτικών Φιλελεύθερων συνεργάστηκε με το Προοδευτικό Κόμμα του Εμμ. Τσουδερού που ήταν η μετεξέλιξη του Προοδευτικού Κόμματος του Γ. Καφαντάρη. Η κομματική μορφή του συνασπισμού αυτών των δύο κομμάτων ήταν η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου με αρχηγό τον Νικόλαο Πλαστήρα συσπειρώνοντας τους προοδευτικούς του κεντρώου χώρου και τους μετριοπαθείς αριστερούς, που είχαν διαχωρίσει την στάση τους νωρίς από το ΚΚΕ. Η ΕΠΕΚ ήταν μια προσπάθεια για την δημιουργία στην Ελλάδα ενός πολιτικού κόμματος στον χώρο της Κεντροαριστεράς. Ως προς την προγραμματική άποψη, έμοιαζε με τα ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και αναδείκνυε ορισμένα ζητήματα σχετικά με τις ιδιαίτερες συνθήκες της μετεμφυλιακής περιόδου, για παράδειγμα ήταν αντίθετη στην εξορία και υπέρ της αμνήστευσης των πολιτικών κρατούμενων. Μάλιστα, είχε παρουσιάσει προγραμματικά στοιχεία σύγχρονου σοσιαλιστικού ή σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Συνεπώς, σε σύντομο χρονικό διάστημα από την λήξη του Εμφυλίου πολέμου, εμφανίσθηκαν διεργασίες για την ύπαρξη και την λειτουργία ενός σοσιαλιστικού κόμματος στην Ελλάδα.¹³

Τότε, η οριστική αποτυχία των σχεδιασμών για κυβέρνηση οδήγησε σε κυβερνητική κρίση. Η υπηρεσιακή κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ιωάννη Θεοτόκη προκήρυξε εκλογές για τις 19 Φεβρουαρίου 1950, οι οποίες εξαιτίας της καθυστέρησης που προκλήθηκε από τις διαπραγματεύσεις για το εκλογικό σύστημα αναβλήθηκαν για 2 εβδομάδες και αποφασίσθηκε να διεξαχθούν στις 5 Μαρτίου 1950. Βασικό ζητούμενο ήταν η καταγραφή των τάσεων στο εκλογικό σώμα και η απήχηση που είχαν τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες. Συγκεκριμένα, συμμετείχαν 29 εκλογικοί σχηματισμοί, εκ των οποίων οι 10 εξασφάλισαν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και κανένα κόμμα δεν υπερέβη το 20% των έγκυρων ψηφοδελτίων.

Αναλυτικά, στον χώρο της Δεξιάς ο σημαντικότερος κομματικός σχηματισμός ήταν το Λαϊκό Κόμμα με αρχηγό τον Κ. Τσαλδάρη, του οποίου η απήχηση ήταν περιορισμένη (μόλις 18,8% των ψήφων και 62 έδρες). Σημαντική ήταν η εκπροσώπηση των κληρονόμων της μεταξικής Δικτατορίας που συγκρότησαν την Πολιτική Ανεξάρτητη Παράταξη (8,15% και 16 έδρες) και το Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας με κύριο κορμό το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα του

¹³ Λυμπεράτος Π. Μιχ «Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ» εκδ. Στοχαστής 2011, σελ. 364

Παναγιώτη Κανελλόπουλο (5,3% και 7 έδρες), ενώ το Νέο Κόμμα του Σπύρου Μαρκεζίνη έλαβε 2,5%.

Στον χώρο του Κέντρου εμφανίσθηκε η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ) που τυπικά αποτελούσε συνασπισμό κομμάτων με επικεφαλής τον Νικόλαο Πλαστήρα (Προοδευτικοί Φιλελεύθεροι) και τον Εμμανουήλ Τσουδερό (Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα) και είχε συσπειρώσει το σύνολο σχεδόν εκείνων των στελεχών του Κέντρου που δεν είχαν πολιτευθεί στις εκλογές του 1946 και δεν είχαν άμεση συμμετοχή στις κυβερνητικές ευθύνες κατά τον Εμφύλιο. Η ΕΠΕΚ έλαβε το 16,4% των ψήφων (45 έδρες) και θεωρήθηκε ο μεγάλος νικητής των εκλογών, καθώς ήταν ουσιαστικά ισοδύναμη με τα δύο παραδοσιακά κόμματα. Το Κόμμα Φιλελευθέρων με επικεφαλής τον Σοφοκλή Βενιζέλο συγκέντρωσε 17,2% (56 έδρες) και το Κόμμα Γεωργίου Παπανδρέου (που στην κοινοβουλευτική παρουσία του είχε τον τίτλο Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα – ΔΣΚ) έλαβε 10,67% των ψήφων (35 έδρες) διεκδικώντας τον ρόλο του ρυθμιστικού παράγοντα για τον σχηματισμό κυβέρνησης πλειοψηφίας.¹⁴

Η συγκρότηση και η επιτυχία της ΕΠΕΚ ήταν σταθμός για την διαδικασία αναδιοργάνωσης των κομμάτων που έτειναν να εμπεδώσουν την αυτόνομη παρουσία του χώρου της Κεντροαριστεράς. Η ΕΠΕΚ απευθύνθηκε σε μεγάλα τμήματα του εκλογικού σώματος, τα οποία είχαν ριζοσπαστικοποιηθεί μέσα από την Αντίσταση και είχαν ηττηθεί και απομονωθεί κοινωνικά μετά τον Εμφύλιο. Ο Νικόλαος Πλαστήρας και η δυναμική έκφραση του βενιζελισμού που αντιπροσώπευε, προσέφερε, έστω και ευκαιριακά, μια διέξοδο στην κοινωνική επανένταξη αυτών των στρωμάτων. Το Κόμμα του Νικόλαου Πλαστήρα μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα και με πολυήμερη απεργία στον Τύπο σ' όλη σχεδόν την προεκλογική περίοδο, από 29 Ιανουαρίου μέχρι 25 Φεβρουαρίου, που σίγουρα δυσκόλεψε την προβολή των θέσεων και των προγραμμάτων βασικά των πρωτοεμφανιζόμενων κομμάτων πέτυχε ανέλπιστα υψηλό ποσοστό. Αντίθετα, το Κόμμα των Φιλελευθέρων συρρικνώθηκε, διατήρησε μόνο την επιρροή που είχε στην Κρήτη και η συνολική εκλογική του δύναμη περιορίστηκε μεταξύ 15%

¹⁴ Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία*, σελ. 108-124

και 20%, όπως επιβεβαιώθηκε σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις από το 1946 ως και το 1958.¹⁵

Το αποτέλεσμα των εκλογών αποτύπωσε ξεκάθαρα τον βαθύτατο διχασμό που διαπερνούσε την προπολεμική λαϊκή βάση της βενιζελικής παράταξης. Η ΕΠΕΚ, μολονότι είχε συγκροτηθεί πρόσφατα, υπερνίκησε το κλίμα μισαλλοδοξίας και αναδείχθηκε ισοδύναμη με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Μάλιστα, κατέγραψε ένα σημαντικό προβάδισμα στο σύνολο των αστικών κέντρων, εκεί όπου οι συνθήκες διεξαγωγής των εκλογών ήταν σχετικά πιο ανεκτές. Η δυναμική που αποτυπώθηκε στο αποτέλεσμα των εκλογών φαίνεται πως δεν έγινε αμέσως αντιληπτή από τον Σοφοκλή Βενιζέλο, ο οποίος παρέμεινε προσανατολισμένος σε ένα κυβερνητικό σχήμα «εθνικής συγκεντρώσεως».¹⁶

Γενικότερα, με αυτές τις εκλογές η Ελλάδα επιχείρησε να γυρίσει σελίδα ύστερα από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, την Κατοχή, την Αντίσταση, την στρατιωτική επέμβαση της Μεγάλης Βρετανίας και τον αιματηρό πενταετή Εμφύλιο. Ο λαός αποδοκίμασε την Δεξιά και έστειλε ένα μήνυμα ότι κοίταζε προς το μέλλον. Το εκλογικό αποτέλεσμα προκάλεσε δυσαρέσκεια στον Στρατό και το Παλάτι, καθώς η πολιτική πολυδιάσπαση αναβάθμιζε τον ρόλο του, αλλά η άνοδος της Κεντροαριστεράς σε κόμμα εξουσίας του προκαλούσε ανησυχία και αβεβαιότητα. Το κλίμα μετέδωσε στις δυτικές πρωτεύουσες την επομένη των εκλογών (6.3.1950), καθώς η Ελλάδα επιχειρούσε να διατηρήσει τις καλές σχέσεις που είχε δημιουργήσει. Το κλίμα που επικρατούσε από τις εκλογές που διενεργήθηκαν σχετιζόταν με την άποψη ότι η άνοδος του Πλαστήρα στην πολιτική σκηνή και η κυριάρχησή του σε αυτή συνδυαστικά με ένα άλλο αριστερό κόμμα θα προκαλούσε σημαντικά προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα, η ανάδειξη των αριστερών κομμάτων θα προωθούσε την αναβίωση του κομμουνισμού.¹⁷

Ίδιο ήταν το κλίμα και στο παλάτι, το οποίο ανησυχούσε και αυτό για την άνοδο του κομμουνισμού και τις σχέσεις που θα διαταράσσονταν με τους Αμερικανούς. Μάλιστα, αναγνώριζαν ότι οι Αμερικανοί είναι ιδιαίτερα δυσαρεστημένοι με τα

¹⁵ Πασχαλούδη, Ε. *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος: η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο 1950-1967*. Θεσσαλονίκη. Επίκεντρο. 2010, σ. 190-195.

¹⁶ Δέδε, Κ. *Ο σύντομος πολιτικός βίος της ΕΠΕΚ. Η ανάδυση του Κέντρου στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 2016, σελ. 151-153

¹⁷ Σπαής Λεωνίδας, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης στην υπηρεσία του έθνους και της δημοκρατίας*, Αθήνα 1970, σελ. 291-293

αποτελέσματα των εκλογών και την επιείκεια που επεδείκνυε το παλάτι στον κομμουνισμό και στα κόμματα της αριστεράς. Για τον λόγο αυτό, το παλάτι αποφάσισε ότι έπρεπε να στραφεί στην υποστήριξη μιας δεξιάς κυβέρνησης, η οποία θα αποτελούσε παράγοντα βελτίωσης των σχέσεων με τους Αμερικανούς.¹⁸

Ο Νικόλαος Πλαστήρας, ωστόσο, δεν αποτελούσε ένα πρόσωπο που υποστήριζε σθεναρά αριστερές ιδέες, αλλά είχε σαν στόχο να εξομαλύνει τα γεγονότα και την κατάσταση στην Ελλάδα. Ο ίδιος αναγνώριζε τον εαυτό ως έναν φιλελεύθερο στρατηγό που σεβόταν τις φιλελεύθερες αρχές, τη μοναρχία και το παλάτι και επιθυμούσε μέσω των δράσεων του να δημιουργήσει μια κατάσταση σταθερότητας στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό, και αποφάσισε να λάβει μέτρα σχετικά με την εξομάλυνση των σχέσεων. Μάλιστα, όταν ο ίδιος πριν τις εκλογές είχε δεχθεί πρόταση για συνεργασία με τα αριστερά κόμματα για συνεργασία, είχε απορρίψει την πρόταση, διότι γνώριζε ότι η συνεργασία αυτή θα προκαλούσε σημαντικές δυσαρέσκειες.¹⁹

Στις 12 Μαρτίου οι 4 αρχηγοί του Κέντρου (Ν. Πλαστήρας, Σ. Βενιζέλος, Γ. Παπανδρέου και Εμ. Τσουδερός) συνυπέγραψαν και απέστειλαν στον βασιλιά πρωτόκολλο συνεργασίας προτείνοντας ως πρωθυπουργό τον Νικόλαο Πλαστήρα. Σημειωτέον ότι λίγο μετά την λήξη του Εμφυλίου, την εξουσία στην Ελλάδα είχαν ο στρατός, η αμερικανική πρεσβεία και το Παλάτι. Αυτό ήταν ο τοποτηρητής και εκφραστής των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων, που διαχειρίστηκαν το 1 δισεκατομμύριο δολάρια των Αμερικανών, ώστε η Ελλάδα να παραμείνει στο δυτικό στρατόπεδο. Υπό αυτές τις συνθήκες, καμία προσπάθεια πολιτικής ομαλότητας δεν μπορούσε να προχωρήσει, χωρίς να λάβει υπόψη τους παράγοντες εκείνους που είχαν πραγματικά την εξουσία στα χέρια τους.²⁰

Οι Αμερικανοί είχαν επενδύσει στρατιωτικά και οικονομικά στην Ελλάδα και ήθελαν μια κυβέρνηση η οποία θα είχε σαφή φιλοδυτικό και αντικομμουνιστικό προσανατολισμό. Ως προς την Δεξιά, έβλεπαν ότι είχε αντιλαϊκό χαρακτήρα και

¹⁸ Σπαής Λεωνίδας, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης στην υπηρεσία του έθνους και της δημοκρατίας*, Αθήνα 1970, σελ. 293-296, Δαφνής Γρηγόρης, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος 1894-1964*, Αθήνα 1970, σελ. 469-472.

¹⁹ Λιναρδάτος Σπ. «Από τον εμφύλιο στην χούντα τόμος Δ» εκδ. Παπαζήση, 1986, σελ. 128-132

²⁰ Δέδε, Κ *Ο σύντομος πολιτικός βίος της ΕΠΕΚ. Η ανάδυση του Κέντρου στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 2016, σελ. 64-65

οι κυβερνήσεις της ήταν διεφθαρμένες. Μπροστά σε αυτή την πραγματικότητα, οι ΗΠΑ δεχόντουσαν την δημιουργία ενός φιλελεύθερου και δημοκρατικού σχήματος, το οποίο θα μπορούσε να προωθήσει μια νέα οικονομική και κοινωνική πολιτική με βάση την «ισότητα και την δικαιοσύνη», εφόσον ήταν αντικομμουνιστικό και προσανατολισμένο προς την Δύση.²¹

Μάλιστα, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ είχε στείλει τον Μάιο του 1951 οδηγίες στην πρεσβεία και της ζητούσε να ενθαρρύνει την συγχώνευση του Κόμματος των Φιλελευθέρων και της ΕΠΕΚ. Οι επιτελείς της κεντρικής υπηρεσίας Άνσουτς και Ράουντρι, οι οποίοι είχαν κρίσιμο ρόλο στις εξελίξεις στην Ελλάδα, εκτιμούσαν ότι «η ένωση των δύο κομμάτων θα επιτρέψει πιθανώς την υιοθέτηση πλειοψηφικού συστήματος που οδηγούσε στην αναδιάταξη των άλλων κομμάτων».²²

Οι Αμερικανοί διέβλεπαν ότι ο αυταρχισμός της Δεξιάς και τα μέτρα καταστολής θα ήταν μια μόνιμη εστία αναταραχής σε μια χώρα που σχεδιαζόταν να ανοίξει δίαυλο συνεργασίας με την γειτονική Γιουγκοσλαβία, μετά την οριστική ρήξη ανάμεσα στον Τίτο και τον Στάλιν. Αυτό επιβεβαιώθηκε και από όσα είπε ο Τίτο στις 7 Απριλίου 1950 στον ανταποκριτή των Times: «Η Γιουγκοσλαβία θα ήταν δυνατόν να συνεργασθεί με κυβέρνηση προεδρευόμενη υπό του στρατηγού Πλαστήρα και έχουσα δημοκρατικά χαρακτηριστικά».²³

Δέκα ημέρες αργότερα, ο βασιλιάς ανέθεσε την εντολή στον Σοφοκλή Βενιζέλο, ο οποίος αθέτησε την συμφωνία και σχημάτισε κυβέρνηση με τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και την υποστήριξη του Λαϊκού Κόμματος. Όμως, εξαιτίας της έντονης και δημόσιας παρέμβασης του Αμερικανού πρέσβη Χένρι Γκρέϊντι, η κυβέρνηση Βενιζέλου παραιτήθηκε πριν παρουσιασθεί στην Βουλή και στις 15 Απριλίου σχηματίσθηκε κυβέρνηση των 3 κομμάτων του Κέντρου με πρωθυπουργό τον Νικόλαο Πλαστήρα.²⁴

Η κυβέρνηση αυτή παρέμεινε στην εξουσία μόνο για 4 μήνες και ο Νικόλαος Πλαστήρας παραιτήθηκε στις 18 Αυγούστου 1950. Οι πολιτικές διαφωνίες, η σταθερή αντιπάθεια των Ανακτόρων προς το πρόσωπο του πρωθυπουργού, η

²¹ Σπαής Λεωνίδας, *Πενήντα χρόνια στρατιώτης στην υπηρεσία του έθνους και της δημοκρατίας*, Αθήνα 1970, σελ. 291-293

²² Λιναρδάτος, Σ. *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, 1949-1952*. Αθήνα, 1977, σελ. 128-132

²³ Λιναρδάτος, Σ. *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, 1949-1952*. Αθήνα, 1977, σελ 145-155

²⁴ Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2001, σελ. 125-130.

όξυνση του Ψυχρού Πολέμου που κορυφώθηκε με τον πόλεμο στην Κορέα στα τέλη Ιουνίου 1950 ήταν οι αιτίες που οδήγησαν σε πτώση την κυβέρνηση Πλαστήρα. Στην συνέχεια, σχηματίστηκε κυβέρνηση του Κόμματος των Φιλελευθέρων με πρωθυπουργό τον Σοφοκλή Βενιζέλο και ύστερα από 2 ημέρες διευρύνθηκε με την συμμετοχή και του ΔΣΚ (Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος) με αντιπρόεδρο τον Γεώργιο Παπανδρέου. Καταψηφίσθηκε και αυτή στην Βουλή στις 9 Σεπτεμβρίου και συγκροτήθηκε τρικομματική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Σοφοκλή Βενιζέλο και αντιπροέδρους τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη και τον Γεώργιο Παπανδρέου και την συμμετοχή των τριών αντίστοιχων κομμάτων (Κ.Φ., Λ.Κ. και ΔΣΚ).²⁵ Όμως, και αυτή η κυβέρνηση της «εθνικής συγκεντρώσεως», όπως ονομάσθηκε, αφού συσπείρωνε όσους αποκαλούνταν «εθνικόφρονες», αν και συγκέντρωσε άνετη πλειοψηφία στην Βουλή (153 ψήφους υπέρ και 43 κατά) διήρκεσε μόνο 51 ημέρες.

Στις 29 Μαΐου ο Αλέξανδρος Παπάγος υπέβαλε την παραίτησή του από την θέση του αρχιστράτηγου. Ο ίδιος δήλωσε πως η παραίτησή του οφειλόταν σε λόγους υγείας, αλλά ο Βρετανός πρέσβης ανέφερε σε ένα τηλεγράφημά του ότι η παραίτηση του στρατάρχη σχετιζόταν με τη επί μήνες διαφωνία που είχε με τον βασιλιά Παύλο, για άτομα που είχαν απομακρυνθεί από τις ένοπλες δυνάμεις και ζητούνταν επίμονα από τον στρατάρχη να τα επαναφέρει.²⁶

Την επομένη, μόλις έγινε γνωστή η παραίτησή του, εκδηλώθηκε στρατιωτικό κίνημα από ηγετικά στελέχη του ΙΔΕΑ, τα οποία κατέλαβαν τα γραφεία του ΓΕΣ, του ΓΕΕΘΑ και τον Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών. Η κυβέρνηση και οι επικεφαλής του στρατεύματος δεν μπόρεσαν να καταστείλουν αμέσως το κίνημα, για αυτό στον υπό παραίτηση αρχιστράτηγο, ο οποίος σε μια επίδειξη προσωπικής δύναμης και επιρροής, μετέβη στα γραφεία του ΓΕΣ και έπεισε τους πραξικοπηματίες να αποχωρήσουν. Με αυτό τον τρόπο ο στρατός έδειξε ότι εμπιστευόταν μόνο τον Αλέξανδρο Παπάγο και αμφισβητούσε την προσπάθεια της κυβέρνησης και του βασιλιά να ελέγξουν το στράτευμα.

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Γεώργιος Παπανδρέου αποχώρησε από την κυβέρνηση του Σοφοκλή Βενιζέλου, την οποία στήριξε η ΕΠΕΚ και το Λαϊκό Κόμμα. Έτσι, στις 26 Ιουλίου 1951 τα τρία κόμματα που συγκρότησαν την νέα

²⁵ Στεφανίδης Γ. Δ., *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο: Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας, 1949-1952*, Αθήνα 1999., σελ. 132

²⁶ Λιναρδάτος Σ., *Από τον εμφύλιο στη χούντα, 1949-1952, τ. Α'*, Αθήνα 1977, σελ. 170-174

ευκαιριακή κυβερνητική πλειοψηφία ψήφισαν τον νέο εκλογικό νόμο, με τον οποίο καθιερώθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το εκλογικό σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής. Αμέσως μετά, η κυβέρνηση προχώρησε στην προκήρυξη των εκλογών για τις 9 Σεπτεμβρίου με ουσιαστικό διακύβευμα τον επαναπροσδιορισμό του συσχετισμού των πολιτικών δυνάμεων. Τότε, ανακοίνωσε ο Αλέξανδρος Παπάγος την απόφασή του να πολιτευθεί και την ίδρυση του Ελληνικού Συναγερμού (Ε.Σ.) στον οποίο προσχώρησε και το Νέο Κόμμα του Σπύρου Μαρκεζίνη.²⁷

Οι εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951

Το αποτέλεσμα των εκλογών της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951 δικαίωσε εν μέρει τις φιλοδοξίες του Ελληνικού Συναγερμού, αφού αναδείχθηκε πρώτο κόμμα (36,5% των ψήφων και 114 έδρες), αλλά δεν μπόρεσε να επεκταθεί σημαντικά προς το Κέντρο διαμορφώνοντας ένα αδιαμφισβήτητο πλειοψηφικό ρεύμα. Αυτό που πέτυχε σε πρώτη φάση ήταν να εξουδετερώσει τους αντιπάλους της παράταξης, καθώς περιόρισε το Λαϊκό Κόμμα σε περιθωριακό ρόλο (6,7% και 2 έδρες). Τα δύο βασικά κόμματα του Κέντρου, το Κόμμα Φιλελευθέρων του Σοφοκλή Βενιζέλου και η ΕΠΕΚ του Νικόλαου Πλαστήρα εξασφάλισαν, μια έστω και οριακή κοινοβουλευτική πλειοψηφία (131 έδρες σε σύνολο 258). Η ΕΠΕΚ κατέγραψε σημαντική ανοδική τάση, ενώ το Κόμμα Φιλελευθέρων παρέμεινε ουσιαστικά στάσιμο (19% και 57 έδρες). Σε αυτές τις εκλογές συμμετείχε για πρώτη φορά η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) με επικεφαλής τον Ιωάννη Πασαλίδη, η οποία αποτέλεσε μέχρι το 1967 το νόμιμο κομματικό φορέα της Κομμουνιστικής Αριστεράς.²⁸

Η ίδρυση του Ελληνικού Συναγερμού ήταν η πρώτη φάση για την ριζική αναμόρφωση της Δεξιάς και για την δημιουργία ενός νέου πλέγματος εξουσίας, δηλαδή ενσωματώθηκαν και συγχωνεύθηκαν ρεύματα και ομάδες της Δεξιάς και μεταφέρθηκε το κέντρο βάρους προς μια νέα κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Συνιστούσε το αντίστροφο εγχείρημα από αυτό της ΕΠΕΚ ως προς τα κοινωνικά

²⁷ Γεώργιος Παπανδρέου. *60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1994, 345-364.

²⁸ Ρωμαίος, Γ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*. Οι εκλογές του 1951 και η κυβέρνηση Πλαστήρα. 2008.
<https://www.tovima.gr/2008/08/14/archive/oi-ekloges-toy-1951-kai-i-kybernisi-plastira/>

στρώματα που συσπείρωνε, τις πολιτικές που προωθούσε και το ιδεολογικό επίπεδο. Ο Ελληνικός Συναγερμός αποτελούσε, σε μεγάλο βαθμό, την μετεξέλιξη της αντιβενιζελικής παράταξης, μολοντί εμφανίσθηκε ως αντίπαλος των παραδοσιακών κομμάτων. Χαρακτηριστικά, ο Αλέξανδρος Παπάγος ήταν ο ηγέτης των νικητών του Εμφυλίου, ο αρχιστράτηγος του 1940 αλλά και ο αντιβενιζελικός αξιωματικός ο οποίος είχε πάρει μέρος ενεργά σε όλα τα φιλοβασιλικά πραξικοπήματα και είχε υπηρετήσει πιστά την δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου. Παρ' όλα αυτά, ο Ελληνικός Συναγερμός κατάφερε να αποσπάσει αφενός σημαντικό τμήμα της λαϊκής βάσης που εκφραζόταν παραδοσιακά από την βενιζελική παράταξη, αφετέρου πληθώρα στελεχών βενιζελικής προέλευσης. Σημειωτέον ότι αυτές οι τάσεις συνεχίσθηκαν και μάλιστα εντάθηκαν, όταν μετά από τον θάνατο του Αλέξανδρου Παπάγου, ο Ελληνικός Συναγερμός υποκαταστάθηκε από την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ), προγραμματική επιδίωξη της οποίας, σύμφωνα με την ιδρυτική διακήρυξή της, ήταν η υπέρβαση του Εθνικού Διχασμού και η ανάδειξη ηγεσίας από τη «Νέα Γενεά», δηλαδή από την γενιά που δεν είχε εμπλακεί ευθέως στον διχασμό του μεσοπολέμου.²⁹

Με βάση το αποτέλεσμα των εκλογών, ο βασιλιάς Παύλος πρότεινε, αφού κανένα κόμμα δεν συγκέντρωσε αυτοδύναμη πλειοψηφία, τον σχηματισμό κυβέρνησης ευρέος συνασπισμού από τα τρία μεγάλα κόμματα με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Παπάγο. Εκείνος όμως αρνήθηκε οξύνοντας ακόμα περισσότερο τις σχέσεις. Ύστερα από την άρνηση του Συναγερμού, ο οποίος ζήτησε την διεξαγωγή νέων εκλογών, σχηματίσθηκε τελικά συμμαχική κυβέρνηση της ΕΠΕΚ και του Κόμματος Φιλελευθέρων με πρωθυπουργό τον Νικόλαο Πλαστήρα και αντιπρόεδρο τον Σοφοκλή Βενιζέλο, η τελευταία κεντρώα κυβέρνηση μέχρι το 1963.³⁰

Αξίζει να σημειωθεί η θετική στάση του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη που ενώ ανήκε στην ομάδα του Σοφοκλή Βενιζέλου τάχθηκε υπέρ του Νικόλαου Πλαστήρα. Ειδικότερα, υποστήριζε ότι ο Πλαστήρας έπρεπε να αναλάβει την

²⁹ Βερναρδάκης, Χ. & Μαυρίης, Γ. *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1991, σελ 350-355.

³⁰ Λιναρδάτος Σ., Από τον εμφύλιο στη χούντα, 1949-1952, τ. Α', Αθήνα 1977, σελ. 176-180

πρωθυπουργία, καθώς ο ρόλος του και η προσωπικότητά του δεν θα μπορούσαν να αναδειχθούν σε κάποια άλλη θέση.³¹

Ιστορικό πλαίσιο (1950-1952)

Το 1950-1952 χαρακτηρίστηκε από την διακυβέρνηση του Κέντρου με πολυκομματική σύνθεση και αμφίπλευρη αντιπολίτευση. Τότε, η ευρωπαϊκή οικονομία είχε εισέλθει στο στάδιο της ανάπτυξης, αλλά ο πόλεμος της Κορέας προκάλεσε αναστάτωση. Και έτσι η Δυτική Ευρώπη και οι Ηνωμένες Πολιτείες μπήκαν ξανά σε μεγάλο βαθμό στη φάση της πολεμικής οικονομίας με ελέγχους στην παραγωγή, στις τιμές, στα ημερομίσθια, με αύξηση της φορολογίας και περιορισμό των πιστώσεων. Η Ελλάδα δεν είχε ακόμα τελείως συνέλθει από τον εμφύλιο πόλεμο και η ανασυγκρότηση της βρισκόταν σε πρώτο στάδιο, οπότε υπέστη ισχυρότερους αντίκτυπους. Χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα αισθητή έγινε η περικοπή της αμερικανικής βοήθειας το 1950 η οποία τερματίστηκε δύο χρόνια αργότερα. Οι στρατιωτικές δαπάνες άρχισαν να απορροφούν το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων, συγκεκριμένα το 53%, του προϋπολογισμού, ο τιμάριθος σημείωνε άνοδο και η νομισματική κυκλοφορία άρχισε να αυξάνει. Η ζήτηση του χρυσού ήταν έντονη και η Τράπεζα της Ελλάδας διοχέτευε στην αγορά σωρούς από λίρες, για την αγορά των οποίων διέθετε πολύτιμο αντάλλαγμα.³²

Οι κυβερνήσεις του Κέντρου ακολούθησαν, σε πανικό από την άνοδο του τιμάριθμου, παγώνοντας την οικονομική δραστηριότητα και την ανάπτυξη. Η πολιτική αυτή, για την οποία υπεύθυνος ήταν ο Γ. Καρτάλης, ο ιθύνων οικονομικός νους των κυβερνήσεων Πλαστήρα, αποδείχθηκε εσφαλμένη, καθώς η οικονομική ανάπτυξη ήταν απαραίτητη για την χώρα εκείνη την εποχή, ώστε να κινηθεί το ανθρώπινο δυναμικό, να απορροφηθεί η ανεργία, και να αρχίσει η αξιοποίηση των εθνικών πόρων. Όμως, οι κεντρώες κυβερνήσεις δεν αντιλήφθηκαν αυτή την πραγματικότητα, κάτι που συνειδητοποίησαν οι κυβερνήσεις της Δεξιάς, οι οποίες περιέστειλαν σε σημαντικό βαθμό τις πληθωριστικές τάσεις. Η αγροτική παραγωγή συνέχισε βραδέως την άνοδο της, αλλά η βιομηχανία και οι υπόλοιποι κλάδοι, αφού παρουσίασαν ρυθμούς

³¹ Λιναρδάτος Σ., Από τον εμφύλιο στη χούντα, 1949-1952, τ. Α', Αθήνα 1977, σελ. 170-174

³² Αθανασιάδης-Νόβας, Γ., Τα πεπραγμένα της κυβέρνησεως Πλαστήρα-Βενιζέλου: 27 Οκτωβρίου 1951-10 Οκτωβρίου 1952, Αθήνα: χ.ε, 1952, σελ. 12-21, 62-64.

ανάπτυξης το 1950-1951, κάμφθηκαν τον επόμενο χρόνο, όταν τα αντιπληθωριστικά μέτρα έφθασαν στο κορύφωμά τους. Η βιομηχανία των σιγαρέτων εμφάνισε στασιμότητα, ενώ μόνο η παραγωγή ηλεκτρισμού σημείωσε αύξηση. Η ανάπτυξη του τουρισμού ήταν ευοίωνη: το 1950 οι τουρίστες έφθασαν τους 37.487, το 1951 τους 49.533 και το 1952 τους 83.189. Αυτά τα μεγέθη δεν μπορούσαν να επισκιάσουν την πραγματικότητα της οικονομικής αποτελμάτωσης, η οποία επηρέαζε τα πολιτικά κόμματα. Σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις, η βελτίωση της ελληνικής θέσης ήταν ένα σοβαρό ζήτημα για τις κυβερνήσεις του Κέντρου και υπήρξε κατά το μεγαλύτερο μέρος έργο του Σοφοκλή Βενιζέλου ως πρωθυπουργού και υπουργού Εξωτερικών. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος είχε ως βασικό προσανατολισμό την σύσφιξη των δεσμών με την Δύση. Μάλιστα, απέστειλε στρατό και αεροπορία στην Κορέα και κατέβαλε κάθε προσπάθεια για την είσοδο της χώρας στο NATO. Πράγματι, στις 20 Σεπτεμβρίου 1951 εγκρίθηκε από το συμβούλιο των υπουργών Εξωτερικών της Ατλαντικής Συμμαχίας στην Οτάβα η ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας. Στις 18 Φεβρουαρίου 1952 η ελληνική Βουλή επικύρωσε το σύμφωνο του NATO, ενώ μερικές μέρες αργότερα στην σύνοδο του συμβουλίου της συμμαχίας στην Λισσαβόνα έγινε η αποδοχή της συμμετοχής των 2 χωρών.³³ Ως προς τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ήταν ομαλές αλλά όχι φιλικές. Το θέμα που προκαλούσε τις περισσότερες μεταξύ των χωρών εντάσεις ήταν αυτό της αλιείας. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος θέλοντας να αναβιώσει την εποχή του πατέρα του επισκέφθηκε στις 30 Ιανουαρίου 1952 την Τουρκία και έθεσε τις βάσεις για την αναθέρμανση της προπολεμικής φιλίας. Στην Βουλή ανήγγειλε ότι βρήκε πλήρη ανταπόκριση από την τουρκική πλευρά και προσέθεσε: «Όσον αφορά το θέμα της αλιείας και των αλληπάλληλων επεισοδίων που γίνονται, εις τας πλείστας των περιπτώσεων είχομεν ημείς άδικον και όχι οι Τούρκοι» .

Τον Απρίλιο έφθασε στην Αθήνα ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Αντνάν Μεντερές με τον υπουργό Εξωτερικών Φουάτ Κιοπρουλού. Τον Ιούνιο του 1952 το βασιλικό ζεύγος της Ελλάδας επισκέφθηκε την Τουρκία. Η βασιλική επίσκεψη διήρκεσε μια εβδομάδα και ήταν ασφυκτικά γεμάτη από θερμές φιλικές εκδηλώσεις των Τούρκων. Στις 13 Ιουνίου οι βασιλείς έφθασαν στην

³³ Λιναρδάτος, ό.π., 126-127.

Κωνσταντινούπολη. Πεντακόσια χρόνια, ακριβώς 499, Έλληνες εστεμμένοι πατούσαν για πρώτη φορά το έδαφος της Βασιλεύουσας. 6 μήνες αργότερα, τον Δεκέμβριο ανταπέδιδε την επίσκεψη ο Τούρκος Πρόεδρος Τζελάλ Μπαγιάρ στην Αθήνα. Τότε, κανείς δεν μπορούσε να φαντασθεί ότι μετά από 2 χρόνια οι 2 χώρες θα βρίσκονταν πάλι στα πρόθυρα του πολέμου, όπως την προ του 1930 εποχή. Στην πραγματικότητα η ανασυγκρότηση των διεθνών σχέσεων της Ελλάδας ήταν μονόπλευρη, αλλά το Κέντρο την παρουσίαζε ως επιτυχία του, και δεν μπορούσε να αντισταθμίσει τα δύο τρωτά που παρουσίαζε η ελληνική πραγματικότητα του 1952: την πολιτική ρευστότητα και την οικονομική στασιμότητα που είχαν ως αποτέλεσμα το ρεύμα φυγής από τα κεντρικά κόμματα.³⁴

Οι εκλογές της 16^{ης} Νοεμβρίου 1952

Μια από τις πιο ήρεμες προεκλογικές περιόδους ήταν εκείνη των εκλογών της 16^{ης} Νοεμβρίου 1952, καθώς οι διαδικασίες και οι ζυμώσεις προχωρούσαν χωρίς επεισόδια. Ο Εθνικός Συναγερμός ανέπτυξε συνεχώς τις δυνάμεις του και συγκέντρωνε στελέχη και από άλλα κόμματα. Ο στρατάρχης κέρδιζε το μεγαλύτερο μέρος των αστών, όσους είχαν θερμά εθνικιστικά αισθήματα, όσους είχαν επιτακτικό συμφέρον για την διατήρηση του Δεξιού κατεστημένου και στρώματα αγροτών και μικροαστών που έθεταν υπεράνω όλων την ησυχία τους. Αυτή η κατάσταση εναρμονιζόταν και με την αντίστοιχη στο εξωτερικό. Χαρακτηριστικά, στην Μεγάλη Βρετανία ο Τσώρτσιλ είχε ανακτήσει από τον Οκτώβριο του 1951 την εξουσία που οι συντηρητικοί θα την διατηρούσαν μέχρι το 1964. Στις Ηνωμένες Πολιτείες τον Νοέμβριο του 1952 οι Ρεπουμπλικανοί με τον στρατηγό Ντουάιτ Αϊζενχάουερ ανέλαβαν την διακυβέρνηση της χώρας. Στην Γαλλία ο Σαρλ Ντε Γκωλ με τον Συναγερμό του Γαλλικού Λαού κέρδισε στις εκλογές του 1951, ενώ στην Ιταλία ο Αλτσίντε Ντε Γκάσπερι με το Χριστιανοδημοκρατικό κόμμα ενίσχυσε την θέση του. Η τάση αυτή που βασιζόταν στον Ψυχρό Πόλεμο και την αλληλεγγύη των συντηρητικών δυνάμεων επηρέασε αναπόφευκτα και την Ελλάδα. Όσο για την Αριστερά, δεν μπορούσε να δείξει την πραγματική δύναμη της, καθώς ήταν κατατεμαχισμένη.

³⁴ Zürcher, E. J. *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, Β. Κεχριώτης (μτφρ.), Σ. Πετμεζάς (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2004, σ. 310-320.

Ένα μέρος της είχε συσπειρωθεί στην ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά), ενώ άλλοι είτε δεν μπορούσαν να εκφρασθούν ελεύθερα είτε έτρεφαν την ψυχολογία της χαμένης ψήφου και είχαν ενταχθεί στα κόμματα του Κέντρου.

Η προκήρυξη των εκλογών έφερε ανακατατάξεις και στον Τύπο της εποχής. Με άξονα τον Δημ. Λαμπράκη του *Βήματος* και των *Αθηναϊκών Νέων*, μια σειρά από κεντρώες εφημερίδες άλλαξαν στρατόπεδο και στήριξαν την εκλογή του Αλέξανδρου Παπάγου. Ο Χρήστος Πασαλάρης δημοσιογράφος από εκείνη την εποχή έγραψε στο βιβλίο του:³⁵ «Ο Πλαστήρας έχει παραιτηθεί και οι εκλογές με πλειοψηφικό ορίζονται για τις 16 Νοεμβρίου με υπηρεσιακή υπό τον Δ.

Κιουσόπουλο και με ψηφισμένο το νέο Σύνταγμα. Είναι πάλι η ώρα της Δεξιάς με τον Παπάγο έτοιμο για την εξουσία. Το μεγάλο κεφάλαιο με κύριο χρηματοδότη τον Μποδοσάκη και επιτελικούς εγκεφάλους τον Δημήτρη Λαμπράκη και τον Γιάννη Βελίδη θα οργανώσει την ιστορική στροφή των 10 εφημερίδων υπέρ του στρατάρχη. Από τον Οκτώβρη θα ξεκινήσει ένας αόρατος χορός δεκάδων εκατομμυρίων που θα αντισταθμίσει τις κυκλοφοριακές ζημιές από την στροφή του αιώνα. Έτσι λίγες ημέρες πριν από τις εκλογές του Νοεμβρίου, ο ελληνικός Τύπος έχει χωριστεί σε δύο στρατόπεδα: Τον παπαγικό και τον αντιπαπαγικό, όπως άλλωστε και ο πολιτικός κόσμος. Ο Λαμπράκης, ο Βελλίδης, ο Μπότσης, η Βλάχου, ο Αθανασιάδης, ο Κύρου, ο Παράσχος, οι Νικολόπουλος-Κυριαζής και ο Καλαποθάκης πέρασαν ανοιχτά στο Παπαγικό στρατόπεδο. Η *Ελευθερία* του Κόκκα, η *Αθηναϊκή* και ο *Ελεύθερος Λόγος*, η *Αλλαγή*, ο *Φιλελεύθερος* και η *Αυγή* έμειναν στην κεντροαριστερή παράταξη.». Η άποψη του Πασαλάρη ανέδειξε ότι η παραίτηση του Πλαστήρα και η άνοδος του Παπάγου θα δημιουργούσε και πάλι συγκρούσεις στη χώρα, με τον λαό να χωρίζεται ξανά σε δύο στρατόπεδα. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής, θα αποτελούσε ξανά η δημιουργία συγκρουσιακού πεδίου στην Ελλάδα και όλες οι προσπάθειες εξομάλυνσης και αναδιαμόρφωσης της δημοκρατίας θα ματαιώνονταν. Η χώρα με τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να οδηγηθεί σε νέες συγκρούσεις και θα εμποδιζόταν η ανάπτυξή της.

Στις εκλογικές περιφέρειες της Αθήνας και του Πειραιά, με τις 36 έδρες, που με το πλειοψηφικό σύστημα θα τις κέρδιζε όλες, συγκεντρώνονταν οι επίλεκτες δυνάμεις των κομμάτων. Ο Συναγερμός είχε στην Αθήνα τον Παπάγο, τον

³⁵ Πασαλάρης Χ «Οι Βαρόνοι των Media», εκδ. Ζάρβανος 1994, σελ 50.

Μαρκεζίνη, τον Τσουδερό, τον Δερτιλή και άλλες πολιτικές προσωπικότητες, ενώ το Κέντρο τον Πλαστήρα, τον Μαύρο, τον Κασιμάτη, τον Κύρκο, τον Τσάτσο και τον Τσουκαλά. Όσο για τον Σοφοκλή Βενιζέλο, παρά την αισιοδοξία του, ήθελε να είναι απολύτως σίγουρος και έθεσε την υποψηφιότητά του στην Κρήτη.

Ο νέος εκλογικός νόμος (2258/1952) που προέβλεπε το πλειοψηφικό σύστημα περιείχε μια σοβαρή προοδευτική καινοτομία: παραχωρούσε πλήρη δικαιώματα «εκλέγειν και εκλέγεσθαι» στις γυναίκες, σε απόλυτη ισοτιμία με τους άνδρες.

Στις 4 Φεβρουαρίου 1952 οι βουλευτές του Συναγερμού: : Α. Παπάγος, Σ.

Μαρκεζίνης, Π. Κανελλόπουλος, Λ. Δερτιλής, Α. Στράτος, Κ. Καλλίας, Π.

Λυκουρέζος, Δ. Μπαμπάκος, Β. Στεφανόπουλος, Στ. Στεφανόπουλος και Λ.

Μάκκας κατέθεσαν σχέδιο νόμου για τα εκλογικά δικαιώματα της γυναίκας στις βουλευτικές εκλογές. Στην εισηγητική έκθεση αναφερόταν: «Θεωρούμε ότι επέστη ο καιρός να αναγνωρισθή η απόλυτος ωριμότης της Ελληνίδος γυναικός δια την πραγματοποίησιν της πλήρους εξισώσεως των δύο φύλων ως προς τα πολιτικά των δικαιώματα».

Όμως, ο νέος εκλογικός αυτός νόμος αποδείχθηκε ο νεκροθάφτης του Κέντρου, αφού η μόνη ελπίδα επιβίωσης του Κέντρου ήταν η αναλογική. Ακόμα και ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεν εκτίμησε καλά την κατάσταση και παρασύρθηκε από την μαχητική αισιοδοξία του Νικόλαου Πλαστήρα, με αποτέλεσμα στα Σεπτεμβρίου το πλειοψηφικό σύστημα να γίνει νόμος του κράτους.

Στις 10 Οκτωβρίου 1952 η κυβέρνηση Πλαστήρα παραιτήθηκε και προκηρύχθηκαν οι εκλογές για τις 16 Νοεμβρίου τις οποίες θα διεξήγαγε υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Δημήτριο Κιουσόπουλο. Μετά την ορκωμοσία του νέου πρωθυπουργού, ο Νικόλαος Πλαστήρας φωτογραφήθηκε με τους πρώην υπουργούς του στην είσοδο του πολιτικού γραφείου του. Το αριστερό χέρι του ήταν πια τελείως παράλυτο, έδειχνε καταβεβλημένος και στεκόταν με υπεράνθρωπη προσπάθεια, παρ' όλα αυτά δήλωσε: «Θα δώσουμε την μάχη. Η νίκη μας θα είναι πανηγυρική σ' όλη την Ελλάδα και κυρίως στην Αθήνα. Αφού θέλαν πλειοψηφικό, θα λάβουν το αντίτιμό του». ³⁶

³⁶ Δέδε Κ., *Ο σύντομος πολιτικός βίος της ΕΠΕΚ. Η ανάδυση του Κέντρου στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 2016, σελ. 200-202

36 ημέρες μετά το Κέντρο δεν τα κατάφερε και η Δεξιά ανέλαβε την διακυβέρνηση της χώρας. Αυτό συνέβη για πολλούς λόγους. Ο λαός εκτός από τους καταδιωκόμενους Αριστερούς που για αυτούς προείχε η κατάπαυση της δίωξης, ήθελε πολιτική σταθερότητα, κάτι που το Κέντρο φαίνεται πως δεν μπορούσε να εγγυηθεί. Στις εκλογές του 1950 οι πολίτες έδειξαν πως είχαν απομακρυνθεί από την Δεξιά που οι ακρότητες της στην διάρκεια της εμφύλιας σύρραξης 1946-1949 είχαν προκαλέσει τρόμο και απέχθεια, αλλά γρήγορα η αστική τάξη και πολλοί άλλοι απογοητεύθηκαν από την «εποχή του Κέντρου» Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Νικόλαος Πλαστήρας δεν μπορούσαν να επιβληθούν, ενώ ο Γεώργιος Παπανδρέου δεν είχε αναδειχθεί ακόμα. Την αρχηγία του κεντρώου χώρου διεκδικούσαν πολλοί πολιτικοί δεύτερης κατηγορίας οι οποίοι αλληλομάχονταν προκαλώντας διάσπαση των δυνάμεων. Αφετέρου, η Δεξιά χαρακτηριζόταν από την παρουσία ενός μονολιθικού αρχηγού του Αλέξανδρου Παπάγου που αποτελούσε ισχυρό άξονα συγκέντρωσης, ενώ εκμεταλλεύθηκε άριστα τις συνθήκες: την ρευστότητα, την έλλειψη κεφαλής των αντιπάλων και την φοβία για τους κομμουνιστές. Η Δεξιά, όπως διαμορφώθηκε από τον Ελληνικό Συναγερμό και την ΕΡΕ, κυριάρχησε σχεδόν απόλυτα στην πολιτική για 11 συνεχή χρόνια, από το 1952 μέχρι το 1963. Η εκλογική δύναμη της Δεξιάς παρέμεινε όλο αυτό διάστημα συμπαγής και ουσιαστικά αμετάβλητη, μεταξύ 45% και 50%, και κύριο μαζικό στήριγμά της ήταν ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών. Όμως, κινητήρια δύναμη αποδείχθηκαν και τα νέα μεσαία αστικά στρώματα που πλούτισαν στην δεκαετία του 1940 και ήθελαν να διαχειριστούν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά την ανάπτυξη. Αυτή η νέα αστική τάξη, που αναδείχθηκε είτε από τις ειδικές συνθήκες της Κατοχής είτε από την διανομή της ξένης βοήθειας, αντιτάχθηκε στον κίνδυνο του και συμπορεύθηκε με την μεταπολεμική κρατική εξουσία αναζητώντας προστασία για την οικονομική εξασφάλιση της. Μάλιστα, η συνεχής διεύρυνση του Δημοσίου και ο κρίσιμος οικονομικός ρόλος του κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο ήταν συνέβαλαν στην σταθεροποίηση και την διεύρυνση αυτής της τάξης που αποτέλεσε την βάση για την κυριαρχία της Δεξιάς μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960.³⁷

³⁷ Δέδε Κ., *Ο σύντομος πολιτικός βίος της ΕΠΕΚ. Η ανάδυση του Κέντρου στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 2016, σελ, 208-210

Η αντιπολίτευση, η οποία σημείωσε μόνο μια επιτυχία με την νίκη του συνδυασμού Πειραιά που κατέλαβε 11 έδρες. Εκεί το Κέντρο συγκέντρωσε 26.160 ψήφους έναντι 25.818 του Συναγερμού και ο Σάββας Παπαπολίτης ήταν το κυριότερο κεντρώο στέλεχος που εξασφάλιζε την εκλογή του. Από τις 99 εκλογικές περιφέρειες, ο Αλέξανδρος Παπάγος κέρδισε τις 82, μεταξύ των οποίων ήταν αυτή των Αθηνών με 25 έδρες. Ο Νικόλαος Πλαστήρας δεν εξελέγη βουλευτής όπως και ο Γ. Μαύρος, ο Κ. Τσάτσος και ο Γρ. Κασσιμάτης, ενώ ο Σοφοκλής Βενιζέλος τα κατάφερε ως βουλευτής Ηρακλείου.

Στο ερώτημα που τέθηκε από πολλούς αν το Κέντρο συμμαχούσε με την Αριστερά, ώστε να σχημάτιζαν ικανό μέτωπο απέναντι στην Δεξιά και να άνοιγαν τον δρόμο σε ευρείς δημοκρατικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς, η απάντηση είναι πως ο συσχετισμός των δυνάμεων στην Ελλάδα στα χρόνια αμέσως μετά τον εμφύλιο πόλεμο δεν επέτρεψε παρόμοια λύση που οπωσδήποτε θα επέφερε ισχυρή αναβίωση της Αριστεράς. Και στην περίπτωση που βρίσκονταν ηγέτες να την επιδιώξουν, πιθανώς το Κέντρο θα διασπαζόταν και τα συντηρητικά του στρώματα με τον Βενιζέλο και άλλους αρχηγούς θα συμμαχούσε με την Δεξιά.

Η εκλογική ήττα της ΕΠΕΚ (Εθνικής Προοδευτική Ένωση Κέντρου), που επισφραγίσθηκε κατά συμβολικό τρόπο λίγο αργότερα με τον θάνατο του Νικόλαου Πλαστήρα στις 26 Ιουλίου 1953, σήμαινε το οριστικό τέλος του γενικότερου πολιτικού διαβήματος που αντιπροσώπευε. Η δυναμική της ΕΠΕΚ είχε βασισθεί σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι μπορούσε να προσφέρει άμεση διέξοδο σε μεγάλο τμήμα του εκλογικού τμήματος που βρισκόταν στο περιθώριο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Από την στιγμή που ηττήθηκε και απομακρύνθηκε κάθε προοπτική εξουσίας, το εγχείρημά της έχασε αυτόματα την δυναμική του. Για αυτό, μετά την ήττα της και τον θάνατο του Νικόλαου Πλαστήρα, κανένας κομματικός σχηματισμός δεν εξέφρασε τα στρώματα που είχε καταφέρει να συσπειρώσει. Το κομματικό μόρφωμα που διατηρήθηκε ως ΕΠΕΚ με επικεφαλής τον Σάββα Παπαπολίτη από το 1953 ως το 1961 ήταν μια σύμπραξη πολιτευτών χωρίς ουσιαστική δυνατότητα αυτόνομης παρουσίας.

Μάλιστα, ο πρεσβευτής Πιουριφοϋ είχε ασκήσεις πιέσεις για την ψήφιση του εκλογικού νόμου με στόχο να συνταχθεί μια αυτοδύναμη κυβέρνηση.³⁸

Η ΕΔΑ ήταν διατεθειμένη να συνεργασθεί με τα κόμματα του Κέντρου. Οι αμερικανικές πιέσεις προς την ΕΠΕΚ αλλά και η διστακτικότητα που επέδειξε η νέα ηγεσία της απέτρεψαν αυτή την εξέλιξη.³⁹ Συνεπώς θα ήταν αβέβαιη η έκβαση της εκλογικής αναμέτρησης, αν όλες οι δυνάμεις πέραν της Δεξιάς είχαν συνασπισθεί και αν τα κόμματα του Κέντρου είχαν επιδιώξει από την πλευρά τους συνεργασία με την ΕΔΑ.⁴⁰

Η ήττα των πολιτικών δυνάμεων του Κέντρου στις εκλογές του 1952 είχε ως αποτέλεσμα να μείνουν μακριά από την εξουσία για σχεδόν 11 χρόνια. Η πολυδιάσπαση σε διαφόρους ιδεολογικά ανομοιογενείς κομματικούς σχηματισμούς, οι έντονοι ενδοπαραταξιακοί ανταγωνισμοί και η απουσία μιας συγκροτημένης προγραμματικής πολιτικής ήταν οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στην αδυναμία διαμόρφωσης μιας πειστικής εναλλακτικής κυβερνητικής πρότασης απέναντι στην Δεξιά μέχρι την τελική επίτευξη της ενοποίησης του συνόλου του κεντρώου χώρου με την ίδρυση της Ένωσης Κέντρου το 1961.

Ο χώρος του Κέντρου σε αναζήτηση ταυτότητας (1952-58)

Μετά την τριετή περίοδο διακυβέρνησης (1950-1952) από τα κόμματα του Κέντρου, η εκλογική ήττα τους τον Νοέμβριο του 1952 με ποσοστό 34,22% ήταν στρατηγικό πλήγμα για την μελλοντική πορεία του Κεντρώου χώρου. Η νίκη του Ελληνικού Συναγερμού (ΕΣ) του Αλέξανδρου Παπάγου ήταν συντριπτική, καθώς συγκέντρωσε ποσοστό 49,22% και εξασφάλισε 247 έδρες σε σύνολο 300 εδρών. Επιπλέον, πέτυχε σημαντική διεύρυνση της πολιτικής επιρροής στον χώρο του Κέντρου με την προσχώρηση 40 πολιτευτών κεντρώας προέλευσης, εκ των οποίων οι σημαντικότεροι ήταν ο Εμμανουήλ Τσουδερός και ο Γεώργιος Παπανδρέου ως συνεργαζόμενος. Σε επίπεδο εκλογικής γεωγραφίας αύξησε την δύναμή του σε όλες σχεδόν τις περιοχές της χώρας, ακόμα και στις λεγόμενες Νέες Χώρες – με εξαίρεση την Κρήτη- όπου τα βενιζελογενή κόμματα είχαν

³⁸ Νικολακόπουλος Ηλ., *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδ. Πατάκης, 2001, σελ. 200-230.

³⁹ Όπ. παρ. Λυμπεράτος σελ. 514

⁴⁰ Όπ. παρ. Λυμπεράτος σελ 528

ανέκαθεν την πρωτοκαθεδρία των ψήφων. Η σημαντική εκλογική απήχηση του Αλέξανδρου Παπάγου επιβεβαιώθηκε και στις εκλογές του 1953, απολαμβάνοντας απόλυτη στήριξη από τα υπερθεσμικά κέντρα εξουσίας, δηλαδή το Παλάτι, τον αμερικανικό παράγοντα και τον Στρατό, και δεν άφηγε στους ηγέτες του Κέντρου μεγάλα περιθώρια αμφισβήτησης της παντοδυναμίας του Εθνικού Συναγερμού.

Την περίοδο αυτή, ως απόρροια της σημαντικής εκλογικής διεύρυνσης του Παπάγου προς τον κεντρικό χώρο, εντάθηκαν οι διεργασίες από στελέχη του Κέντρου προς την κατεύθυνση της επίτευξης εκλογικής συνεργασίας με τον επίσημο κομματικό εκφραστή αυτής της Αριστεράς, την Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ). Βασικός εκφραστής αυτής της τάσης ήταν ο Γεώργιος Καρτάλης, πρώην υπουργός Συντονισμού των κυβερνήσεων του Κέντρου, ο οποίος αποχώρησε από την Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ) και τον Ιούνιο του 1953 ίδρυσε το Δημοκρατικό Κόμμα, το οποίο συγχωνεύθηκε δύο μήνες μετά με το Σοσιαλιστικό Κόμμα-Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (ΣΚ-ΕΛΔ) του Αλέξανδρου Σβώλου και δημιουργήθηκε το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΔΚΕΛ). Η ίδρυση του ΔΚΕΛ είχε ως σκοπό να αποτελέσει τον κύριο κομματικό φορέα που θα εκπροσωπούσε τους κεντροαριστερούς ψηφοφόρους κυρίως μετά την σημαντική συρρίκνωση της εκλογικής επιρροής της ΕΠΕΚ (Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου) με τον θάνατο του ιδρυτή της του στρατηγού Νικολάου Πλαστήρα. Η εκλογική αυτή συνεργασία συνεργασίας μεταξύ του ΔΚΕΛ και της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) εκφράστηκε σε ένα πρώτο στάδιο τον Φεβρουάριο του 1954 με την δημοσίευση ενός σύντομου άρθρου του Καρτάλη στην εφημερίδα *Ελευθερία*. Μέσα από αυτό προβάλλονταν οι βασικές προγραμματικές αρχές του οι οποίες έγιναν αποδεκτές ένα μήνα αργότερα μέσα από ένα άρθρο του γενικού γραμματέα του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη. Επίσης, καταρτίστηκαν κοινοί συνδυασμοί υποψηφίων κατά την διάρκεια των δημοτικών εκλογών του 1954.⁴¹

Τα κεντρώα κόμματα εκμεταλλεύθηκαν τις ευκαιρίες που παρουσιάσθηκαν, για να αμφισβητήσουν την κυριαρχία της Δεξιάς. Η πρώτη ήταν η δυναμική αναθέρμανση του Κυπριακού Ζητήματος – με την απόφαση της κυβέρνησης

⁴¹ Τρίκκας Τάσος «ΕΔΑ 1951-1967 Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς» Α' τόμος εκδ. Θεμέλιο, 2009, σελ. 231

Παπάγου για διεθνοποίηση του μέσω του ΟΗΕ τον Αύγουστο του 1954- κυρίως μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) εναντίον της αγγλικής αποικιοκρατίας τον Απρίλιο του 1955. Τα κόμματα του Κέντρου κατηγόρησαν τότε την κυβέρνηση για υποχωρητικότητα και χαλαρή στάση. Επιπλέον, η ανάληψη της διακυβέρνησης ύστερα από βασιλική παρέμβαση, από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή μετά τον θάνατο του Παπάγου το ίδιο έτος, οι συνακόλουθες κατηγορίες της αντιπολίτευσης περί εύνοιας του βασιλιά προς το πρόσωπό και η μη αποδοχή της επιλογής του από στελέχη του Ελληνικού Συναγερμού ήταν μια άλλη ευκαιρία για τα κεντρώα κόμματα για αμφισβήτηση της πρωτοκαθεδρίας της Δεξιάς ζητώντας την διενέργεια εκλογών.

Το Κόμμα των Φιλελευθέρων διασπάσθηκε και ιδρύθηκε από το Σοφοκλή Βενιζέλο στις 11 Απριλίου 1955 η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση στην οποία προσχώρησαν συνολικά 24 βουλευτές του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Μάλιστα, προσέλκυσε αρκετά κεντροαριστερά στελέχη με προεξάρχοντα τον Ηλία Τσιριμώκο δείχνοντας έτσι τις προθέσεις του Σοφοκλή Βενιζέλου να καλύψει το πολιτικό κενό στον χώρο της κεντροαριστεράς. Όμως, η ίδρυση της Φιλελεύθερης Δημοκρατικής Ένωσης συνέβαλε στην διάσπαση του κεντρώου χώρου με την δραστηριοποίηση του Κόμματος των Φιλελευθέρων με μόνο αρχηγό πλέον τον Παπανδρέου, του Δημοκρατικού Κόμματος του Εργαζόμενου Λαού και της Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου.⁴²

Οι εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1956

Η προκήρυξη των εκλογών για τις 16 Φεβρουαρίου 1956 και η υιοθέτηση του «τριφασικού» εκλογικού συστήματος το οποίο προέβλεπε 2 διαφορετικούς τρόπους κατανομής των βουλευτικών εδρών οδήγησαν σε ένα εξαιρετικά πολωτικό κλίμα. Παρά την αρχική διστακτικότητα του Σοφοκλή Βενιζέλου και του Γεωργίου Παπανδρέου, των οποίων τα κόμματα είχαν ήδη ενοποιηθεί από τον Δεκέμβριο του 1955 υπό την ονομασία Δημοκρατικό Κέντρο, αποφάσισαν, εξαιτίας του παραπάνω εκλογικού συστήματος και του φόβου για πολιτική

⁴² Όπ. παρ. Τρίκκας σελ. 275-276

απομόνωση, να συμπράξουν με τους υπόλοιπους κεντρικούς σχηματισμούς και με την Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ), δηλαδή με την Δημοκρατική Ένωση. Και οι δύο κεντρώοι πολιτικοί, μέσα από τις δηλώσεις τους και τις προεκλογικές ομιλίες τους διεμήνυαν ότι επρόκειτο αποκλειστικά για εκλογική συνεργασία και έθεταν σε περίπτωση νίκης ως στόχους, την αλλαγή του εκλογικού νόμου και την προκήρυξη νέων εκλογών, εξαγγελίες που όμως απομάκρυναν όσους ψηφοφόρους ζητούσαν πολιτική και κυβερνητική σταθερότητα.⁴³

Η Δημοκρατική Ένωση συγκέντρωσε υψηλότερο ποσοστό ψήφων (48,2%) έναντι της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ) (47,38%), αλλά το κόμμα του Κωνσταντίνου Καραμανλή κατάφερε να εξασφαλίσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία για δύο λόγους: εξαιτίας του στρεβλωτικού εκλογικού συστήματος και της μαζικής ψήφου του Στρατού και των δημοσίων υπαλλήλων υπέρ του. Κερδισμένη εμφανίσθηκε και η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) η οποία χάρη στην εκλογική της σύμπραξη με τα κεντρώα κόμματα κατάφερε να βγει από την πολιτική της απομόνωση μόλις 6.5 χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, όμως για τους κεντρικούς πολιτικούς σχηματισμούς το εκλογικό αποτέλεσμα ήταν ιδιαίτερα δυσμενές.

Την επομένη των εκλογών, τα κεντρώα κόμματα απομακρύνθηκαν από την στρατηγική της συνεργασίας με την Αριστερά και εντάθηκαν οι συζητήσεις για έναν ενιαίο κομματικό σχηματισμό. Έτσι, προχώρησαν στην ενοποίηση της Φιλελεύθερης Δημοκρατικής Ένωσης (ΦΔΕ) με το Κόμμα των Φιλελεύθερων τον Φεβρουάριο του 1957 και πάλι υπό την δίδυμη ηγεσία του Σοφοκλή Βενιζέλου και του Γεώργιου Παπανδρέου. Ωστόσο, οι συζητήσεις σταμάτησαν λόγω αφενός του θανάτου του Καρτάλη τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους και αφετέρου των παρασκηνιακών διαβουλεύσεων τόσο από την πλευρά του Σοφοκλή Βενιζέλου όσο και του Γεωργίου Παπανδρέου με τον βασιλιά Παύλο. Οι διαβουλεύσεις αυτές είχαν ως στόχο την αντικατάσταση του Καραμανλή και τον σχηματισμό ευρύτερης κυβέρνησης συνεργασίας με βασικά επιχειρήματα την έλλειψη πολιτικής νομιμοποίησης της κυβέρνησης της ΕΡΕ εξαιτίας του στρεβλωτικού εκλογικού αποτελέσματος και την μεγάλη όξυνση στο Κυπριακό Ζήτημα. Όμως, οι παρασκηνιακές διεργασίες των δύο κεντρώων ηγετών δεν απέφεραν αποτέλεσμα και τελικά η πολιτική κρίση προκλήθηκε από την

⁴³ Όπ. παρ. Τρίκκας σελ. 342

αποχώρηση σμαινόντων κυβερνητικών και βουλευτικών στελεχών της ίδιας της ΕΡΕ. Έτσι, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, παρά την διατήρηση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, ζήτησε την διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη νέων εκλογών.

Οι εκλογές της 11^{ης} Μαΐου 1958

Η προκήρυξη πρόωρων εκλογών για τις 11 Μαΐου 1958 και η υιοθέτηση της «ενισχυμένης αναλογικής», που προέβλεπε υψηλό ποσοστό για τα κόμματα, ώστε να τους επιτρέψει να λάβουν μέρος στην δεύτερη κατανομή, προκειμένου να μειωθεί η κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της ΕΔΑ (Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς) και να εξασφαλισθεί η αυτοδύναμη πλειοψηφία για το πρώτο κόμμα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του αποτελέσματος.⁴⁴

Για τον χώρο του Κέντρου, δεν κατέστη δυνατή αυτή τη φορά η επίτευξη της πολιτικής ενοποίησης, καθώς εμφανίσθηκε διασπασμένο ανάμεσα σε δύο εκλογικούς συνασπισμούς. Από την μία, ήταν το επανενωμένο πλέον Κόμμα των Φιλελευθέρων και από την άλλη η Προοδευτική Αγροτική Δημοκρατική Ένωση (ΠΑΔΕ) η οποία δημιουργήθηκε έναν μήνα πριν από τις εκλογές και περιελάμβανε 4 κόμματα: την Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ), το Κόμμα Προοδευτικών του Σπύρου Μακεζίνη, το Κόμμα Αγροτών Εργαζόμενων του Αλέξανδρου Μπαλτατζή και του Δημοκρατικό Κόμμα του Εργαζόμενου Λαού (ΔΚΕΛ).⁴⁵ Σημειωτέον ότι ένας σημαντικός αριθμός πολιτευτών κεντροαριστερής προέλευσης προτίμησε την ένταξη στους εκλογικούς συνδυασμούς της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ). Κατά συνέπεια, το εκλογικό αποτέλεσμα του κεντρώου χώρου διασπάσθηκε, καθώς το Κόμμα των Φιλελευθέρων συγκέντρωσε ποσοστό 20,67% και η Προοδευτική Αγροτική Δημοκρατική Ένωση (ΠΑΔΕ) 10,62%, οπότε η ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά) ανέλαβε τον ρόλο της αξιωματικής αντιπολίτευσης με ποσοστό 24,42% εννέα μόλις χρόνια από το τέλος του εμφυλίου πολέμου σηματοδοτώντας με αυτό τον τρόπο μια έμπρακτη απόδειξη της άρσης της πολιτικής απομόνωσης της. Το εκλογικό ποσοστό της ΕΔΑ δεν πρέπει να

⁴⁴ Όπ. παρ. Τρίκκας σελ. 371

⁴⁵ Όπ. παρ. Τρίκκας σελ. 552

θεωρείται ως ένας ξαφνικός υπερδιπλασιασμός της εκλογικής της δύναμης, συγκριτικά με το 10% περίπου που είχε λάβει στις προηγούμενες εκλογές, καθώς οφειλόταν βασικά στις κατά τόπους εκλογικές συνεργασίες με στελέχη κεντροαριστερής προέλευσης και στην απογοήτευση του εκλογικού σώματος από την διάσπαση του κεντρώου χώρου.

Μετά την επιτυχία της ΕΡΕ στις εκλογές, ο Κ. Καραμανλής σχημάτισε στις 17 Μαΐου 1958 την τρίτη κατά σειρά κυβέρνησή του, απαλλαγμένη από εσωκομματικές αντιπαλότητες και αμφισβητήσεις. Πρώτη και άμεση προτεραιότητα της κυβέρνησης ήταν η αντιμετώπιση του Κυπριακού, καθώς οι διπλωματικές προσπάθειες για την επίλυση είχαν καταλήξει σε αδιέξοδο. Ακολούθως, υλοποιήθηκε κατά την τριετία 1958-1961 η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, η οποία είχε ιδρυθεί τον Μάρτιο του 1957 με την συμφωνία της Ρώμης.

Το Κέντρο σε κρίση

Το αρνητικό εκλογικό αποτέλεσμα για το Κέντρο οδήγησε σε κρίση στις τάξεις του Κόμματος των Φιλελευθέρων με έντονες τάσεις διάσπασης και ανοικτής αμφισβήτησης των επιλογών της ηγεσίας. Ο Γεώργιος Παπανδρέου και ο Σοφοκλής Βενιζέλος δήλωσαν την πρόθεσή τους να παραιτηθούν από την αρχηγία του κόμματος, ενώ προσωρινός πρόεδρος εκλέχθηκε ο Δημήτρης Γονατάς, ώστε να αντιμετωπισθεί το πολιτικό αδιέξοδο, και αποφασίσθηκε η σύγκληση έκτακτου συνεδρίου του κόμματος για τον Νοέμβριο του 1958. Όμως, κατά την διάρκεια του συνεδρίου, η εσωκομματική κρίση επιδεινώθηκε και δεν κατέστη δυνατή η εκλογή νέας ηγεσίας, αλλά επιλέχθηκε η λύση της προσωρινής διοικούσας επιτροπής και επιβεβαιώθηκαν τα εγγενή αρνητικά χαρακτηριστικά του κεντρώου χώρου, δηλαδή η επικράτηση του παραγοντισμού, η έλλειψη ενότητας και η αδυναμία συγκρότησης ενός ενιαίου και ιδεολογικά συμπαγούς κομματικού σχηματισμού.

Μετά από λίγες ημέρες αποχώρησε ο Γεώργιος Παπανδρέου και σχημάτισε μαζί με ακόμα 5 βουλευτές τον Απρίλιο του 1959 μια άτυπη κοινοβουλευτική ομάδα το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα (ΦΔΚ). Από την άλλη, ο Σοφοκλής

Βενιζέλος διατήρησε την ηγεσία του Κόμματος των Φιλελευθέρων, αλλά ήταν πολύ αποδυναμωμένος λόγω της απώλειας περίπου 20 βουλευτών του, οι οποίοι είτε ακολούθησαν τον Παπανδρέου είτε αποστασιοποιήθηκαν σταδιακά από το κόμμα, και της έντονης εσωκομματικής αμφισβήτησης που δέχθηκε από νεότερα στελέχη του κόμματος.

Ως προς το ζήτημα της στρατηγικής του κεντρώου χώρου, σημειωνόταν και πάλι διάσταση με την ύπαρξη 3 τάσεων. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος υποστήριζε ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για δύο «εθνικόφρονες» παρατάξεις θέτοντας ως στόχο του τον σχηματισμό κυβερνήσεων συνεργασίας. Σχετικά με την Αριστερά, ήταν αρνητικός σε μια μόνιμη εκλογική συνεργασία, αλλά παρουσιάστηκε θετικά διακείμενος στο ενδεχόμενο να βρεθούν κοινά σημεία επαφής μεταξύ των 2 πολιτικών χώρων. Αντίθετα, ο Γεώργιος Παπανδρέου τασσόταν υπέρ της ενοποίησης όλων των πολιτικών δυνάμεων ανάμεσα στην ΕΡΕ και την ΕΔΑ (Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς) ανεξαρτήτως παραταξιακής προέλευσης, επιδιώκοντας την δημιουργία ενός εναλλακτικού ενδοαστικού κόμματος, της λεγόμενης «εθνικής αντιπολίτευσης». Επίσης, το ενιαίο Κέντρο θα έπρεπε να είναι αυτόνομο ως προς την Αριστερά, η οποία θα αποτελούσε όχι μόνο ανεπιθύμητο αντιπολιτευτικό εταίρο έναντι της Δεξιάς αλλά και κύριο πολιτικό ανταγωνιστή, βασικά μετά την ανάδειξη της σε αξιωματική αντιπολίτευση. Η τρίτη άποψη εκφραζόταν από νεότερα στελέχη του Κέντρου με προεξάρχοντα τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη τα οποία είχαν αποστασιοποιηθεί και από τους δύο συναρχηγούς του Κόμματος των Φιλελευθέρων και έθεταν ως προτεραιότητά τους κατ' αρχάς την ιδεολογική οριοθέτηση του κεντρώου χώρου.⁴⁶

Η δημιουργία από τις δυνάμεις του Κέντρου ενός δεύτερου «εθνικού κόμματος» ως εναλλακτική λύση εξουσίας αποδεικνυόταν εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα. Ο πρώτος λόγος ήταν πως είχε να αντιμετωπίσει την μονοκομματική άσκηση εξουσίας από την συμπαγή και ισχυρή Δεξιά και δεύτερον απαιτούσε σαφή οριοθέτηση προς τα αριστερά. Οι αδυναμίες που παρουσίασε το Κέντρο ήταν πολλές και αναλυτικά αναφέρθηκαν σε μια άγνωστη μελέτη του Ηλία Τσιριμώκου. Ειδικότερα, ο Τσιριμώκος αναφέρει στη μελέτη του ότι το κόμμα

⁴⁶ Σαρλάμης Μ «Ένωση Κέντρου: η πορεία προς την δημιουργία του τρίτου πόλου μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς» *Ιστορικά Θέματα* 2013, σελ. 46-49

του Βενιζέλου αποτελούσε το μοναδικό κόμμα που επιλέχθηκε και θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να διαχειριστεί τα ζητήματα που είχαν προκύψει από την Κατοχή και τις μετέπειτα συνθήκες, λόγω της ιστορικότητας και του παρελθόντος που διέθετε. Ωστόσο, ακόμα και το κόμμα αυτό που ήταν φιλολαϊκό, δεν ήταν σε θέση να διαχειριστεί τα πραγματικά προβλήματα του λαού, τα οποία ήταν εντελώς διαφορετικά με το πέρας του Πολέμου. Ο θάνατος του Βενιζέλου, στη συνέχεια, οδήγησε στην ανάπτυξη μια περιόδου βίας και δικτατορία, στοιχείο που οδήγησε πολλούς ολιάρχες να παραμείνουν στο κέντρο για λίγο διάστημα. Επίσης, υποστηρίζει ότι σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και ιστορικοί λόγοι, όπως η πολιτική της Δεξιάς, η πολιτική των ξένων και η πολιτική του ΚΚΕ, όπου οι δύο πρώτες πολιτικές δράσεις πίεζαν το κέντρο να αποδεχθεί τη δική τους πολιτική δράση, ενώ το ΚΚΕ προώθησε αρκετά άτομα προς τη Δεξιά, τα οποία κοινωνικά έπρεπε να ανήκουν είτε στο Κέντρο είτε στην Αριστερά. Τέλος, τόνισε, ότι ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στις εξελίξεις αποτέλεσε η πολιτική κατάσταση και η νοοτροπία των Ελλήνων κατά τον εμφύλιο πόλεμο για τον ρόλο του Κέντρου, το οποίο θεωρούσε ότι συνδέθηκε με τη Δεξιά για να καταπνίξει τον κομμουνισμό. Οι αντιλήψεις αυτές οδήγησαν το Κέντρο να διασπαστεί ανοιχτά από τη Δεξιά και να δημιουργήσει τη δική του πορεία, αξιοποιώντας το πρόσωπο του Πλαστήρα. (σχετ.1, σελ. 114).

Η πορεία προς την Ένωση Κέντρου

Η περίοδος 1961-1967 υπήρξε για ολόκληρο τον ελληνικό λαό η περίοδος της Ενώσεως Κέντρου. Ήταν δηλαδή η περίοδος κατά την οποία ύστερα από ένα μακρότατο διάστημα πολυδιασπάσεων, αλληλοϋπονομεύσεων, συκοφαντιών, διχονοιών και «συντροφικών μαχαιρωμάτων» η λεγόμενη παλαιοδημοκρατική ή βενιζελογενής παράταξη έβρισκε ξανά την επιφανειακή, τουλάχιστον, ενότητά της.

Η μεγάλη βενιζελική παράταξη είχε παρουσιάσει ήδη από την τελευταία κυβερνητική περίοδο του Κρητικού ηγέτη (1928-1932) κάποιες ρωγμές, οι οποίες με την πάροδο του χρόνου βάθυναν. Η φυσική απουσία του ιδρυτή του πολιτικού χώρου των Φιλελευθέρων, Ελευθερίου Βενιζέλου, οδήγησε στον

δευτερότοκο γιο του Σοφοκλή, παρά την απουσία του στην Γαλλία, όπου υπηρετούσε ως στρατιωτικός ακόλουθος ήδη από το 1922. Το ισχυρό προσωποπαγές στοιχείο της πολιτικής σκηνής στην Ελλάδα επέτρεπε την κληρονομικότητα, για αυτό τοποθέτησε με φυσικό τρόπο τον γιο του ηγέτη σε αυτό το επίπεδο, λόγω αφενός των προσωπικών φιλοδοξιών αφετέρου λόγω της προσπάθειας από στελέχη του χώρου να βελτιώσουν την θέση τους στην παράταξη. Παρ' όλα αυτά, μετά το 1935 οι φυγόκεντρες δυνάμεις πολλαπλασιάσθηκαν. Την επομένη της Απελευθέρωσης στους κόλπους της υπήρχαν 4 κόμματα: το Προοδευτικό του Καφαντάρη, το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό (ΔΣΚ) του Γεωργίου Παπανδρέου, το ΑΚΕ-Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος του Αλ. Μυλωνά (που στις εκλογές εμφανίσθηκε ως Ένωση Αγροτικών Κομμάτων) και το Κόμμα Φιλελευθέρων υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Μετά τις εκλογές του 1946, ο Καφαντάρης απεβίωσε και το κόμμα του διαλύθηκε, ο Αλ. Μυλωνάς εξαφανίσθηκε πολιτικά, ο Γεώργιος Παπανδρέου μετονόμασε το ΔΣΚ σε «Κόμμα Γ. Παπανδρέου» και ο Σοφοκλής Βενιζέλος επανήλθε ως υπαρχηγός στο Κόμμα των Φιλελευθέρων.

Το Κέντρο έφθασε στην χειρότερη στιγμή του την επομένη των εκλογών του 1958, καθώς έδειξαν την αδυναμία της παράταξης και έφεραν δεύτερη δύναμη την Αριστερά με την ΕΔΑ. Το αποτέλεσμα της εκλογικής ήττας του Κόμματος των Φιλελευθέρων ήταν η σταδιακή αποσύνθεσή του, καθώς δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της πολιτικής ζωής. Ηγετικά και όχι μόνο στελέχη του κόμματος κατηγορούσαν τους δύο συναρχηγούς για την ήττα και ζητούσαν την απομάκρυνσή τους. Στα τέλη Αυγούστου του 1959 ο Σοφοκλής Βενιζέλος ταξίδεψε στο εξωτερικό και εξουσιοδότησε τον Γεώργιο Παπανδρέου να αρχίσει τις συνεννοήσεις για την ενοποίηση των δυνάμεων του Κέντρου, οι οποίες όμως δεν είχαν αποτέλεσμα. Αντίθετα, οι κατηγορίες στρέφονταν κατά του Γεωργίου Παπανδρέου και η παρατεταμένη αβεβαιότητα τον οδήγησαν στην αποχώρησή του από το κόμμα παραμένοντας ως ανεξάρτητος βουλευτής. Παράλληλα, η ΕΡΕ είχε επαφές κόμματα και ομάδες του κεντρώου χώρου, ιδιαίτερα με τον Γεώργιο Παπανδρέου.

Πράγματι, ο Γεώργιος Παπανδρέου επεδίωκε συνεργασία με την ΕΡΕ και να πάρει μέρος στην κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Συγκεκριμένα, το 1960 και κατά τις αρχές του 1961 βρισκόταν σε συζητήσεις με τον Κωνσταντίνο

Καραμανλή για την καθιέρωση του πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος και την εκλογική σύμπραξη. Χαρακτηριστικά, έλεγε: «Θα κάνω μεν πολιτική και εκλογική συνεργασία με τον Καραμανλή. Τα στρατόπεδα θα είναι δύο: από το ένα μέρος θα είμεθα οι εθνικόφρονες, από το άλλο μέρος οι κομμουνιστάι. Θα κάνω μεν τας εκλογάς με τους χωροφύλακες και με το πιστόλι στο χέρι...». Από την άλλη, σύμφωνα με φίλους του ιδρυτή της ΕΡΕ, ο ίδιος ο Κωνσταντίνος Καραμανλής είχε πει ότι το 1960 ο Γεώργιος Παπανδρέου του είχε προτείνει συμμετοχή στην κυβέρνηση με δύο υπουργούς και έναν υφυπουργό και συνεργασία στις εκλογές με το πλειοψηφικό σύστημα ισχυριζόμενος ότι «είναι ο μόνος τρόπος να τσακίσω μεν τον κομμουνιστικό κίνδυνο και να απαλλάξω μεν τον τόπο από τον Μαρκεζίνη και τον Βενιζέλο, χαρακτηρίσας τον τελευταίο ως καρκίνωμα της πολιτικής ζωής της Ελλάδος». Η απάντηση του Καραμανλή ότι στις εκλογές θα επιζητούσε με πλειοψηφικό θα επιζητούσε και την συνεργασία του Μαρκεζίνη και επιφυλάχθηκε για την συνεργασία, αλλά του υποσχέθηκε πως όταν θα ήταν καιρός, θα συζητούσαν ξανά το θέμα.

Στις αρχές Φεβρουαρίου 1960 συγκροτήθηκε η Νέα Πολιτική Κίνηση ή Ομάδα των Δέκα από τους Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, Πάνο Κόκκα, Γεώργιο Μαύρο, Φωκίων Ζαΐμη, Ιωάννη Ζίγδη, Στέλιο Αλλαμανή, Ιωάννη Τούμπα, Μανώλη Λουλακάκη, Δημ Κωστή από τον χώρο του Κέντρου, τον Παναγή Παπαληγούρα και τον εκτός Βουλής εκείνη την στιγμή Γεώργιο Ράλλη από την συντηρητική παράταξη. Η Νέα Πολιτική Κίνηση, σύμφωνα με τον Διονύση Μπενετάτο στο βιβλίο του «Γιατί δεν έγινε Δημοκρατία»: «προσέχτηκε ιδιαίτερα από τον λαό, προ παντός του Κέντρου, που είχαν δυσφορήσει από τα καμώματα του Βενιζέλου και του Παπανδρέου και δημιουργήθηκε ευνοϊκή προοπτική για την εξέλιξή της».⁴⁷ Επιπλέον, κατά τον Ν. Παπαδημητρίου στο βιβλίο του «Από την Ένωση Κέντρου στην Αποστασία»: «Η ομάδα των Δέκα που την αποτελούσαν κατά συντριπτική πλειοψηφία νέοι και δυναμικοί πολιτικοί από τον ευρύτερο χώρο του Κέντρου και της κεντροδεξιάς, όπως οι Γ. Μαύρος, Κ. Μητσοτάκης, Π. Παπαληγούρας και Στ. Αλλαμανής, προικισμένοι με ευρωπαϊκή αντίληψη για τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της δεύτερης μεταπολεμικής δεκαετίας μπορούσε να επηρεάσει αποφασιστικά τις μελλοντικές εξελίξεις. Γιατί ήταν βέβαιο ότι πολύ σύντομα προοδευτικές πολιτικές δυνάμεις, όπως ο Ηλ. Τσιριμώκος, και ευρείες μάζες του

⁴⁷ Μπενετάτος Δ «Γιατί δεν έγινε Δημοκρατία» εκδ. Δωδώνη 1977, σελ 195

εκλογικού σώματος θα εγκατέλειπαν τελικά το 'πολιτικό κατεστημένο' και θα συντάσσονταν με τους νέους ηγήτορες σε μια κοινή προσπάθεια εξυγίανσης και αναδημιουργίας σ' όλες τις δομές του δημόσιου βίου». ⁴⁸ Αξίζει να σημειωθεί πως ο Γ. Μαύρος και ο Κ. Μητσοτάκης εθεωρούντο ήδη από το 1952 διάδοχοι του Σοφοκλή Βενιζέλου στην ηγεσία του Κόμματος Φιλελευθέρων.

Η Νέα Πολιτική Κίνηση λέγεται πως έδωσε μια αποφασιστική πνοή ενότητας στον κεντρώο χώρο μεταθέτοντας το κέντρο βάρους από τον Σοφοκλή Βενιζέλο στον Γεώργιο Παπανδρέου. Στις αρχές του 1961 ιδρύθηκε το Δημοκρατικό Κόμμα-Αγροτική Φιλελεύθερη Ένωση (ΔΚ-ΑΦΕ) υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Το κόμμα αυτό προκάλεσε ανησυχίες και αρνητικές κρίσεις εκ μέρους των αντιπάλων του. Η μαρκεζίνικη Εστία στις 13.2.1961 το χαρακτήρισε «καρνάβαλο» και ο Κομνηνός Πυρομάγλου έγραψε στον Ανεξάρτητο Τύπο στις 18.2.1961 για το κόμμα «ανήκον εις την ολιγαρχίαν». Κι ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεν είδε θετικά το νέο σχήμα χαρακτηρίζοντας την διαδικασία συγκρότησής του «αχαρακτήριστον σελίδα της πολιτικής μας ζωής» και προσέθεσε: «όλα αυτά τα πρόσωπα εμφανίζονται σήμερον ως ουραγοί μιας ηγεσίας εναντίον της οποίας έβαλον συνεχώς και κατά τον πλέον αδιάλλακτον τρόπο από του 1958 μέχρι και προ ολίγων ημερών και επιχειρούν να εκπροσωπήσουν το Κέντρο δια μιας νέας πολιτικής κινήσεως περί της οποίας το μόνο μαθηματικώς βέβαιον είναι ότι, τυχόν ευοδούμενη, προώριεται να ενισχύσει το καθεστώς Καραμανλή και την πόλωση». Για την Νέα Πολιτική Κίνηση η αγγλική πρεσβεία έγραψε προς το Foreign Office με αριθμό 1011/12/60:

«...Το πολιτικό αυτό γκρουπ πήρε προσωρινά την επωνυμία Νέα Πολιτική Κίνηση και όρισε τον Αθανασιάδη Νόβα κυβερνητικό εκπρόσωπό του. Το πολιτικό μανιφέστο τους μιλάει για σοβαρά εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας, όπως την στασιμότητα της οικονομίας, τον ανταγωνισμό πρωτεύουσας και επαρχίας και τις μεγάλες αδυναμίες στην Διοίκηση, χωρίς όμως να προσφέρει εποικοδομητικές εναλλακτικές λύσεις. Στα θέματα της εξωτερικής πολιτικής υποστηρίζει την άποψη ότι η θέση της Ελλάδας είναι μέσα στην Δυτική Συμμαχία, όχι όμως ως φτωχός συγγενής.

Καταδικάζει την κυβέρνηση για τον τρόπο που χειρίστηκε το Κυπριακό. Η Νέα Πολιτική Κίνηση έκανε άνοιγμα σε άλλα κόμματα. Οι κομμουνιστές απέρριψαν

⁴⁸ Παπαδημητρίου Ν «Από την Ένωση Κέντρου στην Αποστασία» εκδ. Ροές 1986 ,σελ. 67

κάθε ιδέα συνεργασίας μαζί της και ο Βενιζέλος στράφηκε αντίθετα στον αρχηγό της Δημοκρατικής Ένωσης, Τσιριμώκο. Το γκρουπ της Νέας Πολιτικής Κίνησης είναι αναμφισβήτητα πλούσιο σε ταλέντα και ικανούς πολιτικούς, είναι όμως πολύ δύσκολο να κρατηθεί ενωμένο, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα στελέχη του έχουν διαφορετικές και συγκρουόμενες και μεγάλες πολιτικές φιλοδοξίες. Καθένας τους θέλει να γίνει πρωθυπουργός, εκτός από τον Αθανασιάδη Νόβα, που έχει περιορισμένες φιλοδοξίες. Εν πάση περιπτώσει, η εμφάνιση της Νέας Πολιτικής Κίνησης είναι ένα ευπρόσδεκτο γεγονός, γιατί θα σταματήσει και ίσως αντιστρέψει, έστω και προσωρινά, το ρεύμα προς τους κομμουνιστές». ⁴⁹

Η προσχώρηση των στελεχών της Νέας Πολιτικής Κίνησης, σύμφωνα τον συγγραφέα Νίκο Παπαδημήτριου, «ήταν εκείνη που έδωσε το ειδικό βάρος στην ενοποίηση των κομμάτων του Κέντρου και παράλληλα επέβαλε την αρχηγία του Γ. Παπανδρέου προς τον οποίο ο Σ. Βενιζέλος και οι περισσότεροι παράγοντες της δημοκρατικής παράταξης ήταν φανερά προκατειλημμένοι. Ειδικότερα, ο Κ. Μητσοτάκης και οι φίλοι του, μεταξύ των οποίων οι Στ. Αλλαμανής και Γ. Μπακατσέλος, όπως εκτιμήθηκε τότε παραμερίζοντας τις δυνατότητες πολιτικής επικράτησης που τους παρείχε η δημιουργία ενός ανανεωτικού κινήματος στον χώρο του Κέντρου, προτίμησαν να υπηρετήσουν την κεντρία ιδεολογία για γενικότερους εθνικούς λόγους.». ⁵⁰ Με βάση την παραπάνω άποψη, διαφαίνεται ότι η κεντρία ιδεολογία ήταν σε θέση να αποτελέσει παράγοντα σύνδεσης για τον λαό, ο οποίος είχε ταλανιστεί στο παρελθόν από τους διχασμούς και διαμάχες. Εκτός, όμως από την εσωτερική ένωση, η κεντρία ιδεολογία θεωρούνταν ως ένα στοιχείο διατήρησης καλών σχέσεων τους συμμάχους, αποτελώντας έναν παράγοντα εξομάλυνσης των εσωτερικών ζητημάτων που αντιμετώπιζε η Ελλάδα και προβλημάτιζαν τους συμμάχους της.

Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης εξηγούσε 15 χρόνια αργότερα (Επίκαιρα 2.9.1976) την πολιτική επιλογή του Παπανδρέου, καθώς όσοι επιθυμούσαν να τον αποσπάσουν από τον Καραμανλή για να μη δημιουργηθεί ένα πολύ δυνατό κόμμα που δεν μπορούσαν να το αντιμετωπίσουν (σχετ. 2, σελ. 118). Πράγματι, την άνοιξη του 1961, σύμφωνα με την αφήγηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, καθώς ήταν έτοιμος να καταθέσει τον εκλογικό νόμο, συναντήθηκε με τον

⁴⁹ Λεονταρίτης Γ. «Ανάμεσα στα δύο άκρα Η πορεία του Κέντρου 1946-1967» εκδ. Εστία 1992, σελ. 329-330

⁵⁰ Όπ. παρ. Παπαδημητρίου Ν. σελ. 67.

Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος του είπε ότι ο ίδιος προτιμούσε το πλειοψηφικό, αλλά ο Καραμανλής θα έπρεπε να το περάσει με την δική του πλειοψηφία. Ο ίδιος δεν μπορούσε να συμπράξει «φοβούμενος τας αντιδράσεις της ομάδος των 10 η οποία εν τω μεταξύ είχε προσχωρήσει εις αυτόν». Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, κατά την δική του μαρτυρία, υποπτεύθηκε ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου σχεδίαζε να τον εκβιάζει για μια συνεργασία με ευνοϊκότερους όρους και αποφάσισε να διακόψει τις συνεννοήσεις. Ύστερα από λίγες ημέρες κατέθεσε το νομοσχέδιο για την ενισχυμένη αναλογική. Και πάλι, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, δέχθηκε παράκληση του Γεωργίου Παπανδρέου να διαμορφώσει το νομοσχέδιο, έτσι ώστε «να διευκολύνει το Κέντρο έναντι της ΕΔΑ». «Πράγμα το οποίο έκανα» ανέφερε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής «και δια το οποίο με ηυχαιρίστηκε ιδιαιτέρως, μολοντί δημόσια έκανε την απρέπεια να το αποδοκιμάζει».

Μαρτυρίες για τις διαπραγματεύσεις Καραμανλή-Παπανδρέου προέρχονται και από ηγετικούς παράγοντες του Κέντρου. Ο Γεώργιος Μαύρος είχε πει: «Τα αποτελέσματα των εκλογών του 1958 ήταν πλήγμα για τους Αμερικανούς. Έπρεπε οπωσδήποτε να μειωθεί η κοινοβουλευτική δύναμη της Αριστεράς. Ο Γεώργιος Παπανδρέου είχε παρασυρθεί σε συζητήσεις με τον Καραμανλή. Καθένα από τα δύο κόμματα θα έβαζε από 150 υποψήφιους στους κοινούς συνδυασμούς και οι εκλογές θα γίνονταν με το πλειοψηφικό.

Ακόμα και με αρχηγό «αποσπασθέντα» από τις αγκάλες του αντιπάλου, το νέο σχήμα – πρόπλασμα της Ενώσεως Κέντρου- είχε γίνει πραγματικότητα. Στο ιδρυτικό του σύμφωνο που ανακοινώθηκε στις 11 Φεβρουαρίου του 1961 και υπεγράφη από 17 βουλευτές (Ν. Μπακόπουλο, Ιωάν. Γιαννόπουλο, Ν. Έξαρχο, Ανδ. Κοκκέβη και Κ. Ταλιαδούρη για το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα, Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, Γ. Μαύρο, Κ. Μητσοτάκη, Σ. Αλλαμανή και Δ. Κωστή για την Νέα Πολιτική Κίνηση, Αλ. Μπαλτατζή, Θ. Λυμπερίδη, Αλ. Μέρος, Θ. Παπαναγιώτου, Κ. Πεταλωτή και Ι. Τριανταφυλλίδη για το Κόμμα Αγροτών και Εργαζομένων και Γ. Μπακατσέλο για τους ανεξάρτητους Φιλελεύθερους από την Β. Ελλάδα και τους βουλευτές Ι. Τούμπα, Γ. Μελά, Ι. Γκλαβάνη και Ν. Ζορμπά) αναφέρεται:

«Το Φιλελεύθερον Δημοκρατικόν Κόμμα, το Κόμμα των Αγροτών και Εργαζομένων, η Νέα Πολιτική Κίνησις και η ομάς των ανεξάρτητων

Φιλελεύθερων Β. Ελλάδος, εν τη πεποιθήσει ότι υπό τα διαμορφωθείσας πολιτικές συνθήκας χάριν του Έθνους, της Δημοκρατίας και του λαού επιβάλλεται, προς ανατροπή της πολώσεως, η ένωσις των δυνάμεων του Κέντρου εις ισχυρόν πολιτικόν οργανισμό, αποφασίζουν όπως διαλύσουν τα κόμματα των και συναπαρτίσουν ενιαίο κόμμα υπό τον τίτλο «Δημοκρατικών Κέντρο-Αγροτικής Φιλελευθέρα Ένωσις. Το πρόγραμμα αυτού θα εμπνέεται από τας αρχάς της Πολιτικής και Κοινωνικής Δημοκρατίας και θα αποβλέπει εις την εξύψωσιν του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου του εργαζόμενου λαού και ιδίως του πάσχοντος αγροτικού κόσμου. Η λειτουργία του θα είναι δημοκρατική. Την ηγεσία του αναθέτουν εις τον πρόεδρον Γ. Παπανδρέου». Στην συνέχεια, προσέθετε: «ο πρόεδρος Παπανδρέου θα περιβάλλεται υπό πολιτικού συμβουλίου αποφασιστικής αρμοδιότητας». Το πολιτικό συμβούλιο συγκροτήθηκε από τους Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, Γ. Μαύρο, Κ. Μητσοτάκη, Σ. Αλλαμανή, Γ. Μπακατσέλο, Ν. Μπακόπουλο, Αλ. Μπαλατζή, Ι. Τούμπα και Αλ. Μέρο υπό την προεδρία του Γ. Παπανδρέου. Ήταν δηλαδή ένα κόμμα που θέλησε να προβάλει το συλλογικό χαρακτήρα της ηγεσίας του. Στο μεταξύ, το ίδιο διάστημα ο Σοφοκλής Βενιζέλος προσπαθούσε να αναζωογονήσει το Κόμμα Φιλελευθέρων, για να αντισταθεί στην ενωτική δυναμική του Παπανδρέου. Προσέγγισε τον πολιτικά άπειρο Γεώργιο Γρίβα, προκειμένου να εκμεταλλευθεί την υψηλή δημοφιλία του στρατηγού εξαιτίας της θετικής άποψης που είχε η κοινή γνώμη για τον αγώνα της ΕΟΚΑ (Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών) και να τον θέσει υπό τον έλεγχό του, ώστε να αποτελέσει μια υπερκομματική προσωπικότητα με στόχο αφενός την συσπείρωση των κατακερματισμένων πολιτικών δυνάμεων του κεντρώου χώρου και αφετέρου την προσέλκυση συντηρητικών ψηφοφόρων από την ΕΡΕ.⁵¹ Τελικά, ο Ηλ. Τσιριμώκος ο οποίος στις εκλογές του 1958 είχε συνεργασθεί εκλογικά με την ΕΔΑ και στις 8 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους είχε ιδρύσει την Δημοκρατική Ένωση, προσχώρησε ως συνεργαζόμενος αρχηγός στο κόμμα του Παπανδρέου.⁵² Η σύμπλευσή του με τον Παπανδρέου ενίσχυσε πολύ τον μετέπειτα ηγέτη του Ανένδοτο, καθώς δημιούργησε μια τέτοια δυναμική ενότητας που ανάγκασε ακόμα και τον Σοφοκλή Βενιζέλο να κινηθεί προς αυτή

⁵¹ Όπ. παρ. Σαρλάμης σελ. 46-49

⁵² Τρίκκας Τάσος «ΕΔΑ 1951=1967 Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς» Β' τόμος εκδ. Θεμέλιο, 2009, σελ. 790

την κατεύθυνση. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος, αφού απέτυχε με τον Γ. Γρίβα να προκαλέσει ενωτική δυναμική γύρω από το Κόμμα Φιλελευθέρων, απέστειλε τον Ηλ. Τσιριμώκο στον Γεώργιο Παπανδρέου, για να τον ελέγχει.

Σύμφωνα με διάφορα δημοσιεύματα του Τύπου εκείνης της περιόδου, τα οποία όμως δεν επιβεβαιώνονται από τα αμερικανικά αρχεία, την ενοποίηση του συνόλου των πολιτικών δυνάμεων του Κέντρου ευνοούσε και ο αμερικανικός παράγοντας με σκοπό την άμβλυνση της πόλωσης ανάμεσα στην Δεξιά και την Αριστερά και αφετέρου την λειτουργία του Κέντρου ως ανάχωμα στην περαιτέρω αύξηση της δύναμης της Αριστεράς και συγκράτηση των προοδευτικών ψηφοφόρων.

Η Ένωση Κέντρου

Μέσα σε αυτό το κλίμα συγκροτήθηκε στις 20 Σεπτεμβρίου 1961 η Ένωση Κέντρου. Μάλιστα, το βράδυ της προηγούμενης, 19 Σεπτεμβρίου, ο Γεώργιος Παπανδρέου κάλεσε τους δημοσιογράφους και τους ανακοίνωσε την ίδρυση της Ένωσης Κέντρου ως ενιαίο κόμμα υπό την διοίκηση μιας οκταμελούς επιτροπής με πρόεδρο τον ίδιο και μέλη τους Γ. Νόβα, Π. Κατσώτα, Στ. Κωστόπουλο, Αλ. Μπαλτατζή, Σ. Παπαπολίτη, Στ. Στεφανόπουλο και Ηλία Τσιριμώκο. Για την συγκρότηση της επιτροπής έγιναν σκληρές διαπραγματεύσεις, αν και δεν λειτούργησε ποτέ, αλλά επιβλήθηκε η μονοπρόσωπη ηγεσία του Γεωργίου Παπανδρέου. Για τον τίτλο του κόμματος είχε αντιρρήσεις ο Αλ. Μπαλτατζής, ο οποίος επέμενε πως έπρεπε να υπάρχει αναφορά στον «αγροτικό χαρακτήρα» του κόμματος. Στο τέλος όμως επικράτησε η άποψη της πλειοψηφίας και του ίδιου του Γεωργίου Παπανδρέου που προτιμούσαν τον απλό τίτλο «Ένωση Κέντρου».⁵³

Η Ένωση Κέντρου υλοποιούσε, εκ πρώτης όψεως μετά από τόσες προσπάθειες, το αίτημα συγκρότησης ενός εναλλακτικού «εθνικού» κόμματος. Ως κύριο κορμό είχε τις διάφορες τάσεις που προέρχονταν από το παραδοσιακό και πολυδιασπασμένο Κόμμα Φιλελευθέρων και συσπείρωνε όλες σχεδόν τις

⁵³ Λιναρδάτος Σπ «Από τον εμφύλιο στην χούντα» τόμος Δ εκδ Παπαζήση 1986, σελ. 50-52

δυνάμεις εκτός της κομμουνιστικής Αριστεράς. Ήταν μια συνάθροιση πολιτικών από τους πιο συντηρητικούς, φιλοανακτορικούς ακόμα και ολιγαρχικούς φιλελεύθερους μέχρι κεντροαριστερούς που τους ένωνε η κοινή επιθυμία για εξουσία. Επικράτησε η παραδοσιακή φιλελεύθερη ιδεολογία και η στάση κατά του μονοκομματικού και αστυνομικού κράτους της Δεξιάς. Σε αυτή την βάση συγκεντρώθηκε γύρω από την Ένωση Κέντρου ένα πλατύ λαϊκό κίνημα για την αποκατάσταση της σύγχρονης δημοκρατίας στην Ελλάδα, την κατάργηση του συστήματος που είχε επιβάλει σκληρές διακρίσεις στους πολίτες και την ικανοποίηση των οικονομικών και άλλων αιτημάτων των φτωχότερων στρωμάτων του πληθυσμού. Το σημαντικότερο, ίσως, ήταν πως η Ένωση Κέντρου εξέφραζε νέα κοινωνικά στρώματα και νέες γενιές που διαμορφώθηκαν και ανδρώθηκαν την προηγούμενη δεκαετία και επιζητούσαν τώρα να αποκτήσουν την πολιτική νομιμοποίησή τους.

Ενδιαφέρον είναι πως μολονότι τα αγροτικά στρώματα στις πιο ανεπτυγμένες περιοχές ήταν ξένα προς το Κόμμα Φιλελευθέρων κατά την προηγούμενη δεκαετία, αποτέλεσαν ένα από τα μαζικότερα στηρίγματα για την αναγέννηση του κεντρώου χώρου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της πεδινής Θεσσαλίας. Εκεί το Κόμμα Φιλελευθέρων δεν έφθασε ούτε το 10% το 1958, ενώ λίγα χρόνια αργότερα το 1964 η Ένωση Κέντρου άγγιξε το 60%. Γενικότερα, ως προς την εκλογική επιρροή της Ένωσης Κέντρου παρατηρείται ότι είχε μεγάλη διαφορά από την προπολεμική βενιζελική παράδοση. Η απήχηση της Ένωσης Κέντρου, αντίθετα με την γεωγραφικά διαφοροποιημένη εκλογική βάση του βενιζελισμού, ήταν περίπου ομοιόμορφη σε ολόκληρη την χώρα, δηλαδή ήταν η λιγότερο διαφοροποιημένη γεωγραφικά εκλογική επιρροή που είχε έως τότε οποιοδήποτε κόμμα στην ελληνική πολιτική σκηνή.

Η δημιουργία της Ένωσης Κέντρου σημαδεύθηκε από την πρώτη στιγμή της συγκρότησής της από ορισμένες αντιφάσεις, οι οποίες στην αρχή της προσέφεραν σημαντική δυναμική, αλλά μετά από 4 χρόνια την οδήγησαν στην κρίση και την διάσπασή της. Στην Ένωση Κέντρου κυριάρχησαν οι πολιτικοί των προηγούμενων δεκαετιών, ακόμα και του μεσοπολέμου, ενώ κινητήρια δύναμη ήταν τα νέα ανερχόμενα στρώματα που της προσέφεραν την νίκη το 1963-1964. Επίσης, εμφανίσθηκε ως η συνέχεια της φιλελεύθερης βενιζελικής παράταξης εκφράζοντας ένα κοινωνικό αίτημα εκσυγχρονισμού.

Αυτό που επηρέασε περισσότερο τις πολιτικές εξελίξεις ήταν ότι η Ένωση Κέντρου εμφανίσθηκε στην αρχή, σε επίπεδο ηγεσίας και πολιτικού λόγου, ως απόλυτα ταυτισμένη με τους νικητές του Εμφυλίου, δηλαδή με την παράταξη των «εθνικόφρονων» διεκδικώντας να διαδραματίσει τον ρόλο ενός εναλλακτικού «εθνικόφρονος» κόμματος. Όμως, απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία της ήταν να μετατραπεί σε κύριο φορέα της «αντιδεξιάς» συσπείρωσης, προκειμένου να εκφράσει και να αποσπάσει ένα μέρος από τους δυνάμει ψηφοφόρους της ΕΔΑ. Η δημιουργία της Ένωσης Κέντρου δεν συνέβαλε στην μείωση της «πόλωσης» που χαρακτήριζε το προηγούμενο διάστημα, απλώς μετέβαλε τους όρους του ανταγωνισμού, με αποτέλεσμα αφενός να διαμορφωθεί ένα ιδιότυπο κομματικό σύστημα που μπορούσε να χαρακτηριστεί «ως πολωμένος και ασύμμετρος τρικομματισμός», αφετέρου την αντίθεση «εθνικόφρονες/μη εθνικόφρονες» να διαδεχθεί η αντίθεση «Δεξιά/Αντιδεξιά». Μάλιστα, μετά την ανάληψη της προεδρίας από τον Τζον Κέννεντυ το 1961, οι Ηνωμένες Πολιτείες ευνόησαν την ενδυνάμωση της μη κομμουνιστικής αντιπολίτευσης δηλαδή της Ένωσης Κέντρου ως εναλλακτική απέναντι στην κυριαρχία της ΕΡΕ.

Σημειώνεται ότι η κυβέρνηση του Τζον Κέννεντυ έδειξε μεγαλύτερη ευελιξία από του στρατηγού Αϊζενχάουερ στην διεξαγωγή του αντικομμουνιστικού αγώνα. Ο δολοφονηθείς Αμερικανός Πρόεδρος ήταν από κάθε άποψη συντηρητικός και ιμπεριαλιστής, όμως με διαφορετικό τρόπο: πολιτική του ήταν να ενθαρρύνει τον σχηματισμό κεντροαριστερών κυβερνήσεων, υπό την προϋπόθεση ότι αυτές οι κυβερνήσεις δεν θα αμφισβητούσαν ποτέ την αμερικανική κυριαρχία και την οικονομική εκμετάλλευση από τα αμερικανικά συμφέροντα. Αυτό επιβεβαιώνει και η Μαργαρίτα Παπανδρέου στο βιβλίο της: *«Σύμφωνα με μια άποψη που επικρατούσε στον Λευκό Οίκο τα προοδευτικά μεταρρυθμιστικά κινήματα έπρεπε να υποστηρίζονται σαν το πιο αποτελεσματικό μέσο για την καταπολέμηση του κομμουνισμού, γιατί αυτό εξακολουθούσε να παραμένει ο ακρογωνιαίος λίθος της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής»*.⁵⁴

Όσο για την Αριστερά, η αντίδρασή της για την συγκρότηση της Ένωσης Κέντρου ήταν αρνητική. Επιδίωξη της ΕΔΑ και κυρίως της ηγεσίας του ΚΚΕ ήταν η ενότητα όλων των δημοκρατικών δυνάμεων, ώστε να συγκεντρωθούν όσο το

⁵⁴ Παπανδρέου Μαργαρίτα «Εφιάλτης στην Αθήνα», εκδ. Καστανιώτη 1984, σελ. 100.

δυνατόν περισσότερες κεντρώες και κεντροαριστερές δυνάμεις γύρω από το κόμμα της Αριστεράς.

Κατά την πρώτη περίοδο παρατηρήθηκαν διαμάχες στο κόμμα που προκάλεσαν λιγότερο ή περισσότερο προστριβές ανάμεσα στον αρχηγό και την κοινοβουλευτική ομάδα. Οι αιτίες για αυτές τις διαμάχες ήταν οι εξής: η διασπορά των τάσεων στους κόλπους του κόμματος και η ένταση για την χάραξη της πολιτικής και για τις προσωπικές φιλοδοξίες. Πράγματι, η Ένωση Κέντρου συστήθηκε από μεγάλο αριθμό μικρών κομμάτων, τα οποία δεν είχαν τις ίδιες ιδέες. Η ιδεολογική ποικιλομορφία οδήγησε σε συγκρούσεις σχετικά με τις θέσεις του κόμματος σε ορισμένα ζητήματα. Κάθε φορά που αποφαιζόταν μια θέση, ο αρχηγός έπρεπε να αντιμετωπίσει την δυσαρέσκεια εκείνων που τον κατηγορούσαν ότι ακολουθούσε άλλοτε την πολιτική της Αριστεράς και άλλοτε της Δεξιάς. Ως προς τις προσωπικές φιλοδοξίες, πολλοί από τους ηγέτες των παλαιών κομμάτων που συγχωνεύθηκαν σε αυτή ήθελαν οι απόψεις τους να γίνονταν σεβαστές σε κάθε περίπτωση. Οι σοβαρότερες έριδες που προέκυψαν εκείνη την περίοδο ήταν ανάμεσα στον Γεώργιο Παπανδρέου και τον Σοφοκλή Βενιζέλο. Δεν ήταν απλώς μια διαμάχη για την τακτική, αλλά μια σύγκρουση προσωπικοτήτων. Εξάλλου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος ήταν, υπό τις συνθήκες της εποχής, η μοναδική προσωπικότητα που μπορούσε να αμφισβητήσει στον Γεώργιο Παπανδρέου την ηγεσία του κόμματος. Διατηρούσε σχέσεις με τα Ανάκτορα, είχε την υποστήριξη μεγάλου αριθμού βουλευτών του Κέντρου, αφού είχε διατελέσει αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων.

Οι εκλογές του 1961

Μια ημέρα μετά την ανακοίνωση για την συγκρότηση της Ένωσης Κέντρου, στις 20 Σεπτεμβρίου του 1961 προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 29 Οκτωβρίου. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανακοίνωσε πως, παρά την αντίθεσή του με τις εξωκοινοβουλευτικές κυβερνήσεις που τις θεωρούσε αντισυνταγματικές, εισηγήθηκε στον βασιλιά υπηρεσιακή, για να αποφύγει τα προσχήματα και τις αιτιάσεις από την αντιπολίτευση. Ο βασιλιάς ανέθεσε τον σχηματισμό της υπηρεσιακής κυβέρνησης στον αρχηγό του Στρατιωτικού του Οίκου αντιστράτηγο Κ. Δόβα.

Η διεξαγωγή των εκλογών από υπηρεσιακή κυβέρνηση παρουσιάστηκε από την ΕΡΕ ως σημαντική παραχώρηση και η κεντρώα αντιπολίτευση το είδε ως σπουδαία νίκη. Όμως, το Κέντρο είδε τις τελευταίες ημέρες πριν από τις εκλογές και βασικά μετά από αυτές ότι η αυτή η νίκη του ήταν πύρρειος. Ο σχηματισμός της υπηρεσιακής κυβέρνησης και ο καθορισμός του πρωθυπουργού και του υπουργού Εθνικής Άμυνας ήταν ένα σημείο διαφωνίας ανάμεσα στον Κ. Καραμανλή και τα Ανάκτορα. Ο Κ. Καραμανλής είχε προτείνει τον στρατηγό Θ. Τσακαλώτο για πρωθυπουργό (*«διότι υπήρχαν πληροφορίες ότι οι αντίπαλοί μου και ιδίως η Αριστερά φοβούμενοι τας εκλογάς θα προεκάλουν κατά την προεκλογική περίοδον ταραχές»*) και για υπουργό Εθνικής Άμυνας τον Α/ΓΕΕΘΑ Αθ. Φροντιστή. Ο βασιλιάς Παύλος δεν έκανε δεκτή την εισήγηση του Κ. Καραμανλή και σχημάτισε μια υπηρεσιακή κυβέρνηση από πρόσωπα στενά συνδεδεμένα με τα Ανάκτορα. Έτσι, πρωθυπουργός ανέλαβε ο στρατηγός Κ. Δόβας, ο οποίος μετά την αποστράτευσή του το 1959 ήταν αρχηγός του στρατιωτικού οίκου του βασιλιά. Ως υπουργό Εθνικής Άμυνας επέβαλε τον πτέραρχο Χ. Ποταμιάνο, τον οποίο ο Κ. Καραμανλής θεωρούσε προσωπικό εχθρό του. Σε όλα τα μεταγενέστερα σημειώματά του ο Κ. Καραμανλής ανέφερε ότι *«τα σχέδια για την περίφημη 'βία και νοθεία' τα γνώριζαν οι αντίπαλοί μου και τα αγνοούσα εγώ»* και ότι ο Χ. Ποταμιάνος *«ενημέρωσε τους αρχηγούς της αντιπολιτεύσεως για τα σχέδια αυτά και τους συνέστησε να προσπαθήσουν να επωφεληθούν οι ίδιοι»*.

Την προεκλογική περίοδο ο Γεώργιος Παπανδρέου εγκαινίασε από την Θεσσαλονίκη, όπου εκφώνησε ένα δυναμικό και μαχητικό λόγο προτείνοντας την κατάργηση των έκτακτων μέτρων που ακόμα διατηρούσε η κυβέρνηση της ΕΡΕ και την παράλληλη κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων. Η κατάσταση στην ύπαιθρο ήταν ιδιαίτερα φορτισμένη, καθώς ο στρατός είχε έντονη παρουσία προασπίζοντας τα εκλογικά συμφέροντα της κυβέρνησης.⁵⁵

Η Ένωση Κέντρου επεδίωκε να περιορίσει την ΕΔΑ σε ποσοστό μικρότερο του 20%, ώστε να μην είναι ο ρυθμιστικός παράγοντας και *«τα δύο εθνικόφρονα*

⁵⁵ Κασσιμάτης Γ, Πετρίδης Π, Σιδεράτος Αγ. «Γεώργιος Παπανδρέου 1888-1968» εκδ. Λιβάνη 1988, σελ. 230

κόμματα θα παλαίουν εντός των πλαισίων της δημοκρατίας».⁵⁶ Η Ένωση Κέντρου ήλπιζε ότι με τον συσχετισμό δυνάμεων παρόμοιο με αυτό του 1958 ήταν πιθανό η ΕΡΕ να μην μπορούσε να εξασφαλίσει με το νέο εκλογικό σύστημα σταθερή κοινοβουλευτική πλειοψηφία και έτσι θα άνοιγε ο δρόμος για τον σχηματισμό συμμαχικών κυβερνήσεων.

Από την άλλη, η ΕΡΕ είχε ως στόχο την συγκέντρωση άνετης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, που θα της έδινε την δυνατότητα να προχωρήσει σε αναθεώρηση του Συντάγματος. Το θέμα της αναθεώρησης του Συντάγματος ώστε «να περιορισθή εντός θεμιτών ορίων το πνεύμα της πολιτικής και ηθικής αναρχίας» έθεσε για πρώτη φορά δημοσίως ο Κ. Καραμανλής τον Δεκέμβριο του 1960 και το επανέφερε, όταν εγκαινίασε την προεκλογική εκστρατεία της ΕΡΕ την 1^η Οκτωβρίου 1961 στην Θεσσαλονίκη. Εκεί, στην πλατεία Αριστοτέλους, τα συνθήματα που επικρατούσαν ήταν κυρίως αντικομμουνιστικά. Ο Κ. Καραμανλής αναφέρθηκε στο κυβερνητικό έργο δίνοντας έμφαση στην οικονομική σταθερότητα και υποσχέθηκε μεγαλύτερη αύξηση του εθνικού εισοδήματος και δικαιότερη κατανομή του. Ήταν ιδιαίτερα οξύς στην επίθεσή του κατά της ΕΔΑ και κάλεσε τους αντιπάλους του να ψηφίσουν Κέντρο αμφισβητώντας όμως την δυνατότητα των κεντρώων να δώσουν μια βιώσιμη κυβέρνηση στην χώρα.

Ο Γεώργιος Παπανδρέου απάντησε την άλλη Κυριακή 8 Οκτωβρίου στην ίδια πλατεία της Θεσσαλονίκης σε μια εντυπωσιακή συγκέντρωση. Με την επιγραμματικότητα, το γλαφυρό ύφος του και την συνήθειά του να μεταβάλλει τους λόγους του σε διάλογο με τους αντιπάλους του, ο Γεώργιος Παπανδρέου απάντησε σε όλες τις κατηγορίες της ΕΡΕ. «Το Κέντρο γνωρίζει πως να επιτελεί το εθνικό του καθήκον. Αυτή καθ' εαυτή η δημιουργία του αποτέλεσε το βαρύτερο πλήγμα εναντίον της ΕΔΑ. Και το αποφασιστικό πλήγμα θα είναι ο σχηματισμός κυβερνήσεως του Κέντρου. Διότι το Κέντρο γνωρίζει να μειώνει την δύναμιν της Αριστεράς, ενώ η ΕΡΕ απεδείχθη ο στρατολόγος της». Συνδυάζοντας τον αντικομμουνισμό με την φιλελεύθερη πολιτική φιλοσοφία ο αρχηγός του Κέντρου ανέπτυξε τις προγραμματικές διακηρύξεις της Ένωσης Κέντρου για κράτος δικαίου σε συνδυασμό με την πολιτική ελευθερία και την κοινωνική δικαιοσύνη. Επίσης, κατηγόρησε την ΕΡΕ για υποτέλεια στις Ηνωμένες

⁵⁶ Δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου Το Βήμα 13.10.1961

Πολιτείες, για προχειρότητα και ασυναρτησία στα δημόσια έργα για επιβολή κομματικού κράτους. Υποσχέθηκε ότι η κυβέρνηση του Κέντρου θα καταργούσε τα έκτακτα μέτρα, θα περιορίζε τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων μόνο στους δημοσίους υπαλλήλους και στους εργαζόμενους στις υπηρεσίες για την ασφάλεια της χώρας, θα κατέλυε το αστυνομικό κράτος, θα εκσυγχρόνιζε την Διοίκηση, θα παρείχε δωρεάν Παιδεία, θα ρύθμιζε τα χρέη των αγροτών και θα μείωνε την φορολογία.⁵⁷

Αυτό που ανέτρεψε το πολιτικό σκηνικό της εποχής ήταν η εφαρμογή από τον κρατικό μηχανισμό ενός οργανωμένου σχεδίου με την ονομασία «Περικλής», που είχε ως στόχο την άσκηση συστηματικής βίας, ώστε να μειωθεί η επιρροή της ΕΔΑ και να αλλοιωθεί το εκλογικό αποτέλεσμα. Το κείμενο του σχεδίου «Περικλής» και μερικές λεπτομέρειες για την επεξεργασία και την εφαρμογή του αποκαλύφθηκαν από τον Γεώργιο Παπανδρέου ως πρωθυπουργός στην ομιλία του στην Βουλή στις 23 Φεβρουαρίου 1965. Ο Π. Κανελλόπουλος απαντώντας είχε αντικρούσει την ερμηνεία του Γεωργίου Παπανδρέου για το σχέδιο «Περικλής», αλλά στην συνέχεια αναγνώρισε ότι «είχα μάλλον άδικο και η ερμηνεία του Γεωργίου Παπανδρέου ήταν ίσως η ορθή».

Το σχέδιο «Περικλής» δεν ήταν γνωστό κατά την προεκλογική περίοδο, όμως η ΕΔΑ είχε καταγγείλει εγκαίρως την ύπαρξη οργανωμένου σχεδίου για την άσκηση βίας στις εκλογές. Στις 16 Σεπτεμβρίου 1961, ενάμιση μήνα πριν από τις εκλογές, η Αυγή δημοσίευσε αποσπάσματα ενός μακροσκελούς κειμένου που είχε συνταχθεί με σκοπό την άσκηση συστηματικής βίας στις εκλογές. Η ουσία της καταγγελίας της ΕΔΑ δεν αμφισβητήθηκε στην πραγματικότητα από την ίδια την κυβέρνηση, η οποία απλώς απέδωσε την σύνταξη του κειμένου σε κάποιο «ανεύθυνο» πρόσωπο. Παρά την έμμεση επιβεβαίωση, τα κόμματα του Κέντρου αγνόησαν το θέμα και οι κεντρικές εφημερίδες υποβάθμισαν τις καταγγελίες της ΕΔΑ. Την ίδια στάση τήρησε το Κέντρο και στην συνέχεια, όταν με τα οργανωμένα επεισόδια βίας κατά των υποψηφίων και των οπαδών της ΕΔΑ ήταν πλέον πιο έντονα. Χαρακτηριστικά, το *Βήμα* και η *Ελευθερία* (κατά κανόνα στην τελευταία σελίδα) έγραφαν για ορισμένες από τις πιο σημαντικές επιθέσεις εις βάρος υποψηφίων ή μελών της ΕΔΑ: «*Εις προκλητικότητα των αριστερών αποδίδει η χωροφυλακή τα επεισόδια στο Αιγάλεω*» (15.10),

⁵⁷Οπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 71

«Χωροφύλακες καταδιώκοντες άτομον που διένεμε προκηρύξεις επυροβολήθηκαν υπό δύο αγνώστων» (20.10), «Συμπλοκή αριστερών και δεξιών εσημειώθη χθες κατά την συγκέντρωση του ΠΑΜΕ εις Βόλον» (27.10), «Απεβίωσε χθες ο τραυματισθείς από αγνώστους οπαδούς του ΠΑΜΕ» (28.10). Η αιτία για αυτή την στάση ήταν πως τα περισσότερα στελέχη του Κέντρου πίστευαν πως η ελευθερία κινήσεων της ΕΔΑ δημιουργούσε προβλήματα στο κομματικό τους συμφέρον. Μάλιστα, κατά τις παραμονές των εκλογών του 1963 ο Σοφοκλής Βενιζέλος έγραφε στον Γεώργιο Παπανδρέου: «Αν η ΕΔΑ κινηθεί με την ελευθερία με την οποία εκινήθη κατά τας εκλογάς του 1958 (...), η Ένωση Κέντρου κινδυνεύει να μη συγκεντρώση ουδέ καν το 35% των τελευταίων εκλογών». Για αυτό, οι ηγέτες του Κέντρου πίστευαν πως μπορούσαν να είχαν όφελος από την βία εναντίον της Αριστεράς, ενώ η παρουσία του Χ. Ποταμιάνου στο υπουργείο Εθνικής Άμυνας ενίσχυε αυτή την πεποίθησή τους.

Όμως, η δημιουργία της Ένωσης Κέντρου άλλαξε πολλά και ειδικά το πολιτικό πλαίσιο εφαρμογής του σχεδίου «Περικλής». Το σχέδιο αυτό αφορούσε την πολωτική αναμέτρηση δύο μόνο παρατάξεων, των «εθνικοφρόνων» (κυανών) και των «μη εθνικοφρόνων» (κιτρίνων δηλαδή της ΕΔΑ και των συνεργαζόμενων με αυτή κομμάτων). Η Ένωση Κέντρου, που επεδίωκε να ενσωματώσει ένα τμήμα από τους εν δυνάμει ψηφοφόρους της ΕΔΑ, δεν μπορούσε να λειτουργήσει ως «εναλλακτικό εθνικόφρον κόμμα» ενταγμένο στο πλαίσιο του σχεδίου «Περικλής», αφού ένα τμήμα των εν δυνάμει ψηφοφόρων του ήταν στόχος της ασκούμενης με το σχέδιο «Περικλής» βίας. Τα επεισόδια βίας κατά της ΕΔΑ αυξήθηκαν τις τελευταίες ημέρες πριν από τις εκλογές, ενώ επεκτάθηκαν και σε οπαδούς της αριστεράς του Κέντρου με κορύφωση τις δολοφονίες δύο στελεχών της νεολαίας της ΕΔΑ, του Στ. Βελδελμίρη στην Θεσσαλονίκη στις 26.10.1961 και του στρατιώτη Δ. Κερπινιώτη στην Αρκαδία την ημέρα των εκλογών.⁵⁸

Έστω και με σημαντική καθυστέρηση, η Ένωση Κέντρου προχώρησε στις 19 Οκτωβρίου σε μια πρώτη καταγγελία των επεισοδίων καλώντας τους οπαδούς της σε «άμεσο νόμιμον άμυναν» με επίκληση του άρθρου 114 του Συντάγματος. Τότε, ο Γεώργιος Παπανδρέου έστειλε στους υποψηφίους της Ένωσης Κέντρου τηλεγράφημα τονίζοντας πως ορισμένα όργανα του κράτους, μπροστά στον

⁵⁸ Οπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 83.

εκλογικό θρίαμβο της Ένωσης Κέντρου, επιδίδονταν σε τρομοκρατικές ενέργειες. Για τον λόγο αυτό ζήτησε κάθε παράνομη ενέργεια που αναγνωρίζουν και την αντιλαμβάνονται να την καταγγέλλουν προς πάσα κατεύθυνση, με στόχο να διαχειριστούν το σημαντικό αυτό πρόβλημα, το οποίο σχετιζόταν με την απαγόρευση και την παρεμπόδιση των οπαδών του κόμματος να κοινοποιούν και να υποστηρίζουν το φρόνημά τους (σχετ. 3, σελ. 118)

Σε δηλώσεις του την ίδια μέρα που δημοσιεύθηκε το τηλεγράφημα-μήνυμά του ο Γεώργιος Παπανδρέου ανέφερε ότι διαπίστωσε καλή θέληση από την κυβέρνηση, αλλά το ζήτημα ήταν αν η κυβερνητική βούληση μπορούσε να εκμηδενίσει την κακή θέληση ορισμένων κρατικών οργάνων. Μάλιστα, ο πρωθυπουργός Κ. Δόβας, όπως είχε δηλώσει, δεν γνώριζε να υπάρχουν παρακρατικές οργανώσεις.

Το τηλεγράφημα του αρχηγού της Ένωσης Κέντρου προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, αντιδράσεις. Ο Κ. Καραμανλής, ο οποίος είχε ήδη αρχίσει στις ομιλίες του να οξύνει τον λόγο του κατά της Ένωσης Κέντρου, δήλωσε έκπληκτος για το τηλεγράφημα του Γεωργίου Παπανδρέου και προσέθεσε ότι η έκκληση του για αυτοάμυνα «προδίδει όχι απλώς έλλειψιν ψυχραιμίας αλλά και έλλειψιν αισθήματος ευθύνης». Επιπλέον, ο αρχηγός της ΕΡΕ αποδοκίμασε «τα επεισόδια και την βία από οπουδήποτε και αν προέρχονται» και την τακτική της Ένωσης Κέντρου, τονίζοντας ότι ο λαός δεν δύναται να καταστεί συνειδητοποιημένος και ελεύθερος προς τις ιδέες και τις δράσεις του όταν πιέζεται βίαια. Με τον τρόπο αυτό θεωρούσε ότι διακυβεύεται η δημοκρατία και το δημοκρατικό αίσθημα των Ελλήνων.⁵⁹

Ειρηνικές ήταν οι τελευταίες συγκεντρώσεις των κομμάτων που έγιναν στην πλατεία Κλαυθμώνος στην Αθήνα. Στις 25 Οκτωβρίου έγινε η συγκέντρωση του ΠΑΜΕ με κύριο ομιλητή τον Ηλία Ηλίου. Την επομένη έγινε η συγκέντρωση της Ένωσης Κέντρου η οποία ήταν εντυπωσιακή και μίλησαν ο Γεώργιος Παπανδρέου και ο Σπύρος Μαρκεζίνης. Ο Γεώργιος Παπανδρέου κατηγόρησε τον Κ. Καραμανλή ως δημιουργό κομματικού και αστυνομικού κράτους και ανέπτυξε τα βασικά σημεία του προγράμματος της Ένωσης Κέντρου. Ο Σπύρος Μαρκεζίνης μίλησε περισσότερο για τα οικονομικά θέματα, την ανάγκη να

⁵⁹ Όπ. παρ. Λιναρδάτος, 85-86

επιταχυνθεί η οικονομική ανάπτυξη και να γίνει ανταγωνιστική η βιομηχανία και η γεωργία.

Τον επίσημο προεκλογικό αγώνα των κομμάτων ολοκλήρωσε η ΕΡΕ με μεγάλη συγκέντρωση στην πλατεία Κλαυθμώνος στις 27 Οκτωβρίου. Ο Κ. Καραμανλής επιτέθηκε στον λόγο του εναντίον της Αριστεράς χαρακτηρίζοντας την ΕΔΑ «εχθρό ολόκληρου του Έθνους». Για το Κέντρο είπε ότι δεν είναι σε θέση να κυβερνήσει, επειδή η Ένωση Κέντρου αποτελείται από δέκα αρχηγούς με πολιτικές και ιδεολογικές διαφορές. Μίλησε για το «τεράστιο έργο» που επιτέλεσε η ΕΡΕ στον τομέα της οικονομίας, υπερηφανεύθηκε για την «προσήλωση» του στους δημοκρατικούς θεσμούς, είπε ότι δεν εθέσπισε κανένα αντιδημοκρατικό μέτρο και ότι «η Ελλάδα ουδέποτε εκυβερνήθη τόσο δημοκρατικώς και τόσο ομαλώς» και κάλεσε τους Αθηναίους να ψηφίσουν κατά «τρόπο εθνικά ωφέλιμο».⁶⁰

Οι Αμερικανοί και οι εκλογές

Η αμερικανική πρεσβεία ήταν ικανοποιημένη με το αποτέλεσμα και απέρριπτε ως αβάσιμες της κατηγορίες της Ένωσης Κέντρου. Όμως, η εικόνα αποδεικνυόταν διαφορετική με βάση τις πληροφορίες της CIA, οι οποίες «έτειναν να επιβεβαιώνουν πως η διοίκηση του στρατού είχε καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να εξασφαλίσει ψήφους για τον Καραμανλή και πως ο αρχηγός του ΓΕΣ και συνεργάτης του πρωθυπουργού για πολλά χρόνια στρατηγός Καρδαμάκης είχε αναμειχθεί στην προεκλογική εκστρατεία». Ένα μήνα μετά τις εκλογές ο πρέσβης έγραφε σε τηλεγράφημα προς τον Αμερικανό υπουργό των Εξωτερικών: «Τα μοναδικά καλά από το νατοϊκό στρατόπεδο για το 1961 ήταν τα αποτελέσματα των ελληνικών εκλογών που ήταν ένα τόσο δυνατό χαστούκι για τους κομμουνιστές, έκανε τα δόντια τους να κουνηθούν». Την ευθύνη για τις επαφές με την αντιπολίτευση και τον Γεώργιο Παπανδρέου είχε ο νεαρός γραμματέας της πρεσβείας Μόντυ Στερνς. Σε έκθεσή του ανέφερε: «από την σκοπιά του συμφέροντος που έχουμε για την ανάπτυξη υπεύθυνης φιλοδυτικής αντιπολίτευσης στην Ελλάδα, ο Παπανδρέου αξίζει την διακριτική

⁶⁰ Όπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 87

ενθάρρυνση μας ως αντίβαρο σε πολιτικούς όπως ο Σοφοκλής Βενιζέλος που προσπαθούν να ενισχύσουν την πολιτικής τους θέση αποδυναμώνοντας τους δεσμούς της Ελλάδας με την Δύση». Οι διπλωμάτες των Ηνωμένων Πολιτειών δεν είχαν εμπιστοσύνη στον Σοφοκλή Βενιζέλο, παρά τις στενές επαφές μαζί του. Τον θεωρούσαν ερασιτέχνη ο οποίος χάρη στις συνεχείς αμφιταλαντεύσεις, την έλλειψη κριτηρίου και την συνήθεια να απολαμβάνει τον εαυτό του έχει καταφέρει να φέρει το κόμμα στο χείλος της καταστροφής».⁶¹

Η επέμβαση των Αμερικανών στις εκλογές του 1961 δεν ήταν μόνο έμμεση – μέσω της ΚΥΠ, που χρηματοδοτούσαν και καθοδηγούσαν και των ανθρώπων τους στον κρατικό μηχανισμό και στον στρατό, αλλά και άμεση. Μια χαρακτηριστική περίπτωση παρέμβασης και προσπάθειας εξαγοράς ήταν αυτή του στρατηγού Λ. Σπαή υποψηφίου του ΠΑΜΕ στις εκλογές. Ειδικότερα, τον Σπαή επισκέφθηκε στην Ελλάδα με την ανακοίνωση της συμμετοχής του στο ΠΑΜΕ ο Λάφλιν Κάμπελ, ο οποίος ήταν αρχηγός της CIA στην Ελλάδα και ο οποίος μαζί με τους δύο βοηθούς του ζήτησαν να τον συναντήσουν για να συζητήσουν σχετικά με τη επιλογή του αυτή. Κατά τη συζήτησή τους, οι Αμερικανοί ζητούσαν να τους αιτιολογήσει τους λόγους για τους οποίους ένας αντικομμουνιστής δέχθηκε να συμμετάσχει σε έναν κομμουνιστικό συνδυασμό επιχειρώντας να τον αποτρέψουν από τη συμμετοχή αυτή, καθώς όπως τόνιζαν θα έπληττε το κύρος του. Μάλιστα για να τον πείσουν του τόνισαν ότι εάν απέσυρε τη συμμετοχή του θα μπορούσαν να επέμβουν εκείνοι και να εκλεγεί βουλευτής σε οποιαδήποτε περιφέρεια επιθυμούσε (σχετ. 4, σελ. 119).

Στις 10 Οκτωβρίου, σύμφωνα με τον Σπαή, ήταν η τελευταία συνάντηση με τον Κάμπελ και τους άλλους δύο στο Μαρούσι. Εκεί προσπάθησαν να τον πείσουν να μην ακολουθήσει κλιμάκιο του ΠΑΜΕ σε περιοδεία στην επαρχία. Βλέποντας ότι δεν μπορούσαν να τον πείσουν, ο Κάμπελ έβγαλε από το συρτάρι του μερικές δέσμες δολαρίων προσπαθώντας να εξαγοράσει και χρηματικά τον Σπαή να μην συμμετάσχει με το ΠΑΜΕ. Επίσης του πρότεινε να απομακρυνθεί από την Ελλάδα και να μεταφερθεί στην Αμερική, με στόχο να απομακρυνθεί από τα γεγονότα. Ο ίδιος ο Σπαής αρνήθηκε την εξαγορά και τόνισε ότι οι δράσεις και η επεμβατική τους συμπεριφορά θα έστρεφε τους Έλληνες εναντίον τους, διότι θα

⁶¹ Παπαχελάς Αλ «Ο βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας ο Αμερικανικός παράγων 1947-1967» εκδ. Εστία 2003, σελ. 74

αντιλαμβάνονταν ότι η υποστήριξή τους παρέχεται μόνο σε συγκεκριμένα άτομα και όχι στο σύνολο των Ελλήνων (σχετ 5, σελ. 120). Μαρτυρίες του Σοφοκλή Βενιζέλου και του Γεωργίου Παπανδρέου για τον ρόλο της CIA και της Φρειδερίκης παραθέτει ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Γ. Κάτρης. Ειδικότερα, ο Κάτρης αναφέρει ότι ο ίδιος ο Βενιζέλος του είχε τονίσει ότι εάν η αριστερά παρέμενε στόχος, οι ψηφοφόροι σταδιακά θα στρέφονταν στην Ένωση Κέντρου και η πράξη αυτή θα μπορούσε να τους παράσχει την απόλυτη πλειοψηφία. Τότε ο Βενιζέλος ρωτήθηκε για το ποιος αποφάσισε την αλλαγή του σχεδίου δράση και εκείνος απάντησε για την παρέμβαση των Αμερικάνων στα ελληνικά ζητήματα, ένα στοιχείο που ενημερώθηκε ο Παπανδρέου, ο οποίος όμως απάντησε ότι δεν είχε τις απαραίτητες ενδείξεις σχετικά με το ζήτημα αυτό (σχετ. 6, σελ. 120).⁶²

Οι εκλογές της «βίας και νοθείας»

Το αποτέλεσμα των εκλογών έδωσε στην ΕΡΕ απόλυτη πλειοψηφία στην Βουλή (176 έδρες) και στο εκλογικό σώμα (50,8%), ωστόσο παρόλο που για πρώτη φορά μετά το 1928 ένας εκλογικός σχηματισμός υπερέβαινε το φράγμα του 50% σε εκλογές που συμμετείχαν όλες οι πολιτικές παρατάξεις, οι εκλογές διέθεταν αρνητική χροιά, καθώς στιγματίστηκαν από τη βία και τη νοθεία που κυριάρχησε.⁶³ Η Ένωση Κέντρου αναδείχθηκε στην δεύτερη θέση συγκεντρώνοντας 33,7% και το ΠΑΜΕ στην τρίτη θέση με 14,6% και 24 έδρες. Όμως, το κρίσιμότερο ζήτημα την επομένη των εκλογών δεν ήταν ο φαινομενικός θρίαμβος της ΕΡΕ αλλά η εγκυρότητα των αποτελεσμάτων. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η ψηφοφορία των στρατιωτικών και των δημοσίων υπαλλήλων, καθώς σε αυτούς η ΕΡΕ συγκέντρωσε το 78,9% των ψήφων και η Ένωση Κέντρου μόλις το 18,1%.⁶⁴

Την μεγάλη αύξηση των ψήφων της ΕΡΕ ο Κ. Καραμανλής την απέδωσε στο κλίμα που «ήτο από πάσης πλευράς ευνοϊκό δια την κυβέρνησιν (καλή παραγωγή, σύνδεσις με την Κοινή Αγορά, τακτοποιήσις του Κυπριακού,

⁶² Όπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 59-63

⁶³ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, εκδόσεις Πατάκης, 2001, σελ. 258-280.

⁶⁴ Όπ. παρ., σελ. 260-280.

επιθέσεις της Μόσχας και των δορυφόρων κατά της Ελλάδος, επιτυχή ταξίδια εις την Αγγλία, Καναδά, Αμερική και λοιπά)». Για αυτό, είχε επιταχύνει τις εκλογές και προσέθετε: «Άλλωστε αν είχα την ελαχίστη ανησυχία, δεν θα συνεβούλευα τον Βασιλέα, ο οποίος επέμενα να διεξαγάγω εγώ τας εκλογάς, να τας εμπιστευθῇ εις υπηρεσιακή κυβέρνησιν. (...) Μεταγενεστέρως όμως επληροφορήθην ότι τα Ανάκτορα ανήσυχα δια την αυξανόμενη δύναμιν της ΕΔΑ είχαν συστήσει ένα είδος ψυχολογικής αποθαρρύνσεως των κομμουνιστών, όχι όμως υπέρ της ΕΡΕ. Αυτή την ενέργεια, η οποία ήτο φαιδρά κατ' εμέ, την εγνώριζε προφανώς ο κ. Παπανδρέου και την αγνοούσα εγώ». ⁶⁵

Πρόσθετα επιχειρήματα ανέφεραν ο Π. Κανελλόπουλος (σχετ. 7, σελ. 120) και οι επιτελείς της ΕΡΕ: «Ο Κ. Καραμανλής αποχωρώντας από την εξουσία κάλεσε τους αρχηγούς των επιτελείων και τους σύστησε να καταβάλουν όλας τας προσπάθειας των και να θεωρήσουν ως χρέος τιμής την ανεπηρέαστον διεξαγωγή των εκλογών. Και ενώ ο προϋπολογισμός παρουσίαζε υπερέσοδα 1.500 και πλέον εκατομμύρια δραχμών, ο πρωθυπουργός αντί να διαθέση ταύτα δια την ικανοποίηση λαϊκών αιτημάτων, τα διέθεσε δια να ενισχύση το Πρόγραμμα Επενδύσεων».

Τις ολέθριες συνέπειες από την νόθευση του λαϊκού φρονήματος αναγνώριζε ο Π. Κανελλόπουλος, όταν ύστερα από τέσσερα χρόνια, έγραφε στον τότε βασιλιά Κωνσταντίνο: «Αι εκλογαί του 1961, Μεγαλειότατε, υπήρξαν ατύχημα. Ναι, μέγα ατύχημα. Το αιφνίδιο 51% υπέρ της ΕΡΕ, ύστερα από τόσα χρόνια διακυβερνήσεως της χώρας από μια και την αυτή παράταξιν, δηλαδή την ΕΡΕ, που υπήρξε συνέχεια του Ελληνικού Συναγερμού, προκάλεσε ως αντίδρασιν απελπισίας τον Ανένδοτον Αγώνα της Ενώσεως Κέντρου με συμπαράταξιν και της ΕΔΑ και εγέννησε εξάλλου εις πολλά στελέχη της ΕΡΕ και εις όργανα του κράτους προσκείμενα εις αυτή το κακό αίσθημα της παντοδυναμίας. Αποτέλεσμα ακριβώς του αισθήματος της παντοδυναμίας, δηλαδή της ασυδοσίας, υπήρξε η χρησιμοποίησις εν Θεσσαλονίκη υπό ανοήτων οργάνων του κόμματος ή του κράτους, ακόμα και αλητών δια τον αντιπερισπασμό κομμουνιστικών εκδηλώσεων». ⁶⁶

⁶⁵ Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, Τόμος: «Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης, η Κύπρος ανεξάρτητη», σελ. 85, 86, 87

⁶⁶ Κανελλόπουλος, Π. Ιστορικά Δοκίμια. Πώς εφθάσαμεν στην 21^η Απριλίου 1967 & 1940-1944, Εθνική Αντίσταση. Αθήνα. Εκδόσεις Εστία, σελ. 51-52.

Σε έκθεσή της η αμερικανική πρεσβεία των Αθηνών, αφού είχε τεθεί προς συζήτηση το σύνολο των τεκμηρίων και των ενδείξεων, σημείωνε ότι δεν είχε διαπιστωθεί νόθευση των αποτελεσμάτων αλλά κακή οργάνωση της εκλογικής διαδικασίας, ανοιχτή παρέμβαση του στρατού και απουσία περιορισμών στην δράση των σωμάτων ασφαλείας. *«Πολλοί πιστεύουν ότι τα ανάκτορα, η ηγεσία του στρατού και οι δυνάμεις εσωτερικής ασφαλείας αναμιγνύονται υπερβολικά στην ελληνική πολιτική σκηνή και ότι η αργόσυρτη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης και η προφανής έλλειψη ανταπόκρισης της στις ανάγκες των πολιτών έχει δημιουργήσει ένα δυνητικά επικίνδυνο χάσμα μεταξύ της κυβερνώσας τάξης και των κυβερνωμένων»*.⁶⁷

«Το είδος ψυχολογικής αποθαρρύνσεως των κομμουνιστών» δηλαδή η αυξημένη πίεση στους αριστερούς χωρίς διάκριση, όπως ανέφερε ο Κ. Καραμανλής, είχε αρχίσει από το 1958. Το 1961 με την ένταση σε διεθνές επίπεδο και την προετοιμασία των εκλογών, η πίεση εντάθηκε. Όμως, όχι μόνο η ηγεσία της ΕΡΕ αλλά και οι κυριότεροι αρχηγοί του Κέντρου συμφωνούσαν με αυτή την πίεση στην Αριστερά πιστεύοντας ότι με αυτό τον τρόπο θα αποκόμιζαν οφέλη. Το ερώτημα ήταν πώς και γιατί τις τελευταίες ημέρες η βία στράφηκε και προς το Κέντρο. Τα κρατικά όργανα έπραξαν έτσι μόνα τους από «κεκτημένη ταχύτητα» ή κατόπιν διαταγών από τα κέντρα της βίας που τα αποτελούσαν επίδοξοι δικτάτορες και όργανά τους, τα ανάκτορα και οι υπηρεσίες των Ηνωμένων Πολιτειών; Για τους στρατιωτικούς και την ΚΥΠ δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στράφηκαν κατά του Κέντρου, επειδή ήθελαν να παραμείνει στην εξουσία η κυβέρνηση της ΕΡΕ, να διατηρήσουν τις θέσεις τους, να προωθήσουν τα σχέδια τους και ακόμα να οξύνουν τις αντιθέσεις ανάμεσα στις κοινοβουλευτικές δυνάμεις. Μάλιστα, ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου υποστήριξε και κοινοποίησε, όντας πρωθυπουργός τον Φεβρουάριο του 1965, ότι κατά την περίοδο των εκλογών που χαρακτηρίστηκαν από την απρόκλητη βία και νοθεία, είχε μπει σε εφαρμογή ένα μυστικό σχέδιο με το όνομα «Περικλής». Το μυστικό αυτό σχέδιο είχε αρχίσει να επεξεργάζεται ήδη από το 1959, με στόχο την πτώση των κομμουνιστών και την επίτευξη αυτού μέσω της άσκησης ψυχολογικής βίας. Οι κομμουνιστές είχαν χαρακτηριστεί ως εσωτερικός εχθρός και έπρεπε να

⁶⁷ Λιναρδάτος, Σ. 213-214, Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική Δημοκρατία*, ό.π., σελ. 300., Meynaud, J., ό.π., 147-148

καταπολεμηθούν με κάθε μέσο. Για τον λόγο αυτό η ΚΥΠ συνεργάστηκε με το ΓΕΕΘΑ και άρχισε να συντάσσει το μυστικό σχέδιο, το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή λίγο πριν τις εκλογές, και πιο συγκεκριμένα κατά την προεκλογική περίοδο. Ωστόσο, εν τέλει το σχέδιο αυτό στράφηκε εναντίον της Ένωσης Κέντρου και διαμόρφωσε το τελικό αποτέλεσμα των εκλογών, υπέρ της ΕΡΕ. Η ίδια η ΕΡΕ, όμως αρνήθηκε την ύπαρξη του συγκεκριμένου σχεδίου και τόνισε ότι δεν είχε καμία ανάμειξη στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν.⁶⁸

Όσο για τους Αμερικανούς, ήθελαν το Κέντρο ενωμένο όχι όμως για να κυβερνήσει, αλλά για να παίξει τον ρόλο της «εθνικής αντιπολιτεύσεως». Σύμφωνα με τον Ανδρέα Παπανδρέου *«αυτό ακριβώς τον ρόλο της είχαν επιφυλάξει οι Αμερικανοί: να γίνει η Ένωσης Κέντρου η αξιωματική αντιπολίτευση του Βασιλείου της Ελλάδος»*. (σχετ. 8, σελ. 121)

Μια πρόσθετη μαρτυρία που αποδείκνυε πως οι Αμερικανοί ακόμα και με τον Τζον Κέννεντυ θα συνέχιζαν να υποστηρίζουν την Δεξιά στην Ελλάδα προέρχεται από τον γραμματέα των ανακτόρων κατά το 1963-64 Γ. Τσιγάντε που παρέθετε συνομιλία του με τον Ρόμπερτ Κέννεντυ το 1964: *«τα στοιχεία που έχουν συσσωρευθεί στα αρχεία μας μέσα στα τελευταία 20 χρόνια, όπως ανέφερε ότι του είπε ο Ρόμπερτ Κέννεντυ, μου λένε ή λένε σε οποιονδήποτε άλλον διαβάσει τα έγγραφα αυτά ότι υπάρχουν δύο 'είδη' Ελλήνων: αυτοί που ανήκουν στην Δεξιά με τους οποίους συνεργασθήκαμε και στους οποίους μπορούμε να στηριχθούμε και οι υπόλοιποι με τους οποίους θα ριψοκινδυνεύαμε. Εκείνο που σας λέγω είναι ότι αν θέλετε να πάψουν οι Αμερικανοί στην Ελλάδα να υποστηρίζουν την Δεξιά, η προσπάθειά σας πέφτει στο κενό»*. (Το Βήμα 5 Ιουνίου 1976)

Στην πραγματικότητα πλατιά στρώματα του λαού ήταν δυσανεστήμενα από την πολιτική της ΕΡΕ (έντονος αντιπληθωρισμός, ανεργία, χαμηλό γεωργικό εισόδημα και αστυνομικό κράτος). Εκτιμάται πως ήταν πολύ πιθανό η ΕΡΕ χωρίς την βία και την νοθεία δεν θα κατάφερνε να εξασφαλίσει αυτοδύναμη πλειοψηφία, ώστε να σχηματίσει κυβέρνηση. Η εκμηδένιση της δύναμης της Αριστεράς και η διόγκωση του ποσοστού της ΕΡΕ στην ύπαιθρο αποδεικνύουν την νόθευση του λαϊκού φρονήματος με την απροκάλυπτη και ωμή βία. Στις πόλεις όπου υπήρξε επίσης βία αλλά όχι τόσο έντονη και αποτελεσματική, η

⁶⁸ Γεροζήσης, Τ., *Το Σώμα των Αξιωματικών και η Θέση του στην Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*, Εκδόσεις Δωδώνη, Ιωάννινα 1996 τ. 3, 999-1001.

Αριστερά έχασε επίσης, αλλά λιγότερο και υπέρ του Κέντρου. Χωρίς την εκλογική βία το πιο πιθανό είναι και στην ύπαιθρο η Αριστερά θα έχανε υπέρ του Κέντρου, επειδή ένα μέρος από τις ψήφους που έλαβε το 1958 η ΕΔΑ με τους συνεργαζόμενους οφειλόταν στην διάσπαση του Κέντρου.⁶⁹ Η καθυστέρηση στην ενοποίηση του Κέντρου και όσα είχαν προηγηθεί δεν επέτρεψαν να δημιουργηθεί η απαραίτητη εμπιστοσύνη ως προς την βιωσιμότητα και την ικανότητα του νέου σχήματος της Ένωσης Κέντρου να κυβερνήσει. Χωρίς, λοιπόν, την βία και την νοθεία που εξαπέλυσαν κατά της Δημοκρατίας οι Αμερικανοί, τα ανάκτορα και οι στρατιωτικοί μνηστήρες της εξουσίας σε συνενόχηση με την ΕΡΕ και την ανοχή των ηγετών του Κέντρου φαίνεται πως θα προέκυπτε μια Βουλή με κεντροδεξιά σύνθεση και θα ήταν απαραίτητη η κυβερνητική συνεργασία μεταξύ ΕΡΕ και Ένωσης Κέντρου. Αμέσως μετά τις εκλογές, ο Κ. Καραμανλής σχημάτισε την τέταρτη κατά σειρά κυβέρνηση του με τα ίδια κατά βάση πρόσωπα⁷⁰. Ο Π. Κανελλόπουλος ήταν πάλι ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, ο Ευ. Αβέρωφ παρέμεινε στο υπουργείο Εξωτερικών και ο Σόλ. Γκίκας στο υπουργείο Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων. Σημαντικές θέσεις, όπως σε όλες τις κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή από τον Οκτώβριο του 1955, είχαν οι τρεις μόνιμοι υπουργοί του, ο Αρ. Πρωτοπαπαδάκης (Εθνικής Άμυνας) ο Κ. Παπακωνσταντίνου (Δικαιοσύνης) και ο Δ. Μακρής (Προεδρίας). Στην κυβέρνηση επέστρεψαν οι (αποχωρήσαντες από το 1958) Π. Παπαληγούρας (Συντονισμού) και Γ. Ράλλης (Εσωτερικών) και το υπουργείο Οικονομικών ανέλαβε ο Σπ. Θεοτόκης. Υπουργός Εμπορίου ανέλαβε ο Π. Πιπινέλης, μολονότι είχε αποτύχει για δεύτερη φορά να εκλεγεί βουλευτής. Αυτοί οι δέκα υπουργοί μαζί με τον μόνιμο πρόεδρο της Βουλής Κ. Ροδόπουλο και τον Κ. Τσάτσο ήταν η άτυπη ηγετική ομάδα της ΕΡΕ, η οποία θα διαχειριζόταν την τύχη του κόμματος ύστερα από την αποχώρηση του Κ. Καραμανλή το 1963.⁷¹

Η Ένωση Κέντρου, ενώ έβρισκε ξανά τις δυνάμεις της από την ήττα των εκλογών και προσπαθούσε να οροθετήσει την μελλοντική της πορεία, δέχθηκε το πρώτο εσωτερικό χτύπημα. Η κυβέρνηση το είχε προβλέψει αυτό, όταν ο Τύπος έγραφε: «Πρέπει να θυμόμαστε ότι η Ένωση Κέντρου που την αποτελούν

⁶⁹ Παπανδρέου, Α., *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα 1974, σελ. 156.

⁷⁰ Σβορώνος, Ν., *Επισκόπηση της Ελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, 145-165.

⁷¹ Ο.π. υποσημ. 52, σ. 250.

το Κόμμα του Παπανδρέου, το Αγροτικό Κόμμα, η Ομάδα των Δέκα και το Προοδευτικό Κόμμα δεν πρόκειται να διατηρηθεί ενωμένη». Ο αρχηγός του Προοδευτικού Κόμματος Σπ. Μαρκεζίνης ανήγγειλε την αποχώρησή του από την Ένωση Κέντρου δηλώνοντας: «Δεν περίμενα αυτά τα αποτελέσματα των εκλογών. Πώς συνέβη και τις συνέπειές τους για την χώρα και θα τα εκτιμήσω με τον καιρό. Το Προοδευτικό Κόμμα, επειδή συναισθάνεται την αυξανόμενη ευθύνη του, επειδή αυξήθηκε η δύναμή του με τις εκλογές, θα ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο που ακολούθησε και στο παρελθόν, υπευθυνότητα στην καινούργια κατάσταση». Ένας λόγος για τον οποίο βιάστηκε να αποχωρήσει από την Ένωση Κέντρου ήταν η διαφωνία του με εκείνα τα στελέχη που πίεζαν για αποχή ή παραίτηση από την Βουλή.⁷²

Ο Γεώργιος Παπανδρέου απευθύνθηκε στον ελληνικό λαό λέγοντας: «Έχετε θάρρος. Παραμείνετε οπαδοί και πιστοί κάτω από την τίμια σημαία μας. Στάθηκαν ικανοί να κάνουν νοθεία, αλλά δεν θα μπορέσουν να μας ατιμάσουν ή να μας νικήσουν. Διατηρείστε την πίστη σας. Σύμφωνα με την επιθυμία σας μένουμε ενωμένοι. Έχουμε αποφασίσει να αγωνιστούμε μέχρι εσχάτων για την δημοκρατία. Με την υποστήριξη όλων των ελευθέρων και υπερήφανων Ελλήνων και την υποστήριξη της εμπνευσμένη νεολαίας, η δημοκρατία θα γυρίσει ξανά στο λίκνο της». Η απάντηση της κυβέρνησης ήταν η εξής: «Ελπίζουμε ότι μετά τις πρώτες ημέρες της νευρωτικής συμπεριφοράς η οποία τους ωθεί εις πράξεις απελπισίας και επιπολαιότητας καθώς και εις την χρήση μεγάλων λέξεων θα υπάρξει μια περισσότερο θετική κατανόησης της πραγματικότητας».⁷³

Ο Ανένδοτος Αγώνας

Ο Γεώργιος Παπανδρέου, παροτρυνόμενος από τον Σοφοκλή Βενιζέλο την νύχτα της 31^{ης} Οκτωβρίου εξέδωσε ένα κείμενο-καταγγελία (σχετ.9, σελ. 122) με το οποίο η παράταξη μπήκε στην περίοδο του Ανένδοτου Αγώνα.

⁷² Βούλγαρης, Γ., Νικολακόπουλος, Η., Ριζάς, Σ., Σακελλαρόπουλος, Τ., Στεφανίδης, Ι., (2011). «Ελεγχόμενη δημοκρατία. Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία». *Ελληνική Πολιτική Ιστορία, 1950-2004*. Θεμέλιο, Αθήνα, 22-35.

⁷³ ΤΑ ΝΕΑ, Γ. Παπανδρέου. Ο θρίαμβος του Ανένδοτου. Ο γέρος στην Εξουσία. 1963-1964. Η πορεία προς τη μεγάλη νίκη Ενώσεως Κέντρου. 2019, σελ. 35-40.

Ποιος όμως ήταν ο εμπνευστής αυτής της απόφασης και ποιος την υλοποίησε; Η γενική αντίληψη ήταν πως υπήρξε τέκνο του Γ. Παπανδρέου, αλλά στην πραγματικότητα, άλλος φαίνεται πως ήταν ο γεννήτοράς της.

Ο «πρωτοπόρος» του ανένδοτου ήταν ο Σοφοκλής Βενιζέλος. Αυτός τον εισηγήθηκε και έγινε δεκτός από τον Γεώργιο Παπανδρέου, σύμφωνα με πολλές μαρτυρίες⁷⁴, όπως αναφέρει και ο βιογράφος του Σοφοκλή Βενιζέλου Γρηγόρης Δαφνής (σχετ. 10, σελ. 123).

Αυτό επιβεβαιώνει και ο Σπ. Μαρκεζίνης, ο οποίος αφηγείται ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου δίσταζε, ενώ ο Σοφοκλής Βενιζέλος ήταν υπέρ του σκληρού αγώνα. Ο Σπ. Μαρκεζίνης ήταν υπέρ ενός «μαλακού» αγώνα μέσα στην Βουλή, επειδή φοβόταν τις ανωμαλίες. Υπέρ του «σκληρού» αγώνα ήταν οι εκδότες της *Ελευθερίας* Π. Κόκκας και της *Μακεδονίας* Ι. Βελλίδης, οι οποίοι επηρέασαν τον Σοφοκλή Βενιζέλο.

Ωστόσο, πολύ γρήγορα ο Γεώργιος Παπανδρέου έγινε ο σημαιοφόρος του αγώνα, ενώ ο Σοφοκλής Βενιζέλος και άλλα στελέχη του Κέντρου εξέφραζαν τις αμφιβολίες τους για την αποτελεσματικότητά του. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος, όπως αφηγείται ο Α. Παπανδρέου, γελοιοποιούσε τον Ανένδοτο, «Έτσι εκινδύνευε να γίνει οπερέτα. Το κατεστημένο του κόμματος δεν τον δεχόταν».

Στην πραγματικότητα υπήρχε διάσταση ως προς τον στόχο, δηλαδή ο Γεώργιος Παπανδρέου ζητούσε νέες ελεύθερες εκλογές και ο Σοφοκλής Βενιζέλος κεντροδεξιό σχήμα, και ως προς την τακτική: ο Σοφοκλής Βενιζέλος έδινε ιδιαίτερη σημασία στις επαφές των παρασκηνίων και δεν ήθελε ο αγώνας να στραφεί κατά των ανακτόρων, ενώ ο Γεώργιος Παπανδρέου πίστευε στην λαϊκή πίεση.^{75, 76}

Η αποδοχή της τακτικής για την καταγγελία των εκλογικών αποτελεσμάτων από ολόκληρο το κόμμα, εξαιτίας του ετερόκλητου χαρακτήρα του, δεν ήταν τόσο εύκολη. Η κοινοβουλευτική ομάδα που συνεκλήθη στις 14 Νοεμβρίου ενέκρινε την καταγγελία των εκλογικών αποτελεσμάτων και τα συγκεκριμένα μέτρα υλοποίησης της ανένδοτης κομματικής στάσης:

⁷⁴ Όπ. παρ. Τρίκκας σελ. 907

⁷⁵ Όπου παρ. Λιναρδάτος σελ. 98-99

⁷⁶ Σακελλαρόπουλος, Τ., Χατζηβασιλείου, Ε. «Σοφοκλής ελευθερίου Βενιζέλος, Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή». Αθήνα. Μουσείο Μπενάκη. 2009, σελ. 107-127.

Α) η μη παρουσία των βουλευτών στην Βουλή κατά την εκφώνηση του λόγου του Θρόνου

Β) η μη συμμετοχή τους στην εκλογή του προεδρείου της Βουλής

Γ) η μη παρουσία τους στην Βουλή κατά την ανάγνωση των προγραμματικών διακηρύξεων της κυβέρνησης

Δ) η εκ των υστέρων και με επιφύλαξη ορκωμοσία τους και

Ε) η κατάθεση από την κοινοβουλευτική ομάδα της Ένωσης Κέντρου στην Βουλή πρότασης για παραπομπή του υπηρεσιακού πρωθυπουργού Κ. Δόβα και άλλων υπουργών στο ειδικό δικαστήριο.

Η απόφαση της κοινοβουλευτικής ομάδας της Ένωσης Κέντρου για μπούκοτάζ στον βασιλικό λόγο κατά την πανηγυρική συνεδρίαση στην Βουλή προκάλεσε τα πρώτα ρήγματα. Δέκα βουλευτές της Ένωσης Κέντρου -οι Π. Γαρουφαλιάς, Α. Γκελεστάθης, Α. Γρηγοριάδης, Α. Δερδεμέζης, Φ. Ζαΐμης, Ν. Κοντογιαννόπουλος, Δ. Παπαδόπουλος (της ομάδας Αλ. Μπαλτατζή), Χρ. Τσαντούλας, Χασάν Χατίπογλου και Κ. Χριστόπουλος, διαφώνησαν ανοικτά με την τακτική της αποχής και δήλωσαν ότι θα παρευρίσκονταν στην συνεδρίαση της Βουλής και στην ορκωμοσία των βουλευτών, επειδή θεώρησαν την τακτική της αποχής από τον βασιλικό λόγο ως έμμεση θέση καθεστωτικού ζητήματος. Ο Γεώργιος Παπανδρέου τους διέγραψε αμέσως από την Ένωση Κέντρου.⁷⁷

Στις 26 Νοεμβρίου δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες *Ελευθερία* της Αθήνας και *Μακεδονία* της Θεσσαλονίκης συνέντευξη του Σοφοκλή Βενιζέλου που μέχρι τότε δεν είχε μιλήσει και κατήγγειλε το πρωτοφανές όργιο της βίας και νοθείας, ενώ χαρακτήρισε τις εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961 «παρωδία». Και συνέχισε: «*Νομίζω ότι η νόθευσις της θελήσεως του ελληνικού λαού εγένετο βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου εκπονηθέντος με την συνεργασία και την συνενοχή παραγόντων του υπερκράτους που έχει εγκαθιδρυθεί εις την Ελλάδα*».

Κατηγόρησε την κυβέρνηση Δόβα ότι απηρνήθη τελείως τον υπηρεσιακόν της χαρακτήρα και εξετέλεσε αδιστάκτως το προδιαγεγραμμένο σχέδιο» και τόνισε ότι «ο πρωθυπουργός και οι αρμόδιοι δια την διεξαγωγή των εκλογών υπουργοί της (...) οφείλουν να λογοδοτήσουν ενώπιον του ειδικού δικαστηρίου συμφώνως προς τον νόμο περί ευθύνης υπουργών». Στην ερώτηση τι εννοούσε υπερκράτος, απάντησε: «Εννοώ τον πολυπλόκαμο οργανισμό, ο οποίος κυριαρχεί του

⁷⁷ Διαμαντόπουλος Θ «Κ. Μητσοτάκης Πολιτική βιογραφία» τόμος εκδ Παπαζήση 1989, σελ. 71

δημοσίου βίου μας κατά τα τελευταία έτη. Εις τας εκλογάς δεν επαλαίσαμε εναντίον της ΕΡΕ, αλλά είχομεν αντιμέτωπους το Γενικόν Επιτελείον Στρατού, την ΚΥΠ, την Χωροφυλακή, τα ΤΕΑ (Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης) και άλλους σκοτεινούς παράγοντας». Εν τω μεταξύ, οι αποκαλύψεις για την νοθεία συνεχίζονταν. Χαρακτηριστικά, 117 εκλογείς ψήφισαν στην Νέα Φιλαδέλφεια χωρίς να είναι δημότες ή κάτοικοι του δήμου και οι διευθύνσεις των περισσότερων ήταν σε άκτιστα οικόπεδα, από 583 εκλογείς του δήμου Χαϊδαρίου οι περισσότεροι είχαν διευθύνσεις σε ανύπαρκτα οικήματα της οδού Αθηνών, 206 χωροφύλακες είχαν διεύθυνση την οδό Ρηγίλλης 18, ενώ εκδόθηκαν παράνομα βιβλιάρια σε 487 χωροφύλακες στην Θεσσαλονίκη.⁷⁸ Όσο για τους Αμερικανούς, συνέχισαν τις πιέσεις τους. Ο τότε πρέσβης των Ηνωμένων Πολιτειών Έλλις Μπριγκς επέκρινε δημόσια τον Ανένδοτο Αγώνα και την απροθυμία του Γεωργίου Παπανδρέου να αποδεχθεί τα εκλογικά αποτελέσματα. Χαρακτηριστικά, στο μήνυμά του για τα Χριστούγεννα προς του Αμερικανούς που ζούσαν στην Ελλάδα τους υπενθύμισε πως ζούσαν σε μια χώρα που «υπήρξε λίκνο της δημοκρατίας» και τόνισε πως οι εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου αποτέλεσαν έμπρακτη απόδειξη της πίστης στην προσωπική ελευθερία και την αξιοπρέπεια του ατόμου.⁷⁹ Η Ένωση Κέντρου απάντησε αμέσως στο μήνυμα του Αμερικανού πρέσβη: *«Η περικοπή αυτή του μηνύματος του κ. Μπριγκς είναι διττώς απαράδεκτη. Αποτελεί ανάμειξη εις τα εσωτερικά της Ελλάδος επί θέματος σφοδράς διαμάχης και δεν ανταποκρίνεται εις την αλήθεια. Διότι παρεβιάσθη και η ελευθερία και η αξιοπρέπεια του ανθρώπου και η Δημοκρατία, η οποία αποτελεί το κοινό ιδεώδες τόσο του ελληνικού όσο και του αμερικανικού λαού»*. Έντονη ανακοίνωση για το μήνυμα του Έλλις Μπριγκς εξέδωσε και η ΕΔΑ. Λίγες ημέρες αργότερα ο Έλλις Μπριγκς αντικαταστάθηκε με τον Χένρυ Λάμπους, αλλά η αντικατάσταση φαίνεται πως δεν είχε σχέση με το μήνυμα, καθώς ήταν στα πλαίσια των διπλωματικών μεταβολών του νέου έτους. Ο Χένρυ Λάμπους θεωρήθηκε πιο ευέλικτος, ώστε να αντιμετωπίσει την δύσκολη κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην Ελλάδα. Ωστόσο, κατά τον δεύτερο χρόνο της προεδρίας του Τζον Κέννεντυ φάνηκε να μην αλλάζει η

⁷⁸ Όπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 102

⁷⁹ Telegram From the Embassy in Greece to the Department of State (1961). Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Document 315 (ανακτήθηκε 2/8/2021).

αμερικανική γραμμή που ήθελε «εθνικήν κυβέρνηση» την Δεξιά και «εθνικήν αντιπολίτευσιν» το Κέντρο. (σχετ. 11, σελ. 123).^{80, 81}

Πολύ αργότερα, το καλοκαίρι του 1963 αποκαλύφθηκε πως ο Έλλης Μπριγκς είχε καταθέσει στην Επιτροπή Ασφαλείας της Γερουσίας πως κατά την υπηρεσία του στην Ελλάδα δεν είχε υπό τον έλεγχό του τις αμερικανικές υπηρεσίες. Η CIA, ύστερα από παράκληση της Φρειδερίκης, τον είχε παρακάμψει και είχε αναλάβει τις δραστηριότητες τις οποίες χρηματοδότησε από τα μυστικά της κονδύλια.^{82, 83}

Το πολιτικό πρόβλημα που δημιουργήθηκε από τις εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961, η καταγγελία του αποτελέσματος και της Βουλής ως νόθου και της κυβέρνησης ως παράνομης από την αντιπολίτευση και ο αγώνας για νέες ελεύθερες εκλογές κυριάρχησαν στον δημόσιο βίο της χώρας για ολόκληρο το 1962. Μετά τις γιορτές των Χριστουγέννων, όταν οι βουλευτές της Ένωσης Κέντρου παρουσιάσθηκαν στην Βουλή για να ορκισθούν, ο Γεώργιος Παπανδρέου ανέγνωσε την δήλωση που είχαν υπογράψει όλα τα εναπομείναντα μέλη της κοινοβουλευτικής ομάδας: *«Οι βουλευταί της Ενώσεως Κέντρου, ομνύοντες υπακοή εις το Σύνταγμα εκφράζουν την επιφύλαξιν ότι το Σύνταγμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας έχει παραβιασθή. Η κοινοβουλευτική πλειοψηφία της ΕΡΕ κατάς τις προσφάτους εκλογάς της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961 δεν προήλθεν από την ελεύθερη βούλησιν του ελληνικού λαού, αλλά από την άσκησιν βίας και νοθείας. Συνεπείς προς τον όρκον των, οι βουλευταί της Ενώσεως Κέντρου δηλούν ότι δεν αναγνωρίζουν ως νόμιμον την Κυβέρνησιν της ΕΡΕ και διακηρύττουν ότι θα αγωνισθούν ανενδότως δια την αποκατάστασιν της ομαλής λειτουργίας του Δημοκρατικού ημών Πολιτεύματος».*⁸⁴

Ύστερα από την ορκωμοσία, ο πρόεδρος της Βουλής Κ. Ροδόπουλος ανέγνωσε την δήλωση των βουλευτών της Ένωσης Κέντρου με την πρόταση παραπομπής

⁸⁰ Όπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 108

⁸¹ Telegram From the Embassy in Greece to the Embassy in France (1962), Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Document 328 (ανακτήθηκε 3/8/2021)

⁸² Βασίλισσα Φρειδερίκη, *Μέτρον Κατανοήσεως*, Βιβλιομεταφραστική. σελ. 205-206.

⁸³ <http://historyreport.gr/index.php/component/content/article/174-2020-10-20-11-39-14/2859-%CE%9A%CE%B5%CF%86-32-%CE%97-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B5%CE%BC%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1> (ανακτήθηκε 4/8/2021).

⁸⁴ ΤΑ ΝΕΑ, Γ. Παπανδρέου. Ο θρίαμβος του Ανένδοτου. Ο γέρος στην Εξουσία. 1963-1964. Η πορεία προς τη μεγάλη νίκης Ενώσεως Κέντρου, 2019.

σε ειδικό δικαστήριο του προέδρου της υπηρεσιακής κυβέρνησης Κ. Δόβα, των υπουργών Εθνικής Άμυνας Χ. Ποταμιάνου και Εσωτερικών Ν. Λιανόπουλου. Στην συνέχεια, η Ένωση Κέντρου κατέθεσε και πρόταση μομφής κατά της κυβέρνησης της ΕΡΕ κατηγορώντας την ότι κωλυσιεργούσε την συζήτηση για την παραπομπή των υπεύθυνων για το «εκλογικό πραξικόπημα» στο ειδικό δικαστήριο. Την πρόταση αυτή υπέγραψαν ο Σ. Βενιζέλος, ο Γ. Παπανδρέου, ο Στ. Στεφανόπουλος, ο Σ. Παπαπολίτης, ο Αλ. Μπαλτατζής, ο Ν. Μπακόπουλος, ο Ιωάννης Τούμπας και ο Κ. Μητσοτάκης. Στην βιογραφία του ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης αναφέρει: *«Ο Παπανδρέου είχε την αγωνία να προλάβει να γίνει πρωθυπουργός, είχε άγχος. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος στην τελευταία φάση της ζωής του είχε πάρα πολύ μεγάλη αντίθεση. Ήθελε εκδίκηση από τον Καραμανλή. Δηλαδή είχαν αθροιστεί πολλοί αρνητικοί παράγοντες τότε, οι οποίοι έσπρωξαν το Κέντρο, ώστε να κάνει αυτή τη μορφή του αγώνα».*⁸⁵

Σε απάντηση στις καταγγελίες της Ένωσης Κέντρου ο Κ. Δόβας εξέφρασε την έκπληξή του, επειδή η κυβέρνηση του ικανοποίησε όλα τα αιτήματα της Ένωσης Κέντρου και επικράτησε «πλήρης τάξη» την ημέρα των εκλογών. Και ο αρχηγός της ΕΡΕ απάντησε κατηγορώντας τον Γεώργιο Παπανδρέου ότι ήταν παράδοση για τον ίδιο και τους συνεργάτες του να καταγγέλουν το αποτέλεσμα των εκλογών που χάνουν. Ο Κ. Καραμανλής χαρακτήρισε το αποτέλεσμα των εκλογών όχι μόνο «αδιάβλητο» αλλά και «απολύτως εθνικό». Επιπλέον, επέκρινε τον Γεώργιο Παπανδρέου ότι δυσφήμιζε την χώρα έτσι, επειδή επέτρεψε στην ΕΔΑ να εμφανίσει την φυσιολογική κάμψη της ως αποτέλεσμα βίας.

Η κοινοβουλευτική ομάδα της Ένωσης Κέντρου διακήρυξε ότι δεν αναγνώριζε την κυβέρνηση της ΕΡΕ ως νόμιμη κυβέρνηση της χώρας. Υποσχέθηκε στον ελληνικό λαό ότι κατεχόμενη από πλήρη επίγνωση των ιστορικών ευθυνών της θα διατηρούσε αρραγή ενότητα και θα ξεκινούσε τον Ανένδοτο Αγώνα προς υπεράσπιση και αποκατάσταση της Δημοκρατίας. Εν τω μεταξύ, η Ένωση Κέντρου αποκάλυψε νέους καταλόγους εκατοντάδων αξιωματικών και οπλιτών της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας και πολιτών που έβγαλαν παράνομα βιβλιάρια και διπλοψήφισαν στις εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου.⁸⁶⁸⁷

⁸⁵ Όπ. παρ. Διαμαντόπουλος σελ. 79

⁸⁶ Όπ. παρ. Διαμαντόπουλος, σελ. 80-90.

⁸⁷ Γιαννιούλας Γ «Ο μεταπολεμικός κόσμος Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία 1945-1963» εκδ Παπαζήση 1992, σ. 158.

Η συζήτηση των προτάσεων δυσπιστίας στην Βουλή άρχισε στις 18 Ιανουαρίου. Την συζήτηση άνοιξε ο Γεώργιος Παπανδρέου (σχετ. 12, σελ. 124) και εξήγησε την απόφαση της Ένωσης Κέντρου να μην παίρνει μέρος στις ψηφοφορίες, ώστε να μην νομιμοποιήσει την κυβέρνηση και τόνισε: *«Εξαιρετικά υπήρξαν τα γεγονότα τα οποία συνέβησαν, εξαιρετικά θα είναι και τα μέτρα με τα οποία θα τα αντιμετωπίσωμεν»*.

Στις κυβερνητικές κατηγορίες ότι οι Κεντρώοι πάντα μετά την ήττα τους χαρακτηρίζουν τις εκλογές παράνομες απάντησε θυμίζοντας ότι ήταν η πρώτη φορά που χαρακτηριζόταν από την αντιπολίτευση η κυβέρνηση παράνομη, «διότι πρώτη φορά συνετελέσθη εις τόση έκταση το όργιο της βίας και νοθείας. Επίσης, θύμισε ότι το 1958 το Κέντρο δέχθηκε την ήττα του και προχώρησε σε αποδείξεις για το όργιο της βίας και νοθείας (σχετ. 13, σελ. 124) Στην συνέχεια ο Γεώργιος Παπανδρέου αναφέρθηκε στην βία και τόνισε ότι η υλική ήταν μετριότερη από την ψυχολογική. Επιπλέον, ο αρχηγός της Ενώσεως Κέντρου μίλησε για την ψήφο των στρατιωτικών τονίζοντας ότι *«τα αποτελέσματα των στρατιωτικών τμημάτων αποτελούν επίσης μια πλήρη απόδειξη της βίας»* και αποκάλυψε κείμενα διαταγών του αρχηγού του στρατού Βασίλειου Καρδαμάκη, με τα οποία καλούνταν *«άπαντες οι αξιωματικοί, Τάγματα Εθνοφυλακής Αμύνης, μόνιμοι και εθελονταί υπαξιωματικοί και τα μέλη των οικογενειών των να εφοδιασθούν μερίμνη των διοικητικών μονάδων των δι' εκλογικών βιβλιαρίων»* (σχετ. 14, σελ., 125)^{88, 89}

Ο Κ. Καραμανλής, ως συνήθως, απέφυγε να «φθαρεί» στους κοινοβουλευτικούς αγώνες και την απάντηση στον Γεώργιο Παπανδρέου έδωσε ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Π. Κανελλόπουλος, ο οποίος υποστήριξε ότι στις τελευταίες εκλογές ο ελληνικός λαός *«επέδειξε σπανία προσοχή και εξησφάλισε την εθνικώς ωφελιμωτέραν διάταξιν των πολιτικών δυνάμεων της χώρας»*. Αρνήθηκε ότι υπήρξε βία και νοθεία και υποστήριξε ότι το αποτέλεσμα οφειλόταν και στην Ένωση Κέντρου, καθώς οδήγησε την ΕΔΑ στην 3^η θέση, αλλά κυρίως στην *«δημιουργία υπό της ΕΡΕ θετικών προοπτικών βελτιώσεως της θέσεως του λαού εις το μέλλον»*.

⁸⁸ Όπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 114-117

⁸⁹ Παπανδρέου, Γ. «Πολιτικά Κείμενα. Φιλοσοφία, μελέτες, δοκίμια», Εκδόσεις Μπάουρον. 1963, σελ. 125.

Η δεύτερη μέρα της συζήτησης ήταν πιο θορυβώδης και επεισοδιακή. Πρώτος πήρε τον λόγο ο υπουργός Άμυνας Αρ. Πρωτοπαπαδάκης που προσπάθησε να δικαιολογήσει την σχεδόν παμφηφία της ΕΡΕ στα στρατιωτικά τμήματα λέγοντας ότι ήταν το αποτέλεσμα της συστηματικής διαπαιδαγώγησης του Στρατού «*προς έντασιν της εθνικοφροσύνης των στρατιωτών*». Η ομιλία του προκάλεσε την οργή της αντιπολίτευσης και διακοπές από τον Σοφοκλή Βενιζέλο, τον Γεώργιο Παπανδρέου και βουλευτές.⁹⁰

Στην ίδια συνεδρίαση βασικός ομιλητής ήταν ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΕΔΑ ο Ηλίας Ηλίου ο οποίος τόνισε: «*κατά τας εκλογάς της 29ης Οκτωβρίου δεν αντιπαρετάχθησαν πολιτικά δυνάμεις. Δεν αντιπαρετάχθησαν αφ' ενός αι λαϊκαί δυνάμεις των διαφόρων κομμάτων της αντιπολιτεύσεως και αφ' ετέρου αι λαϊκαί δυνάμεις του κόμματος της ΕΡΕ. Όχι. Εναντίον του λαού, εναντίον της αντιπολιτεύσεως εκινήθη ένας συνασπισμός δυνάμεων μεγάλων και ισχυρών εξωπολιτικών*». Επίσης, αναφέρθηκε στον ρόλο των Αμερικανών στο εκλογικό πραξικόπημα, στο μήνυμα του Έλλις Μπριγκς, στην δραστηριότητα της ΚΥΠ και των Ταγμάτων Εθνοφυλακής Αμύνης (ΤΕΑ) που τα χαρακτηρίσει «κομματικό στρατό» της Αυλής.^{91,92}

Εν τω μεταξύ, για τις καταγγελίες της Ένωσης Κέντρου σχετικά με τις παράνομες εγγραφές στους εκλογικούς καταλόγους στην Νέα Φιλαδέλφεια διέταξε ο εισαγγελέας Αθηνών Μ. Κουτσάκος προκαταρκτική εξέταση, ύστερα από την οποία με σύμφωνη γνώμη και του εισαγγελέα Εφετών Κ. Χριστόπουλου έστειλε την δικογραφία στο αρχείο. Στις 26 Φεβρουαρίου 1962 υπέβαλε πόρισμα για προκαταρκτική εξέταση για τις παράνομες εγγραφές εκλογέων στον δήμο Χαϊδαρίου ο εισαγγελέας Αντ. Φλώρος, ο οποίος διαπίστωσε ότι από τους 583 που καταγγέλθηκε ότι είχαν εγγραφεί παράνομα:

Οι 110 ήταν στρατιωτικοί που υπηρετούσαν σε στρατιωτικές μονάδες στο Χαϊδάρι. Πήραν βιβλιάρια με ενέργειες της υπηρεσίας τους, χωρίς να έχουν το δικαίωμα

176 ήταν άγνωστης διαμονής

⁹⁰ Σακελλαρόπουλος, Τ., Χατζηβασιλείου, Ε. Σοφοκλής ελευθερίου Βενιζέλος, Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή. Αθήνα. Μουσείο Μπενάκη. 2009, σελ. 107-127

⁹¹ Σακελλαρόπουλος, Τ., Χατζηβασιλείου, Ε. Σοφοκλής ελευθερίου Βενιζέλος, Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή. Αθήνα. Μουσείο Μπενάκη. 2009, σελ. 107-127

⁹² Οπ. παρ. Νικολακόπουλος. σελ. 290-295.

123 δεν είχαν εγκατασταθεί ποτέ στο Χαϊδάρι

87 ήταν εγκατεστημένοι αλλά «δεν είχαν πλην ελαχίστω, μόνιμον εγκατάστασιν εν τω Δήμω τούτω προ της 1^{ης} Ιανουαρίου 1948» και άλλοι 67 δεν είχαν ποτέ εγκατασταθεί στο Χαϊδάρι. Άλλοι 55 ήταν εγγεγραμμένοι και σε άλλες εκλογικές περιφέρειες.⁹³ «Δια την εγγραφή των ιδιωτών εις τους καταλόγους των εκλογικών βιβλιαρίων Χαϊδαρίου εμερίμνησαν κατά κανόνα τα γραφεία του Κόμματος ΕΡΕ, είχαν δ' εξουσιοδοτηθή προς τούτο οι Αλεξ. Παναγόπουλος και Δημ. Χάγιας, οίτινες ως προκύπτει εκ της καταθέσεως του Αστυνομικού Χατζηδίνου, ανήκουσιν εις την νεολαίαν του προρρηθέντος Κόμματος και προσέφερον εθελοντικώς τας υπηρεσίας των εις τα γραφεία του Κόμματος των».⁹⁴

Ύστερα από την δημοσίευση του πορίσματος ο Γεώργιος Παπανδρέου δήλωσε: «το εκλογικό πραξικόπημα έχει πλέον δικαστικώς επιβεβαιωθή». Κυβερνητική ανακοίνωση ανέφερε ότι και αν ακόμα όλα τα σχετικά με την νοθεία είναι αλήθεια, το αποτέλεσμα των εκλογών δεν αλλάζει ουσιαστικά, αφού το πολύ να προκύπτει μια διαφορά 2 ή 3 βουλευτών. Και ο Γεώργιος Παπανδρέου απάντησε: «Αλλά αυτό πλέον δεν είναι κράτος. Είναι συμμορία».⁹⁵

Η μετατροπή του «Ανένδοτου Αγώνα» από κοινοβουλευτική μάχη σε ευρύτερη και γενικευμένη πολιτική αντιπαράθεση συνεχίστηκε με την απόφαση της Ένωσης Κέντρου να προχωρήσει σε ανοικτές συγκεντρώσεις στις κυριότερες πόλεις της χώρας. Η «πορεία προς τον λαό», όπως ονομάστηκε, παρά τις αρχικές δυσκολίες, σημείωσε σημαντική επιτυχία και άρχισε να μεταβάλλει το πολιτικό κλίμα ιδιαίτερα στην επαρχία. Ο Γεώργιος Παπανδρέου περιόδευε για δύο περίπου χρόνια την Ελλάδα και ήρθε σε επαφή με τους πολίτες στις μαζικές συγκεντρώσεις εγκαινιάζοντας ένα νέο είδος πολιτικής κινητοποίησης το οποίο κυριάρχησε στο κομματικό σύστημα μεταπολιτευτικά.⁹⁶

Η κυβέρνηση, προσπαθώντας να μειώσει την πολιτική ένταση, υιοθέτησε ορισμένα μέτρα, τα οποία, όπως αποδείχθηκε δεν επαρκούσαν για να αποφορτίσουν την πολιτική οξύτητα που είχε δημιουργηθεί. Έτσι, η κυβέρνηση κατέθεσε σχέδιο νόμου με το οποίο καταργούσε κάποια από τα «έκτακτα

⁹³ Όπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 122

⁹⁴ Όπ. παρ. Κασιμάτης, Πετρίδης, Σιδεράτος σελ. 266-267

⁹⁵ Όπ. παρ. Λιναρδάτος σελ. 122

⁹⁶ Όπ. παρ. Νικολακόπουλος, σελ., 293-294.

μέτρα» που είχαν καθιερωθεί την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου και είχαν διατηρηθεί σε ισχύ με το έωλο επιχείρημα ότι η «ανταρσία συνεχιζόταν». Σε αντίδραση στον «Ανένδοτο» η βασιλική οικογένεια πραγματοποίησε περιοδεία στην Βόρεια Ελλάδα. Το Σάββατο 17 Μαρτίου στον εορτασμό της εκατονταετηρίδος της δυναστείας ο βασιλιάς μιλώντας στους αξιωματικούς σε γεύμα που του παρέθεσαν στην Στρατιωτική Λέσχη Θεσσαλονίκης είπε: «Εμάς μας έχει ενώσει ο Θεός. Εγώ ανήκω σε σας και σεις μου ανήκετε».⁹⁷

Ο Γεώργιος Παπανδρέου απέστειλε προς τον βασιλιά επιστολή με την οποία αρνήθηκε να παραστεί στον εορτασμό. *«Μεγαλειότατε, υποβάλλω τας θερμάς μου ευχαριστίας δια την πρόσκλησιν όπως συμμετάσχω του εορτασμού της εκατονταετηρίδος της Δυναστείας. Και λυπούμαι, διότι κατόπιν αποφάσεως της Ενώσεως Κέντρου δεν θα δυνηθώ να την αποδεχθώ. Η απόφασις της Ενώσεως Κέντρου δεν έχει χαρακτήρα προσωπικόν. Είναι πράξις πολιτική. Έχει την έννοια διαμαρτυρίας κατά της υπάρξεως νόθου πλειοψηφίας της Βουλής και παρανόμου Κυβερνήσεως. Και έχει επίσης την έννοια της αναμονής ότι ο Ανώτατος Άρχων, συμφώνως προς την Αποστολήν και την ευθύνη Του, θα αναλάβη την πρωτοβουλίαν προς αποκατάστασιν του παραβιασθέντος πολιτεύματος».*

Το 1963 άρχισε με διαγγέλματα και μηνύματα του βασιλιά, του πρωθυπουργού και του αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης που αποτύπωναν σε μεγάλο βαθμό την πολιτική αντιδικία. Ο βασιλιάς διαπίστωνε στο διάγγελμά του ότι ο καινούργιος χρόνος θα έφερνε την υπόσχεση εδραίωσης της ειρήνης επί της γης και διακήρυττε πως για αυτόν δεν είχε σημασία σε ποιο εθνικό κόμμα ανήκαν οι Έλληνες (κάνοντας έτσι σαφή υπαινιγμό για την Αριστερά) και άφησε αιχμές κατά της Ένωσης Κέντρου και του «Ανένδοτου Αγώνα» καθώς και των κεντρικών εφημερίδων για τα αντιμοναρχικά άρθρα τους μιλώντας για προσπάθειες *«επαναφοράς του τόπου εις θλιβεράς ημέρας»* και για ενέργειες *«υπονομευτικές θεμελιωδών θεσμών του πολιτεύματος»*.⁹⁸

Ο πρωθυπουργός στο μήνυμά του αναφέρθηκε και στην εσωτερική πολιτική κατάσταση λέγοντας ότι *«η αντοχή της εσωτερικής σταθερότητος και γαλήνης εδοκιμάσθησαν κατά τρόπο προδικάζοντα αποφασιστικώς την διατήρησιν των»*.

Ο Κ. Καραμανλής δεν μπορούσε να προβλέψει τα γεγονότα που θα

⁹⁷ Όπ. παρ. Κασιμάτης, Πετρίδης, Σιδεράτος σελ. 270

⁹⁸ Γρηγοριάδης, Σ., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος 1941–1967*, Εκδόσεις Καπόπουλος, Αθήνα 1974, τ. 4, 300-315.

ακολουθούσαν και θα οδηγούσαν στην παραίτησή του και την αποχώρησή του από την ενεργό πολιτική για πολλά χρόνια.

Ο Γεώργιος Παπανδρέου στο διάγγελμά του τόνισε ότι η Ένωση Κέντρου δεν έθετε πολιτειακό αλλά συνταγματικό ζήτημα και ότι μαχόταν *«εναντίον και του ολοκληρωτισμού της Δεξιάς και του ολοκληρωτισμού της Αριστεράς, η οποία καπνλεύεται την Δημοκρατίαν»* και προσέθεσε: *«Ο ανένδοτος αγών θα συνεχισθή και καθίσταται συνεχώς περισσότερο έντονος μέχρι της πλήρους ευοδώσεως. Θα συνεχισθή εις όλα τα μέτωπα. Και εις την Βουλή και εις τον Τύπον και ενώπιον του Λαού»*.

Όμως, ενώ ο Γεώργιος Παπανδρέου με την πλειοψηφία των βουλευτών της Ένωσης Κέντρου και την λαϊκή βάση διακήρυττε την συνέχιση του Ανένδοτου Αγώνα, ο Σοφοκλής Βενιζέλος και άλλα ηγετικά στελέχη του Κέντρου έβλεπαν την λύση του πολιτικού προβλήματος μόνο σε μια συμφιλίωση με τα Ανάκτορα και στην συνεννόηση ανάμεσα στα δύο μεγάλα αστικά κόμματα.⁹⁹ Ένας από τους θιασώτες του συμβιβασμού με τον βασιλιά ήταν και ο Ηλίας Τσιριμώκος. Ο πρώην αρχηγός των Φιλελευθέρων πίστευε ότι με την μεσολάβηση των Ανακτόρων και με τους ελιγμούς των παρασκηνίων θα κατόρθωνε η κεντρικά παράταξη να πάρει μερίδιο στην εξουσία. Επίσης, επιδίωξη του ήταν η φιλελευθεροποίηση του αστυνομικού κράτους. Αντίθετα, ο Γεώργιος Παπανδρέου, παρά τις πρόσφατες ακόμα τότε συναλλαγές του με την Δεξιά, είχε πια συνδεθεί με τα ριζοσπαστικά κινήματα που πρωτοστατούσαν στον αγώνα για τον πραγματικό εκσυγχρονισμό του κράτους και των θεσμών, τουλάχιστον για μια ευρωπαϊκού τύπου αστική δημοκρατία. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεν πίστευε ότι ο «Ανένδοτος» μπορούσε να φέρει αποτελέσματα, ενώ ο Γεώργιος Παπανδρέου θεωρούσε την λαϊκή πίεση μοναδικό δρόμο, για να υποχρεωθεί ο βασιλιάς να διορθώσει την κατάσταση. Εξάλλου, γνώριζε ότι στην περίπτωση της συμβιβαστικής λύσης δεν θα ήταν αυτός αλλά ο Σοφοκλής Βενιζέλος που θα είχε το προβάδισμα από την πλευρά του Κέντρου. Στις 17 Ιανουαρίου συνεδρίασε η κοινοβουλευτική ομάδα της Ένωσης Κέντρου και αποφάσισε να συνεχισθεί ο Ανένδοτος Αγώνας με αίτημα τις τίμιες εκλογές και ανέθεσε στον Γεώργιο Παπανδρέου να χειρισθεί το πολιτικό θέμα.

⁹⁹ Όπ. παρ. Τρίκκας σελ. 1007.

Ο Ανένδοτος Αγώνας θεωρείται μια δύσκολη περίοδος για τον πρώην αρχηγό των Φιλελευθέρων. Στερημένος φυσικών συμμάχων και υπό συνεχή αμφισβήτηση των επιλογών του από την πλειοψηφία των μελών της Ένωσης Κέντρου ο Σοφοκλής Βενιζέλος έπρεπε είτε να προσαρμοσθεί είτε να αποχωρήσει. Τελικά, αποφάσισε να παραμείνει και να επιδιώξει την επικράτηση μιας εναλλακτικής πολιτικής με γνώμονα την συνεννόηση με το αντίπαλο κόμμα και με εγγυητή τα Ανάκτορα.

Η δεύτερη διαδικασία, η οποία εμφανίσθηκε ως προσπάθεια για απεμπλοκή από την πολιτική κρίση, ήταν η πρωτοβουλία της κυβέρνησης στις 16 Φεβρουαρίου 1963 να προτείνει την αναθεώρηση του Συντάγματος. Η πρόταση της ΕΡΕ, την οποία η ίδια χαρακτήρισε ως «βαθεία τομή», αποσκοπούσε στην ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και εμμέσως στην αποδυνάμωση της επιρροής του Στέμματος. Για τον σκοπό αυτό συγκροτήθηκε Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή, στην οποία αρνήθηκαν να συμμετάσχουν οι βουλευτές της Ένωσης Κέντρου και της ΕΔΑ, κατά συνέπεια ήταν ανέφικτη η ολοκλήρωση της αναθεωρητικής διαδικασίας.¹⁰⁰ Έτσι, οι σχετικές συζητήσεις στην Βουλή προχώρησαν με βραδείς ρυθμούς και στο τέλος εγκαταλείφθηκαν, καθώς σύντομα οι πολιτικές εξελίξεις οδήγησαν στην ανατροπή της κυβέρνησης του Κ. Καραμανλή.

Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη

Το γεγονός που αποτέλεσε καταλύτη για την κορύφωση της πολιτικής κρίσης ήταν η δολοφονία του συνεργαζόμενου με την ΕΔΑ βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη στις 22 Μαΐου 1963 στην Θεσσαλονίκη. Η επίθεση και η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη και ο τραυματισμός του βουλευτή της ΕΔΑ Γ. Τσαρουχά έγινε από αντικομμουνιστικές ομάδες με την συνδρομή στελεχών της Χωροφυλακής σε συγκέντρωση της Επιτροπής για την Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη. Η φυσιογνωμία του Γρηγόρη Λαμπράκη – γνωστός γιατρός και δημοφιλής βαλκανιονίκης- η δράση του για την ειρήνη – είχε επιχειρήσει μόνος

¹⁰⁰ Για την έγκριση της αναθεωρητικής διαδικασίας χρειαζόνταν 200 θετικές ψήφοι, ενώ η Ένωση Κέντρου και η ΕΔΑ διέθεταν 101 βουλευτές. (Νικολακόπουλος, Η. *Η Καχεκτική δημοκρατία, κόμμα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα. Εκδόσεις Πατάκη, 2001, σελ. 26-280).

του τον Απρίλιο του 1963 να πραγματοποιήσει την Α' Μαραθώνια Πορεία Ειρήνης που είχε απαγορευθεί από την κυβέρνηση- και η σύγκρουσή του με την Φρειδερίκη έδιναν στο γεγονός της δολοφονίας του ευρύτερες πολιτικές διαστάσεις και έντονη συναισθηματική φόρτιση. Χαρακτηριστικά, η κηδεία του στις 28 Μαΐου 1963 μετατράπηκε στην μαζικότερη πολιτική διαδήλωση μετά το τέλος του Εμφυλίου πολέμου και οδήγησε στην δημιουργία με πρωτοβουλία του Μίκη Θεοδωράκη μιας νέας πολιτικής οργάνωσης που πήρε το όνομά του, Δημοκρατική Κίνηση Νέων Γρηγόρης Λαμπράκης.¹⁰¹

Η δημοσιογραφική έρευνα και οι ανακρίσεις, την διεξαγωγή των οποίων είχε αναλάβει ο μετέπειτα Πρόεδρος της Δημοκρατίας Χρήστος Σαρτζετάκης, ανέδειξαν ξεκάθαρα το πλέγμα συνεργασίας και συνενοχής ανάμεσα στα κρατικά όργανα και τις παρακρατικές οργανώσεις. Από τις έρευνες δεν προέκυψε άμεση ή έμμεση κυβερνητική ευθύνη για την δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη, αλλά η αποκάλυψη των στενών σχέσεων κράτους και παρακράτους δημιούργησε συνθήκες εντονότατης πολιτικής κρίσης. Ο Γεώργιος Παπανδρέου χαρακτήρισε τον πρωθυπουργό «ηθικό αυτουργό της δολοφονίας» και ο Κ. Καραμανλής απάντησε ότι για αυτή την δήλωση του «θα εντρέπεται εις όλη του την ζωήν».

Ο Ανένδοτος Αγώνας της Ένωσης Κέντρου απέκτησε καινούργια διάσταση, ενώ η νεολαία συγκλονισμένη από τα γεγονότα έπαιρνε πλέον μέρος πιο ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας. Ο Γεώργιος Παπανδρέου με τον Σοφοκλή Βενιζέλο πραγματοποίησαν στις αρχές Ιουνίου περιοδεία στην Πελοπόννησο συνοδευόμενοι από 30 βουλευτές της Ένωσης Κέντρου. Στην μεγάλη συγκέντρωση στον Πύργο κατήγγειλαν την κυβέρνηση Καραμανλή ως «υπεύθυνη» για το έγκλημα της Θεσσαλονίκης και ζήτησαν την παραίτησή της. Μετά την δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη η ήδη βαρειά πολιτική ατμόσφαιρα από το «εκλογικό πραξικόπημα» του 1961 και τον Ανένδοτο Αγώνα είχε γίνει ασφυκτική. Το σύνθημα «να παραιτηθεί η κυβέρνηση» ακουγόταν καθημερινά πια στους δρόμους.¹⁰²

¹⁰¹ Βούλγαρης Γ., Νικολακόπουλος Η., Ρίζας Σ., Σακελλαρόπουλος Τ., Στεφανίδης Ι., «Ελεγχόμενη δημοκρατία. Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία». *Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004*, β' έκδοση, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011, σελ. 38 – 39.

¹⁰² Εφημερίδα *Μακεδονία*, Η δολοφονία του βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη, 22 Μαΐου 1998, σελ 16

Εν τω μεταξύ, είχε δημιουργηθεί ένα σοβαρό ρήγμα στην σχέση του Κ. Καραμανλή και της βασιλικής οικογένειας, ένα ρήγμα που συνετέλεσε κατά τον Ανδρέα Παπανδρέου¹⁰³, στην νίκη του Γεωργίου Παπανδρέου όσο ίσως κι ο Ανένδοτος. Φαινομενικά το ρήγμα προήλθε λόγω της διαφωνίας του Κ. Καραμανλή με το βασιλικό ζεύγος για το επικείμενο ταξίδι τους στο Λονδίνο, κατά το οποίο απειλούνταν επεισόδια κατά της Φρειδερίκης από την Ελληνική κοινότητα του Λονδίνου.¹⁰⁴

Ο Κ. Καραμανλής υπέβαλε την παραίτησή του την 1^η Ιουνίου 1963 και ζήτησε προσφυγή στον λαό. Επιπλέον, ζήτησε οι εκλογές να διεξαχθούν με βάση το πλειοψηφικό σύστημα και με κυβέρνηση υπό την δική του προεδρία. Ο βασιλιάς απέρριψε την πρότασή του και παρέτεινε για μια βδομάδα τις διαβουλεύσεις για την αντιμετώπιση της κυβερνητικής κρίσης εξετάζοντας το ενδεχόμενο να σχηματισθεί κυβέρνηση η οποία θα είχε την υποστήριξη των δύο μεγάλων κομμάτων και προσβλέποντας σε πιθανές εξελίξεις που θα οδηγούσαν σε αλλαγή στην ηγεσία της ΕΡΕ. Ο Γεώργιος Παπανδρέου δεν απέκλειε κυβέρνηση, ενώ ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Σπ. Μαρκεζίνης κινήθηκαν, για να αναλάβουν αυτοί την εντολή για μεταβατική κυβέρνηση. Και σε αυτό το σημείο ήταν φανερό η διαφωνία του Γεωργίου Παπανδρέου και του Σοφοκλή Βενιζέλου. Ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου αρνιόταν οποιαδήποτε συμμετοχή του κόμματος σε μεταβατική κυβέρνηση, επειδή πίστευε ότι έτσι θα νοθευόταν ο αγώνας του με συμβιβασμούς με την ΕΡΕ. Αντίθετα, ο Σοφοκλής Βενιζέλος επεδίωκε κυβέρνηση υπό την προεδρία του και με την συμμετοχή της ΕΡΕ.¹⁰⁵

Ο Κ. Καραμανλής κατάφερε να διατηρήσει την ενότητα της ΕΡΕ και τελικά ορκίσθηκε στις 17 Ιουνίου 1963 πρωθυπουργός ο Παναγιώτης Πιπινέλης. Την επομένη, ο Κ. Καραμανλής αναχώρησε για την Ζυρίχη, όπου, όπως δήλωσε, θα παρέμενε μέχρι την προκήρυξη των εκλογών, και ανέθεσε την ηγεσία του κόμματος στην τριμελή επιτροπή από τους Π. Κανελλόπουλο, Κ. Ροδόπουλο και Π. Παπαληγούρα.¹⁰⁶

¹⁰³ Παπανδρέου Α «Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα» εκδ Λιβάνη 2006, σελ 195

¹⁰⁴ Πιέρρος Τζανετάκος, «Η σύγκρουση Καραμανλή με το Παλάτι», στο Ιστορικά Θέματα, τεύχος 1 2015, σελ. 4-18

¹⁰⁵ Κώστας Κωστής, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», Αθήνα: Πατάκης 2018, σελ. 744,745,752-754.

¹⁰⁶ Πιέρρος Τζανετάκος, «Η σύγκρουση Καραμανλή με το Παλάτι», στο Ιστορικά Θέματα, τεύχος 1 2015, σελ. 4-18

Οι εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963

Την διενέργεια εκλογών σε σύντομο χρονικό διάστημα επεδίωκαν τόσο ο Κ. Καραμανλής όσο και ο Γεώργιος Παπανδρέου, τον οποίο στήριζε η πλειοψηφία των στελεχών της Ένωσης Κέντρου. Αφετέρου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος πίστευε πως «μόνον μια πολιτική κυβέρνηση διαρκείας με συμμετοχή ιδικών μας υπουργών, θα ήτο δυνατόν να εκκαθαρίση τον κρατικόν μηχανισμό και να δυνηθώμεν ευκόλως να βαδίσωμεν εις εκλογάς».

Στα μέσα Ιουλίου εκδηλώθηκε έντονη διάσταση ανάμεσα στον Γεώργιο Παπανδρέου και στον Σοφοκλή Βενιζέλο για την γραμμή και την τακτική της Ένωσης Κέντρου. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Κοινοβουλευτικής ομάδας, αγωνιζόταν για να απομακρυνθεί η κυβέρνηση Πιπινέλη, να διορισθεί πραγματική υπηρεσιακή και να εξασφαλισθούν οι συνθήκες για άμεσες εκλογές. Αντίθετα, ο Σοφοκλής Βενιζέλος επέμενε στις προσπάθειές του για κοινό κυβερνητικό σχήμα ΕΡΕ-Κέντρου. Σε ομιλία του στο Ηράκλειο Κρήτης κατά την συγκέντρωση στελεχών του Κέντρου ανέφερε για την προσπάθειά του σχετικά με την πολιτική κυβέρνηση ΕΡΕ-Κέντρου ότι «υπενομεύθη εκ των ένδον» και αυτή θα ήταν η μοναδική λύση, ώστε το κράτος να είναι «καραμανλικό». Προσέθεσε ότι δεν είχε σκοπό να διασπάσει την Ένωση Κέντρου, αλλά θα έλεγε ελεύθερα την γνώμη του. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, μόλις πληροφορήθηκε την ομιλία του Σοφοκλή Βενιζέλου, δήλωσε ότι *«οι λόγοι του ευρίσκονται εις πλήρη αντίθεσιν προς τας ομοφώνους αποφάσεις της κοινοβουλευτικής ομάδος και αποτελούν προδοσία των ιδανικών του ανένδοτου αγώνος»*. Και συνέχισε: «Με βαθύτατη θλίψιν αισθάνομαι το χρέος να ανακοινώσω προς τον δημοκρατικό κόσμο ότι η περαιτέρω συνεργασία με τον κ. Σ. Βενιζέλο έχει καταστεί αδύνατος. Οδηγεί όχι εις την νόθευσιν αλλά εις την καταστροφή του αγώνος». ¹⁰⁷

Ουσιαστικά, ο Γεώργιος Παπανδρέου έθετε τον Σοφοκλή Βενιζέλο «εκτός κόμματος». Την άλλη μέρα ο Σοφοκλής Βενιζέλος απάντησε: *«Φοβούμαι ότι ο κ. Παπανδρέου δια μια ακόμα φορά έπεσε θύμα των κακών εισηγήσεων των*

¹⁰⁷ Βούλγαρης Γ., Νικολακόπουλος Η., Ρίζας Σ., Σακελλαρόπουλος Τ., Στεφανίδης Ι., «Ελεγχόμενη δημοκρατία. Από το τέλος του Εμφυλίου έως τη δικτατορία», *Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004*, β' έκδοση, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011. σελ. 55-70.

ασπόνδων φίλων του. Εις ουδένα αναγνωρίζω το δικαίωμα της διαγραφής μου από την Ένωση Κέντρου, της οποίας υπήρξα ο κύριος δημιουργός και της οποίας, χάρις εις τας αόκνους προσπάθειάς μας, διετηρήθη μέχρι σήμερον η ενότης η οποία αποτελεί το καθολικό αίτημα του δημοκρατικού λαού. (...) Κατά συνέπεια, εκείνοι οι οποίοι επιδιώκουν την διάσπασιν της Ένωσης Κέντρου, ας έχουν το θάρρος να εμφανισθούν ευθαρσώς και να αποκαλύψουν τα σχέδια των».

Οι υπαινιγμοί στρέφονταν κατά του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και του Πάνου Κόκκα της εφημερίδας *Ελευθερίας* οι οποίοι εκείνοι την εποχή ήταν οι πιο θερμοί «παπανδρεϊκοί», «ανένδοτοι» και αντίπαλοι του Σοφοκλή Βενιζέλου. Για να μην επέλθει ρήξη ανάμεσα στους δύο ηγέτες της Ένωσης Κέντρου, μεσολάβησαν διάφορα ηγετικά στελέχη του Κέντρου, όπως ο Στ. Στεφανόπουλος, ο Στ.

Κωστόπουλος, ο Ηλ. Τσιριμώκος και ο Σ. Παπαπολίτης.¹⁰⁸

Στις 17 Ιουλίου 1963 η κυβέρνηση Πιπινέλη κατέθεσε στην Βουλή το εκλογικό νομοσχέδιο. Ο νέος νόμος που ψηφίσθηκε μόνο από την ΕΡΕ επέβαλε μόνο μερικές τροποποιήσεις στο νόμο του 1961 για την ενισχυμένη αναλογική. Κατά την ψήφιση του νόμου τα κόμματα της Αντιπολίτευσης αποχώρησαν από την Βουλή. Ο Γεώργιος Παπανδρέου είχε εγκαινιάσει την νέα φάση του «Ανένδοτου Αγώνα» που θα κατέληγε στην εκδίωξη του Πιπινέλη.¹⁰⁹

Στις 30 Ιουλίου ανακοινώθηκε ότι κατόπιν εισήγησης του πρωθυπουργού, ο βασιλιάς δέχθηκε να διεξαχθούν οι εκλογές στις 3 Νοεμβρίου. Ο Γεώργιος Παπανδρέου δήλωσε αμέσως ότι η Ένωση Κέντρου χαιρόταν, επειδή ορίσθηκε η ημερομηνία των εκλογών, που επίμονα ζητούσε επί 20 μήνες. Όμως, η Ένωση Κέντρου ζητούσε τίμιες εκλογές από τίμιο κράτος με τίμιο εκλογικό σύστημα και με υπηρεσιακή κυβέρνηση κοινής εμπιστοσύνης. Απειλούσε με αποχή της Ένωσης Κέντρου από τις εκλογές, αν δεν ικανοποιούσαν τις προϋποθέσεις για ελεύθερη και αδιάβλητη εκλογική αναμέτρηση. Ο Γεώργιος Παπανδρέου με το σύνθημα της αποχής από τις εκλογές έπαιζε επικίνδυνο πολιτικό παιχνίδι, καθώς τα άλλα δύο κόμματα της Αντιπολίτευσης, η ΕΔΑ και οι Προοδευτικοί, δεν είχαν σκοπό να ακολουθήσουν την Ένωση Κέντρου στην αποχή. Έτσι, το Κέντρο κινδύνευε, στην περίπτωση που ο βασιλιάς επέμενε να διατηρήσει την κυβέρνηση Πιπινέλη, να μείνει μόνο του έξω από την νέα Βουλή ή να διασπασθεί

¹⁰⁸ Νικολακόπουλος, Η., όπ.παρ., σελ. 320-326

¹⁰⁹ Ριζάς, Σ. «Κοινοβουλευτισμός ή «εκτροπή»; Η Εθνική Ριζοσπαστική ένωση και η πολιτική κρίση 1964-1967», *Δελτίο του Κέντρου Ερεύνες της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού*, τόμ. 3, 355-378.

πριν από τις εκλογές.¹¹⁰ Όμως, ο Γεώργιος Παπανδρέου πίστευε ότι ο βασιλιάς και οι Αμερικανοί δεν θα ήθελαν νέα αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος, οπότε έπαιζε με τόλμη το νέο πολιτικό παιχνίδι του, αναθερμαίνοντας τον Ανένδοτο. Κατόρθωσε, λοιπόν, πρώτον να επιβληθεί ως ο αναμφισβήτητος αρχηγός στο ίδιο του το κόμμα. Ανέβαλε συνεχώς την ειδική συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής ομάδας που είχε ζητήσει ο Σοφοκλής Βενιζέλος, για να εξετασθεί η προσωπική του θέση στην Ένωση Κέντρου ύστερα από την διαγραφή του από τον αρχηγό του κόμματος. Αφενός, οι θεωρούμενοι «σκληροί παπανδρεϊκοί» (Κ. Μητσοτάκης, Ι. Τούμπας) ζητούσαν να ξεκαθαρισθεί η κατάσταση με ουσιαστική απομάκρυνση του Σοφοκλή Βενιζέλου, αφετέρου ο Στ. Κωστόπουλος, ο Στ. Χούτας και άλλοι μεσολαβούσαν για συμφιλίωση. Τελικά, ο Σοφοκλής Βενιζέλος με νέα επιστολή του που έδωσε στην δημοσιότητα στις 24 Αυγούστου ανέφερε ότι εγκατέλειψε την λύση της μεταβατικής, όταν διαπίστωσε ότι ήταν ανέφικτη. Και προσέθεσε: *«Η εν συνεχεία εξέλιξις πείθει και εμέ ότι επιβάλλεται η συνέχισις και η έντασις του ανενδότου αγώνος»*. Αμέσως ο Γεώργιος Παπανδρέου δήλωσε: «κατόπιν της επιστολής θεωρώ το θέμα του κ. Σοφοκλή Βενιζέλου λήξαν».

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεν εγκατέλειψε τις απόψεις του και σε πρώτη ευκαιρία τις επανέφερε. Για αυτό το διάστημα και μέχρι τις εκλογές, δέχθηκε να πειθαρχήσει στην ηγεσία του κόμματος. Το κρισιμότερο όμως για τον Γεώργιο Παπανδρέου ήταν να υποχρεώσει τον βασιλιά με την απειλή να αναζωπυρωθεί ο ανένδοτος, να απομακρύνει τον Πιπινέλη από την κυβέρνηση. Αν έχανε αυτό το παιχνίδι, θα έχανε και το ενδοκομματικό.¹¹¹

Η συγκέντρωση που πραγματοποίησε στις 5 Σεπτεμβρίου η Ένωση Κέντρου στην πλατεία Κλαυθμώνος ήταν δικαίωση για τον Γεώργιο Παπανδρέου. Ένα παλόμενο από αγωνιστικό πάθος πλήθος κατέκλυσε σχεδόν ολόκληρο το κέντρο της πρωτεύουσας. Κυριάρχησε η νεολαία με τα συνθήματα: «Παραιτήσου Πιπινέλη», «Εκλογές ελεύθερες», «Παπανδρέου» και «Δημοκρατία».

Το απόγευμα της 27^{ης} Σεπτεμβρίου ο βασιλιάς κάλεσε τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου Στυλιανό Μαυρομιχάλη, δικαστικό μεγάλου κύρους, γνωστό για την ακεραιότητά του και τα δημοκρατικά του φρονήματα και του έδωσε την εντολή

¹¹⁰ Όπ. παρ. 355-378.

¹¹¹ Σακελλαρόπουλος, Τ., Χατζηβασιλείου, Ε. *Σοφοκλής ελευθερίου Βενιζέλος, Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή*, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2009, σελ. 55-65.

να σχηματίσει υπηρεσιακή κυβέρνηση. Η πτώση του Πιπινέλη και η ανάθεση της εντολής στον Στ. Μαυρομιχάλη ήταν διπλή νίκη για την Ένωση Κέντρου και προσωπικά του Γεωργίου Παπανδρέου. Η στάση του Στ. Μαυρομιχάλη στον εκλογικό αγώνα θα βοηθούσε ακόμα περισσότερο να μειωθεί η φοβία και να προωθήσει τις θέσεις του Κέντρου.¹¹²

Οι Αμερικανοί και οι εκλογές του 1963

Οι αμερικανικές υπηρεσίες είχαν καταλάβει πως οι εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963 ήταν καθοριστικές για το μέλλον της ελληνικής πολιτικής σκηνής, καθώς σηματοδοτούσαν το τέλος της περιόδου σταθερότητας της καραμανλικής οκταετίας. Το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας του Λευκού Οίκου ζήτησε από την πρεσβεία στην Αθήνα να συντάξει έκθεση για τις εκλογές με κύριο ερώτημα αν υπάρχει κάτι που μπορεί και πρέπει να πράξουν οι Ηνωμένες Πολιτείες, εφόσον υπάρχει το ενδεχόμενο παρατεταμένης αστάθειας. Ο Αμερικανός διπλωμάτης Λαμπούιζ επεσήμανε πως ο πρώην πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής εξακολουθούσε να είναι η κυρίαρχη φυσιογνωμία στην ελληνική πολιτική ζωή.¹¹³ Επίσης, προέβλεπε πως η ΕΡΕ θα εξασφάλιζε την πλειοψηφία της λαϊκής ψήφου και των εδρών στην Βουλή και η Ένωση Κέντρου, αν συμμετείχε, θα πήγαινε χειρότερα από ότι το 1961. Ο σύμβουλος του πολιτικού τμήματος Τζον Όουενς πίστευε ότι η ηγεσία της πρεσβείας δεν κατέγραψε αντικειμενικά τις εξελίξεις λόγω της συμπάθειας που έτρεφε προς τον Κ. Καραμανλή. Ο Όουενς είχε γράψει σε μια αναφορά του πως υπήρχε μια δυναμική υπέρ του Γεωργίου Παπανδρέου.¹¹⁴ Ο επιτετραμμένος Μπένετ άλλαξε την διατύπωση και σημείωσε: «Ο Γεώργιος Παπανδρέου μοιάζει να κερδίζει κάποιους οπαδούς». Η περιορισμένη αντίληψη της ηγεσίας της πρεσβείας για το κλίμα στην ελληνική κοινή γνώμη οφειλόταν πρώτον στο γεγονός ότι δεν υπήρχαν έγκυρες δημοσκοπήσεις και δεύτερον στο ότι οι διπλωμάτες βασίζονταν στις επαφές με την ελίτ της Αθήνας.¹¹⁵

¹¹² Ριζάς, Σ. «Κοινοβουλευτισμός ή «εκτροπή»; Η Εθνική Ριζοσπαστική ένωση και η πολιτική κρίση 1964-1967», *Δελτίο του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού.*, τόμ. 3, 355-378

¹¹³ Ριζάς, Σ. Οι εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963. *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 2016.

<https://www.kathimerini.gr/society/856203/oi-ekloges-tis-3is-noemvrioy-1963/>

¹¹⁴ Η. Νικολακόπουλος, ό.π., σελ. 299-300.

¹¹⁵ J. Meynaud, ό.π., σελ. 148-149

Η απόφαση της Ουάσιγκτον να μην αναμειχθεί ενεργώς υπέρ του Κ. Καραμανλή δεν σήμαινε πως οι Αμερικανοί είχαν στραφεί ανοιχτά υπέρ της Ένωσης Κέντρου. Αντίθετα, η πρεσβεία πίστευε πως η επανεκλογή του Καραμανλή θα ευνοούσε τα αμερικανικά συμφέροντα.³ Ημέρες πριν από τις εκλογές οι προβλέψεις της πρεσβείας και της CIA αποδείχθηκαν λανθασμένες. Η τελευταία έκθεσή τους με ημερομηνία 31 Οκτωβρίου προέβλεπε ότι η ΕΡΕ θα λάμβανε 44-48% και 150-162 έδρες και η Ένωση Κέντρου 34-38%.¹¹⁶

Αυτό επιβεβαιώνει και ο Ανδρέας Παπανδρέου στο βιβλίο του «Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα»: «Οι Αμερικανοί στην Ελλάδα εξακολουθούσαν να ευνοούν τον Καραμανλή και είχαν σταθερή την πεποίθηση πως η Ένωση Κέντρου δεν θα μπορούσε να αποσπάσει αποφασιστική νίκη στις εκλογές. Το πολύ πολύ σκέπτονταν, η ΕΡΕ θα πάθαινε κάποια διαρροή ψήφων». ¹¹⁷

Η νίκη του Κέντρου στις εκλογές

Οι εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου διεξήχθησαν με απόλυτη τάξη και ησυχία και έφεραν πρώτο κόμμα την Ένωση Κέντρου με σχετική πλειοψηφία. Τα αποτελέσματα των εκλογών έφεραν για πρώτη φορά στην μεταπολεμική περίοδο πρώτο σε ψήφους και έδρες ένα ενιαίο κόμμα του Κέντρου και αποτέλεσε νίκη της φιλελεύθερης παράταξης και νέο στοιχείο στην πολιτική ζωή. Εξάλλου, η ήττα της ΕΡΕ θεωρείται ότι επιβεβαίωσε την νόθευση της λαϊκής βούλησης το 1961. Στην νίκη της Ένωσης Κέντρου, που μαζί με τα άλλα κόμματα ξεπέρασαν το 60% των ψήφων, έπαιξε ρόλο η φθορά της ΕΡΕ, ιδιαίτερα μετά από τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης και η επιθυμία της πλειοψηφίας για αλλαγή και ανανέωση των θεσμών.

Η επικράτηση της Ένωσης Κέντρου, έστω και με μικρή διαφορά ψήφων, ανέτρεψε κατά γενική ομολογία μια τάξη πραγμάτων που είχε διαμορφωθεί και παγιωθεί από το 1952. Όμως, ο νέος συσχετισμός δυνάμεων που προέκυψε από τις εκλογές δεν άφηνε περιθώρια παρά μόνο για δύο ενδεχόμενα: τον σχηματισμό κυβέρνησης από την Ένωση Κέντρου και την ΕΡΕ ή την επανάληψη

¹¹⁶ Όπ. παρ. Παπαχελάς σελ. 93-94

¹¹⁷ Όπ. παρ. Παπανδρέου σελ 198

των εκλογών. Βάσει αυτών των δεδομένων, ο βασιλιάς Παύλος ανέθεσε στις 6 Νοεμβρίου 1963 τον σχηματισμό κυβέρνησης στον Γεώργιο Παπανδρέου, χωρίς να του ζητήσει να επισπεύσει την σύγκληση της Βουλής η οποία είχε ορισθεί για τις 11 Δεκεμβρίου 1963.¹¹⁸

Στην κυβέρνηση που σχημάτισε ο Γεώργιος Παπανδρέου στις 8 Νοεμβρίου 1963, την πρώτη κεντρώα κυβέρνηση ύστερα από 11 ακριβώς χρόνια συμμετείχαν τα βασικά στελέχη της Ένωσης Κέντρου, οι περισσότεροι εκ των οποίων διέθεταν προηγούμενη υπουργική εμπειρία κυρίως από την περίοδο 1950-1952. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός διατήρησε και το υπουργείο Παιδείας και ο Σοφοκλής Βενιζέλος ορίστηκε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών. Από την κυβέρνηση απουσίαζαν από τα ιδρυτικά στελέχη της Ένωσης Κέντρου ο Ηλίας Τσιριμώκος που ανέλαβε πρόεδρος της Βουλής και ο Στ. Στεφανόπουλος που η αξίωσή του να αναλάβει την αντιπροεδρία είχε προσκρούσει σε σοβαρές και επίμονες αντιρρήσεις άλλων παραγόντων του Κέντρου. Τελικά, ορκίστηκε β' Αντιπρόεδρος στις 5 Δεκεμβρίου 1963. Το αρνητικό στοιχείο στην σύνθεση της πρώτης κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου ήταν η συμμετοχή σε καίριες θέσεις δύο εξωκοινοβουλευτικών των αποστράτων στρατηγών Δ. Παπανικολόπουλου ως υπουργού Άμυνας και Γ. Παναγιωτόπουλου ως υφυπουργού Εσωτερικών, οι οποίοι ήταν έμπιστοι των Ανακτόρων. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, επειδή δεν είχε αυτοδύναμη πλειοψηφία, υποχώρησε στην αξίωση του βασιλιά να διατηρήσει επικεφαλής των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας «υπηρεσιακούς» υπουργούς. Με αυτό τον τρόπο δεχόταν στην πράξη τον έλεγχο από τα Ανάκτορα στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας και την μειωμένη εξουσία της εκλεγμένης από τον λαό κυβέρνησης.

Η ανάληψη της διακυβέρνησης από την Ένωση Κέντρου, έστω και με τον περιορισμένο χρονικό ορίζοντα των 50 ημερών, άλλαξε ριζικά το πολιτικό σκηνικό. Από τα πρώτα μέτρα που έλαβε ήταν η ρύθμιση των αγροτικών χρεών, η καθιέρωση της δωρεάν παιδείας και η απελευθέρωση των περισσότερων πολιτικών κρατουμένων.¹¹⁹

¹¹⁸ Σβολόπουλος, Κ. *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο*. Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1994, σελ. 70-75.

¹¹⁹ Από τους 979 πολιτικούς κρατουμένους στις αρχές Νοεμβρίου 1963 απολύθηκαν περίπου 400 κατά τις 50 ημέρες της πρώτης κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου. Ακολούθησε μια δεύτερη ομαδική απόλυση 453 κρατουμένων τον Απρίλιο του 1964. Έτσι, τον Ιούλιο του 1965 είχαν παραμείνει ακόμα

Από την πρώτη στιγμή ο Γεώργιος Παπανδρέου έδειξε την πρόθεσή του να καταφύγει σε νέες εκλογές, ώστε η Ένωση Κέντρου να αποκτήσει αυτοδυναμία που ήταν απαραίτητη για να εφαρμόσει το πρόγραμμά του αλλά και να ενισχύσει την θέση του απέναντι στα Ανάκτορα και μέσα στο ίδιο το κόμμα. Εξάλλου, είχε καταλάβει πως οποιοσδήποτε συμβιβασμός με την ΕΡΕ, είτε με την μορφή της ψήφου ανοχής προς την κυβέρνηση του είτε με δικομματικό κυβερνητικό σχήμα, θα ενίσχυε την συμβιβαστική πτέρυγα του Κέντρου και τον ρόλο του Σοφοκλή Βενιζέλου.¹²⁰

Αντίθετη στις νέες εκλογές ήταν η ΕΡΕ, διότι φοβόταν ότι με το νέο κλίμα το ποσοστό της θα συρρικνωνόταν κι άλλο. Επίσης, η ΕΔΑ φοβόταν ότι οι δυνάμεις της θα μειώνονταν και θα αντιμετώπιζε σκληρά διλήμματα, αφού ήδη ένα σημαντικό μέρος των μελών και στελεχών της υποστήριζαν ότι η Αριστερά έπρεπε να βοηθήσει το Κέντρο να αποκτήσει αυτοδύναμη πλειοψηφία, ώστε να πραγματοποιήσει το πρόγραμμα του εκδημοκρατισμού. Η Αριστερά έβλεπε την επιδίωξη του Γεωργίου Παπανδρέου να προσφύγει σε νέες εκλογές ως ένα τρόπο να αποφύγει η κυβέρνηση της Ένωσης την κοινοβουλευτική στήριξη από την ΕΔΑ. Πράγματι, ο Γεώργιος Παπανδρέου αντιλαμβανόταν ότι τυχόν στήριξη της ΕΔΑ θα έδινε τα προσχήματα στον στρατό και στα σώματα ασφαλείας για να κινηθούν οι δυνάμεις ανωμαλίας.¹²¹

Εναντίον των νέων εκλογών ήταν ο Σοφοκλής Βενιζέλος και άλλα ηγετικά στελέχη της Ένωσης Κέντρου όπως ο Ηλίας Τσιριμώκος. Σκοπός του Σοφοκλή Βενιζέλου ήταν να αποσπασθεί ένας αριθμός βουλευτών της ΕΡΕ και να στηρίξουν την κυβέρνηση ή να προσχωρήσουν στην Ένωση Κέντρου. Τελικά, μόνο δύο βουλευτές της ΕΡΕ προσχώρησαν στην Ένωση Κέντρου: ο Γ. Γραμματίδης της Λάρισας και ο Φ. Κατσιάμπας των Τρικάλων, όμως δεν αρκούσαν για να δώσουν αυτοδυναμία στην κυβέρνηση. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Ηλίας Τσιριμώκος προτιμούσαν να σχηματισθεί κυβέρνηση συνεργασίας ανάμεσα στην Ένωση Κέντρου και την ΕΡΕ παρά να διαλυθεί η Βουλή και να γίνουν νέες εκλογές. Αυτή η λύση φαινόταν πιο συντηρητική, αλλά ήταν πιο

77 πολιτικοί κρατούμενοι. Μιχ. Παπακωνσταντίνου. *Η παραγμένη εξαετία 1961-1967*, τόμος 2ος, σελ. 152

¹²⁰ Σακελλαρόπουλος, Τ., Χατζηβασιλείου, Ε. Σοφοκλής ελευθερίου Βενιζέλος, *Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή*. Αθήνα. Μουσείο Μπενάκη. 2009, σελ. 63-80.

¹²¹ Οπ. παρ. Νικολακόπουλος, σελ. 339-350

δύσκολη, δεδομένου ότι η βία και η νοθεία του 1961 και ο Ανένδοτος Αγώνας είχαν δημιουργήσει χάσμα μεταξύ των δύο μεγάλων αστικών κομμάτων. Εξάλλου, στηριζόμενος στην ΕΡΕ ο Γεώργιος Παπανδρέου δεν θα μπορούσε να εφαρμόσει το πρόγραμμά του ειδικά τα μέτρα για την άρση ορισμένων τουλάχιστον από τις συνέπειες του Εμφυλίου πολέμου (απόλυση πολιτικών κρατουμένων, κατάργηση νόμων, περιορισμό πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων κλπ). Από την άλλη, ο Κ. Καραμανλής ήθελε να στραφεί κατά του βασιλιά για την ανάθεση της εντολής στην Ένωση Κέντρου, αλλά αυτή η άποψη του συνάντησε αντιδράσεις από τα περισσότερα στελέχη της ΕΡΕ «διότι εφοβούντο την ρήξιν με το Στέμμα». Έτσι, ο Κ. Καραμανλής αποφάσισε να ορίζει αρχηγό της ΕΡΕ τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και να αποχωρήσει από την Ελλάδα.^{122, 123}

Η κυβέρνηση Παπανδρέου παρουσιάστηκε στην Βουλή στις 20 Δεκεμβρίου και αφού εξασφάλισε ψήφο εμπιστοσύνης από τους βουλευτές της Ένωσης Κέντρου και της ΕΔΑ, υπέβαλε αμέσως μετά την παραίτησή της και ζήτησε την διενέργεια νέων εκλογών. Η στάση αυτή του Γεωργίου Παπανδρέου που οδηγούσε αναπόφευκτα στην διάλυση της Βουλής προκάλεσε την δυσαρέσκεια, την οποία ο Κ. Χοϊδάς πολιτικός σύμβουλος του βασιλιά μετέφερε στην αμερικανική πρεσβεία λέγοντας ότι *«προσπαθεί να αποφασίσει αν πρέπει να συγκρουσθεί μαζί του τώρα ή αργότερα»*.

Ως προς τους Αμερικανούς, η κυβέρνηση ανέλαβε να δώσει ορισμένες διαβεβαιώσεις μέσω του Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος αναφερόταν στα αμερικανικά έγγραφα ως «ο καθηγητής Παπανδρέου». Ο Ανδρέας Παπανδρέου συναντήθηκε, ύστερα από μαραθώνια σύσκεψη με τον πατέρα του, με τον πολιτικό σύμβουλο της Τζον Όουενς. Ο Όουενς έγραψε στο τηλεγράφημά του μετά από την συνάντηση: «Ο καθηγητής Παπανδρέου είπε πως παρά τις διαφορές που είχε κατά το παρελθόν με τους Αμερικανούς, ο πατέρας του δεν είχε παράπονα εναντίον των ΗΠΑ». Στην συνέχεια, ο Ανδρέας Παπανδρέου διαβεβαίωσε πως αυτή η κυβέρνηση θα ήταν φιλοαμερικανική. «Η Ελλάδα είναι ίσως η μοναδική χώρα στον κόσμο όπου ο γιος του πρωθυπουργού είναι

¹²² Σακελλαρόπουλος, Τ., Χατζηβασιλείου, Ε. *Σοφοκλής ελευθερίου Βενιζέλος, Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή*, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2009, σελ. 78-86

¹²³ Σβολόπουλος, Κ. *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο*. Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1994, σελ. 125-132.

Αμερικανός. Για όνομα του Θεού ας το εκμεταλλευθούμε». Επίσης, ο Ανδρέας Παπανδρέου δήλωσε πως η αφοσίωση της Ελλάδας στην Δύση και στο NATO θα ήταν πιο ισχυρή από αυτή της κυβέρνησης Καραμανλή, ενώ υπογράμμισε ότι η ελληνική περηφάνεια θα έπαιζε ενισχυμένο ρόλο και η φωνή της Ελλάδας έπρεπε μεγαλύτερη βαρύτητα στο NATO. Παρ' όλα αυτά, οι Αμερικανοί είχαν αντιληφθεί από νωρίς το αρνητικό κλίμα στην σχέση του παλατιού με τον Γεώργιο Παπανδρέου (σχετ. 15, σελ. 125).¹²⁴

Στις 31 Δεκεμβρίου 1963 ορκίσθηκε η υπηρεσιακή κυβέρνηση Παρασκευόπουλου, στις 8 Ιανουαρίου 1964 διαλύθηκε η Βουλή και προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 16 Φεβρουαρίου. Οι εκλογές αυτές θα διεξάγονταν σε κλίμα ελευθερίας τουλάχιστον στις περισσότερες περιοχές της χώρας. Η απελευθέρωση από την πίεση του αστυνομικού κράτους και οι παροχές προς τους αγρότες που έκανε η κυβέρνηση Παπανδρέου εξηγούσαν την μεγάλη μετατόπιση ψήφων από την Δεξιά προς το Κέντρο.¹²⁵

Ο θάνατος του Σοφοκλή Βενιζέλου

Κατά την διάρκεια του προεκλογικού αγώνα βασικό πρόβλημα ήταν το Κυπριακό αλλά όχι μόνο. Από τις πρώτες ημέρες του Ιανουαρίου του 1964 η κατάσταση της υγείας του βασιλιά Παύλου παρουσίασε σοβαρή επιδείνωση. Έτσι, ο βασιλιάς απουσίαζε από τα κρίσιμα συμβούλια των πολιτικών αρχηγών των δύο μεγάλων κομμάτων και του υπηρεσιακού πρωθυπουργού για το Κυπριακό και την ελληνοτουρκική κρίση και στην θέση του ήταν ο διάδοχος. Όμως, ο βασιλιάς έζησε μερικές βδομάδες ακόμα μετά τις εκλογές, ενώ ένας κορυφαίος πολιτικός της εποχής πέθανε ξαφνικά κατά την διάρκεια του προεκλογικού αγώνα. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος είχε ενεργό ρόλο στην προεκλογική εκστρατεία της Ένωσης Κέντρου και μίλησε μεγάλες συγκεντρώσεις στην Αθήνα, Χίο, Σάμο, Ρόδο, Κω και Κρήτη. Την νύχτα της 6ης Φεβρουαρίου, αφού μίλησε σε συγκέντρωση στα Χανιά, ο Σοφοκλής Βενιζέλος επιβιβάστηκε στο πλοίο «Ελλάς», για να επιστρέψει στον Πειραιά. Λίγο πριν από τα μεσάνυχτα, ο

¹²⁴ Όπ. παρ. Παπαχελάς σελ. 94-95

¹²⁵ Σβολόπουλος, Κ. *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, 1994, σελ. 76

Σοφοκλής Βενιζέλος, που υπέφερε από στηθάγχη εδώ και χρόνια, ειδοποίησε τον φίλο του καρδιολόγο Γ. Καρούζο ότι τον χρειαζόταν. Το πλοίο γύρισε στην Σούδα, ενώ ειδοποιήθηκε με τον ασύρματο το ναυτικό νοσοκομείο εκεί να στείλει ασθενοφόρο στην προβλήτα. Προτού φθάσει το πλοίο στο λιμάνι, ο Σοφοκλής Βενιζέλος είχε ξεψυχήσει ύστερα από «βαρύτατο κολάπσους» και «εκ κοιλιακής μαρμαρυγής» σύμφωνα με το ιατρικό ανακοινωθέν.¹²⁶

Οι συχνές απουσίες του Σοφοκλή Βενιζέλου στο εξωτερικό, τα παζάρια του για να παραδώσει ή να μοιρασθεί το Κόμμα των Φιλελευθέρων, σαν ήταν πατρική κληρονομιά του, τότε με τον Γεώργιο Παπανδρέου, τότε με τον Γρίβα, τον Τσιριμώκο ή τον Μαρκεζίνη, του χάρισαν τον χαρακτηρισμό του ερασιτέχνη της πολιτικής. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος ήταν ίσως ο πιο συνειδητά ταξικά τοποθετημένος αστός πολιτικός, όπως αποδεικνύεται όχι μόνο από την περιουσιακή του κατάσταση ή δράση αλλά και από τις επανειλημμένες διακηρύξεις του ότι το σημαντικό ήταν η σωτηρία του αστικού φιλελεύθερου καθεστώτος. Αν ο Γεώργιος Παπανδρέου ήταν σφοδρός αντικομμουνιστής, ο Σοφοκλής Βενιζέλος ήταν λιγότερο κραυγαλέος ως προς τον αντικομμουνισμό αλλά προσανατολισμένος σε πιο συντηρητικές θέσεις. Ωστόσο, ο συντηρητισμός του δεν τον εμπόδιζε να δει πολλές φορές με ρεαλισμό τις εξωτερικές σχέσεις της χώρας και πολλά βασικά προβλήματα. Εξάλλου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος, καθώς δεν είχε το χάρισμα του λόγου και δεν μπορούσε να γίνει λαϊκός ηγέτης, έδινε βαρύνουσα σημασία στις συνεννοήσεις και στους ελιγμούς των παρασκηνίων.¹²⁷

Ο θάνατος του Σοφοκλή Βενιζέλου προκάλεσε ανησυχία στο «κατεστημένο», είτε επειδή οι Αμερικανοί, το Παλάτι και η ολιγαρχία τον θεωρούσαν εγγύηση για μια μετριοπαθή πολιτική, είτε επειδή άλλαζαν τα σχέδια τους για την ανατροπή του Γεωργίου Παπανδρέου (σχετ. 16, σελ.126).

Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης αναφέρει: «Ο Σοφοκλής, λοιπόν, πέθανε στην πιο ακατάλληλη ώρα που, οπωσδήποτε, θα κρατούσε μια ισορροπία. Και τότε ήταν που ο Γ. Παπανδρέου αισθάνθηκε παντοκράτορας. Χάθηκε ο Σοφοκλής, ο οποίος

¹²⁶ Σακελλαρόπουλος, Τ., Χατζηβασιλείου, Ε. *Σοφοκλής ελευθερίου Βενιζέλος, Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή*. Αθήνα. Μουσείο Μπενάκη. 2009, 206-211

¹²⁷ Βούλγαρης Γιάννης, Νικολακόπουλος Ηλίας, Ρίζας Σωτήρης, Σακελλαρόπουλος Τάσος, Στεφανίδης Ιωάννης, *Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004*, β' έκδοση, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011, σελ. 73-76.

ήταν ο ισχυρότερος αυτόνομος παράγοντας σ' αυτό το Κέντρο. Ο Παπανδρέου συνεκλονίσθη, λοιπόν, από τον θάνατο του Σοφοκλή, χωρίς καμία αμφιβολία, ανθρώπινα, κατέβηκε κάτω, έλαβε μέρος στην κηδεία, έγινε η κηδεία κλπ. Αλλά όταν γύρισε πάνω, ήταν αχαλίνωτος. Από εκεί και πέρα δεν είχε κανένα ο οποίος να μπορεί να του επιβληθεί». ¹²⁸

Με τον θάνατο του Σοφοκλή Βενιζέλου έγινε μια μικρή παύση στον προεκλογικό αγώνα. Οι πολιτικοί αρχηγοί επέστρεψαν από τις περιοδείες τους στην Αθήνα. Η κηδεία έγινε στις 9 Φεβρουαρίου στα Χανιά με την συμμετοχή δεκάδων χιλιάδων λαού, του διαδόχου Κωνσταντίνου, του υπηρεσιακού πρωθυπουργού, υπουργών και της πολιτικής ηγεσίας. Επικήδειους εκφώνησαν ο πρωθυπουργός Ι. Παρασκευόπουλος και ο Γεώργιος Παπανδρέου. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος ετάφη στο Ακρωτήρι πλάι στον τάφο του πατέρα του.

Η δεύτερη νίκη της Ένωσης Κέντρου

Ο θάνατος του Σοφοκλή Βενιζέλου, η κρίση του Κυπριακού και η εκστρατεία της ΕΡΕ δεν μπόρεσαν να ανακόψουν την πορεία της Ένωσης Κέντρου για θριαμβευτική νίκη στις εκλογές. Ήταν η μαζικότερη εκλογική μεταστροφή που παρατηρήθηκε κατά την μεταπολεμική περίοδο.

Οι εκλογές που διεξήχθησαν με απόλυτη τάξη και σε συνθήκες μεγαλύτερης ελευθερίας από κάθε άλλη φορά ύστερα από τον Εμφύλιο πόλεμο έδωσαν απόλυτη πλειοψηφία στην Ένωση Κέντρου, που αύξησε τις δυνάμεις της περισσότερο από 10% στο σύνολο των ψήφων σε σύγκριση με το 1963. ¹²⁹

Η πτώση στα ποσοστά της Δεξιάς ήταν γενική σε ολόκληρη την Ελλάδα και σε μερικές περιφέρειες πλησίασε ή και ξεπέρασε το 10% του συνόλου των ψήφων. Αυτό συνέβη, επειδή υποχώρησε ακόμα περισσότερο η φοβία και η αστυνομοκρατία στην ύπαιθρο. Ο εκλογικός θρίαμβος της Ένωσης Κέντρου ανέτρεψε την παγιωμένη για σχεδόν 15 χρόνια ιδεολογική κυριαρχία της μετεμφυλιοπολεμικής «εθνικοφροσύνης», για αυτό υπερέβαινε το πλαίσιο μιας τυπικής κυβερνητικής αλλαγής. Χαρακτηριστικά, η δημοτικότητα του Γεωργίου

¹²⁸ Όπ. παρ. Διαμαντόπουλος σελ 126

¹²⁹ Βούλγαρης Γιάννης, Νικολακόπουλος Ηλίας, Ρίζας Σωτήρης, Σακελλαρόπουλος Τάσος, Στεφανίδης Ιωάννης, *Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004*, β' έκδοση, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011, σελ. 43-47.

Παπανδρέου αμέσως μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου εκτινάχθηκε στο 82%, με αρνητικές μόλις 7%, με βάση τα στοιχεία των τακτικών πολιτικών ερευνών που διενεργούσε η πρεσβεία των Ηνωμένων Πολιτειών. Η νέα κυβέρνηση άρχιζε την θητεία της με τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις διαθέτοντας όχι μόνο την στήριξη των οπαδών της αλλά και την ανοχή των άλλων πολιτικών χώρων, τουλάχιστον στο επίπεδο της κοινής γνώμης.

Στις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1964 πολιτεύθηκε για πρώτη φορά και ο Ανδρέας Παπανδρέου και εξελέγη πρώτος στον συνδυασμό της Ένωσης Κέντρου στην Αχαΐα. Για εκείνον γράφει η Μαργαρίτα Παπανδρέου στο βιβλίο της: «Η θέση του βρισκόταν ολοφάνερα στο υπουργείο Οικονομικών. Το υπουργείο Συντονισμού ήταν το πιο ισχυρό υπουργείο στην κυβέρνηση και το είχαν υποσχεθεί στον Γεώργιο Μαύρο, έναν ικανό συντηρητικό βουλευτή της Αθήνας.

¹³⁰Το υπουργείο Οικονομικών προοριζόταν για τον Μητσοτάκη, τον Κρητικό βουλευτή που η εφημερίδα του *Ελευθερία* είχε παίξει σπουδαίο ρόλο στην δίχρονη σταυροφορία. Υπήρχε και το υπουργείο παρά τω πρωθυπουργώ, όπως αποκαλείται ένα πραγματικό συνοθύλευμα αρμοδιοτήτων που επέβλεπε τις δραστηριότητες του τουρισμού, ραδιοφώνου και τύπου, κομματικών θεμάτων, αρχαιολογικών υποθέσεων και της ΚΥΠ. Ο υπουργός που κατείχε αυτό το πόστο υποτίθεται πως ήταν το δεξί χέρι του πρωθυπουργού που θεωρητικά ήταν ο Ανδρέας, αλλά η σπουδαιότητά του, εκτός αν επρόκειτο να γίνει αναδιοργάνωση, ήταν μηδαμινή. Η παιδεία και τα χαρίσματα του Ανδρέα δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν καλά εδώ. Αλλά ο Παπανδρέου ενδιαφερόταν να μην κατηγορηθεί για νεποτισμό (φιλογένεια) και φοβόταν μήπως ένα υψηλό πόστο για τον γιο του διαιρούσε το κόμμα. Ο Ανδρέας δέχθηκε απρόθυμα το υπουργείο παρά τω πρωθυπουργώ και ορκίστηκε με την κυβέρνηση δύο μέρες μετά τις εκλογές.¹³¹

Οι διαμάχες των κεντρικών παραγόντων για τα υπουργεία είχαν ως αποτέλεσμα να μειώσουν την αρχική μεγάλη ευφορία για την νίκη της Ένωσης Κέντρου και την ήττα της Δεξιάς που για πρώτη φορά μετά τον Εμφύλιο πόλεμο έβλεπε τα ποσοστά της τόσο χαμηλά. Η σύνθεση της κυβέρνησης του Γεωργίου

¹³⁰ Νικολακόπουλος, Η., *Καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2001, σελ. 105-112.

¹³¹ Νικολακόπουλος Ηλ., *«Ελεγχόμενη Δημοκρατία: από το τέλος του εμφυλίου έως την δικτατορία» από το «Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004»* εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2010, σελ. 33-38.

Παπανδρέου θεωρήθηκε συντηρητική, ενώ απουσίαζαν ορισμένα κορυφαία στελέχη της Ένωσης Κέντρου όπως ο Ηλίας Τσιριμώκος, ο Σάββας Παπαπολίτης και ο Δ. Παπασπύρου, καθώς θεωρούνταν με τα δεδομένα της στιγμής και την κομματική προέλευσή τους ότι ανήκαν στην πιο προοδευτική πτέρυγα του κόμματος. Στην πραγματικότητα ο Ηλίας Τσιριμώκος ζητούσε την αντιπροεδρία και έκρινε απαράδεκτο ότι έγινε αντιπρόεδρος ο Στ. Στεφανόπουλος από την αντιβενιζελική παράταξη. Περισσότερες αντιδράσεις μέσα στους κόλπους της Ένωσης Κέντρου προκάλεσε ο υπουργός Άμυνας Π. Γαρουφαλιάς, καθώς θεωρήθηκε «ξένο σώμα» στον χώρο του Κέντρου. Εξάλλου, αυτή η επιλογή του Γεωργίου Παπανδρέου με βάση τις κατοπινές εξελίξεις αποδείχθηκε μοιραία για την ίδια την κυβέρνηση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν επιλογές του ίδιου του πρωθυπουργού, αφού τα Ανάκτορα δεν ήταν σε θέση, μετά την θριαμβευτική νίκη του Κέντρου και την ασθένεια του βασιλιά, να επιβάλουν ή να τοποθετήσουν πρόσωπα.¹³²

Λίγους μήνες αργότερα, στις 24 Απριλίου ο πρωθυπουργός ανακοίνωσε την παραίτηση του Γ. Μαύρου ο οποίος θα αναλάμβανε την διοίκηση της Εθνικής Τράπεζας. Η αποχώρησή του από την κυβέρνηση προκάλεσε αίσθηση, καθώς ο Γ. Μαύρος ήταν ένα από τα ιδρυτικά και βασικά στελέχη της Ένωσης Κέντρου, συνεπής, φιλελεύθερος και από τις πρώτες δυνάμεις του πολιτικού κόσμου. Το επεισόδιο αυτό θεωρήθηκε χαρακτηριστικό της αδυναμίας του Γεωργίου Παπανδρέου να επιβληθεί στον ετερόκλητο συνασπισμό ομάδων που αποτελούσαν την Ένωση Κέντρου.¹³³

Η επικρατέστερη εκδοχή ήταν ο Γ. Μαύρος ήρθε σε σύγκρουση με τον Ανδρέα Παπανδρέου ο οποίος ήθελε να ανακατευόταν στα οικονομικά. Ο ίδιος ο Γ. Μαύρος είχε αφηγηθεί: «Ηπειλείτο να τεθή η Εθνική Τράπεζα δια του Πορφυρογέννη υπό τον έλεγχο της *Ελευθερίας* δηλαδή του Κόκκα και του Μητσοτάκη. Στην ουσία θα επρόκειτο για έλεγχο όλης της οικονομίας», ενώ ο Ανδρέας Παπανδρέου διέψευδε οποιαδήποτε δική του σχέση με αυτή την περίπτωση του Γ. Μαύρου.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου βρέθηκε ξανά στο επίκεντρο θύελλας τον Νοέμβριο του 1964. Ο Γεώργιος Παπανδρέου αποδεικνυόταν κατά την άσκηση της εξουσίας

¹³² Νικολακόπουλος Ηλ., *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδ. Πατάκης, 2001, σελ. 202-207

¹³³ Όπ. παρ. υποσημ. 113, σελ. 90.

συντηρητικός και δεν ικανοποιούσε τις ριζοσπαστικές ομάδες της παράταξης. Έτσι, αυτές αναζητούσαν μια νέα δύναμη στο πρόσωπο του γιου του. Την 1^η Νοεμβρίου 1964 η εφημερίδα *Ελευθερία* εξαπέλυσε επίθεση εναντίον του με οκτάστηλο κύριο άρθρο. Η επίθεση αυτή ήταν τόσο χαρακτηριστική όσο γνωστοί ήταν οι ιδιαίτεροι δεσμοί της εφημερίδας με τον υπουργό Οικονομικών Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, ο οποίος βρισκόταν σε διένεξη με τον αναπληρωτή πλέον υπουργό Συντονισμού Ανδρέα Παπανδρέου. Η εφημερίδα έγραφε: «Ο πρωθυπουργός διοικεί δικτατορικά την Ένωσιν Κέντρου. Εχάρισε την δημοκρατία εις το έθνος αλλά την απεστέρησε από την κυβέρνησιν και την παράταξιν. Κατήργησε την κοινοβουλευτική ομάδα. Κατήργησε και το υπουργικό συμβούλιο το οποίο επανήλθε εις τον διακοσμητικό ρόλο όπου το είχε καταντήσει η αυθαιρεσία του εκ Σερρών αγροίκου». Και συνέχιζε: «Η Ένωσις Κέντρου δεν επραγματοποίησε κράτος δικαίου-ως είχε επαγγελθή ο κ. Παπανδρέου- αλλ' ούτε καν ένα ευπρεπές κομματικό κράτος. Επέπλευσαν διακεκριμένοι μασκαράδες. Και παραμερίσθησαν διακεκριμένοι αγωνισταί της παρατάξεως διότι ήσαν έντιμοι».

134

«Οι διακεκριμένοι μασκαράδες» δεν ήταν άλλοι από τον Ανδρέα Παπανδρέου. Η φιλοκαραμανλική εφημερίδα «Ημέρα» αποκάλυψε ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου ως αναπληρωτής υπουργός Συντονισμού είχε αναθέσει απευθείας στους στενούς φίλους του αρχιτέκτονες-πολεοδόμους Γ. Σκιαδαρέση και Αντ. Τρίτση την σύνταξη μελετών των ρυθμιστικών σχεδίων των πόλεων Πατρών και Χανίων. Ο Ανδρέας Παπανδρέου υπέβαλε την παραίτησή του στις 15 Νοεμβρίου αφήνοντας να εννοηθεί πως οι εναντίον του συκοφαντίες κατευθύνονταν από την CIA.¹³⁵ Η κατηγορία αυτή εξόργισε την αμερικανική πρεσβεία και τρεις ημέρες αργότερα ο Λαμπουίζ προχώρησε σε διάψευση όπως και ο Γεώργιος Παπανδρέου. Ο Λαμπουίζ εκτίμησε πως ο Γεώργιος Παπανδρέου θέλησε να συνταχθεί με την εκστρατεία που εμφάνιζε τον γιο του ως θύμα ξένων πιέσεων, επειδή ήθελε να αποστρέψει την προσοχή από τα πραγματικά αίτια της παραίτησης, δηλαδή τις κακές σχέσεις του Ανδρέα Παπανδρέου με στελέχη του κόμματος.¹³⁶

¹³⁴ Όπ. παρ. Παπαχελάς, σελ 142

¹³⁵ Όπ. παρ Διαμαντόπουλος σελ. 155

¹³⁶ Όπ. παρ. Παπαχελάς σελ. 145-146

Όμως, η παραίτηση του Ανδρέα Παπανδρέου δεν αποφόρτισε ούτε τις εσωκομματικές αντιπαραθέσεις ούτε την ευρύτερη πολιτική κρίση. Αντίθετα, διευρύνθηκε η απόσταση που χώριζε την υπό διαμόρφωση Κεντροαριστερά από την παραδοσιακή στελέχωση της Ένωσης Κέντρου.

Το ταραχώδες 1965

Η πολιτική σκηνή στις αρχές του 1965 γνώρισε νέες εντάσεις, με αφορμή τις πιέσεις που δεχόταν η κυβέρνηση να λάβει αυστηρά μέτρα εναντίον της αριστεράς. Οι αντιφάσεις στο εσωτερικό της Ένωσης Κέντρου είχαν εκδηλωθεί με κύριους πόλους τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, τον Ανδρέα Παπανδρέου και τον Ηλία Τσιριμώκο, ο οποίος εμφανιζόταν να εκπροσωπεί την αριστερά πτέρυγα της Ένωσης Κέντρου ασκώντας κριτική στην κυβέρνηση για το ενδεχόμενο να κηρύξει παράνομη την Νεολαία Λαμπράκη.

Ο Γεώργιος Παπανδρέου προχώρησε σε ριζικό ανασχηματισμό στις Ιανουαρίου και ο Ηλίας Τσιριμώκος ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την δυσφορία των Αμερικανών, επειδή τον θεωρούσαν αριστερό και φοβούνταν ότι θα έδειχνε ανοχή προς τις αριστερές δυνάμεις. Ο ανασχηματισμός είχε κι άλλες συνέπειες, καθώς 16 βουλευτές της Ένωσης Κέντρου κατέθεσαν στο προεδρείο της Βουλής δήλωση ανεξαρτοποίησης τους και σχηματισμού πολιτικής ομάδας με την ονομασία «Ανεξάρτητοι της Ενώσεως Κέντρου». Ο Γεώργιος Παπανδρέου χαρακτήρισε τους διαφωνούντες βουλευτές 'αποστάτες' και εκείνοι αναγκάστηκαν να αναιρέσουν την δήλωσή τους.

Στα τέλη Ιανουαρίου ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ενημέρωνε την αμερικανική πρεσβεία για ενδεχόμενη ανατροπή της κυβέρνησης. Συγκεκριμένα, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος είχε πει στον Λαμπουίζ ότι η χώρα βρισκόταν σε χαώδη κατάσταση και δεχόταν πιέσεις να στραφεί εναντίον του Γεωργίου Παπανδρέου. Όμως, αναρωτιόταν αν ήταν η κατάλληλη στιγμή, επειδή η Ένωση Κέντρου είχε απήχηση στον λαό και ο Γεώργιος Παπανδρέου, στην περίπτωση που τον ανέτρεπε, θα «κατέβαινε στους δρόμους». Ακόμα, δήλωσε πως «αν ο Παπανδρέου αναμειχθεί στο στρατό, όπως έκανε στην χωροφυλακή, θα ζητήσει την παραίτησή του. Προσέθεσε ότι ο Γεώργιος Παπανδρέου ήθελε να μεταθέσει τον Π. Γαρουφαλιά από το υπουργείο Άμυνας στο υπουργείο Συντονισμού, όμως

πρόβαλε αντιρρήσεις τόσο ο Π. Γαρουφαλιάς όσο και ο ίδιος. Ο μονάρχης προετοίμαζε από τον Ιανουάριο την σύγκρουση, που χρειάστηκε 5 μήνες για να πραγματοποιηθεί. Ο έλεγχος των Ενόπλων Δυνάμεων και ο ρόλος του Π. Γαρουφαλιά στην κυβέρνηση είχαν προκαλέσει την πρώτη ρήξη ανάμεσα στο παλάτι και τον πρωθυπουργό και οδήγησαν στα μοιραία γεγονότα. Ο Αμερικανός πρέσβης ούτε ενθάρρυνε τον βασιλιά ούτε διαφώνησε μαζί του, απλώς η παραίνεσή του είχε να κάνει με την επιλογή της κατάλληλης στιγμής για την αντιπαράθεση. Λέγεται πως η οικονομική και κοινωνική πολιτική της κυβέρνησης Παπανδρέου δεν ήταν αρεστή ούτε στα ξένα μονοπώλια ούτε στην ελληνική οικονομική ολιγαρχία που θεωρούσε διολίσθηση προς τον κομμουνισμό την εφαρμογή ενός μετριοπαθούς προγράμματος.¹³⁷ Εν τω μεταξύ, η ομάδα του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη μέσω της εφημερίδας *Ελευθερία* εξαπέλυε νέες επιθέσεις εναντίον του Ανδρέα Παπανδρέου χαρακτηρίζοντας τον «ανευθυνοῦπέθυνο», «αερόλιθο» και «χαρτοκλέπτη της πολιτικής», ενώ ο αρχηγός της ΕΡΕ Παναγιώτης Κανελλόπουλος κήρυξε τον Φεβρουάριο την έναρξη του αγώνα για την ανατροπή της κυβέρνησης. Ο Γεώργιος Παπανδρέου απάντησε με την δημοσιοποίηση του σχεδίου «ΠΕΡΙΚΛΗΣ» που είχε ως σκοπό την παρέμβαση του στρατού στις εκλογές του 1961. Συντονιστής του σχεδίου εμφανιζόταν ο συνταγματάρχης Γεώργιος Παπαδόπουλος, που υπηρετούσε τότε στην ΚΥΠ. Ο επικεφαλής της ΕΡΕ ισχυρίστηκε ότι το σχέδιο είχε ως στόχο την Αριστερά και όχι την Ένωση Κέντρου.

Ο Γεώργιος Παπανδρέου είχε να αντιμετωπίσει την καχυποψία του παλατιού, την δυσφορία του στρατεύματος και τις εσωτερικές διαμάχες στο κόμμα του. Μάλιστα, ο υπουργός Εσωτερικών Ηλίας Τσιριμώκος συνέφαγε με στελέχη της αμερικανικής πρεσβείας θέλοντας να ανατρέψει την εικόνα του που θα του δημιουργούσε προβλήματα στο μέλλον. Κατά την διάρκεια του δείπνου, ο Ηλίας Τσιριμώκος προέβλεψε ότι η Ένωση Κέντρου θα διασπαζόταν: ένα τμήμα της υπό την ηγεσία του Μητσοτάκη και ένα υπό την ηγεσία του ίδιου με τον Ανδρέα Παπανδρέου. Λίγους μήνες αργότερα, ο Ηλίας Τσιριμώκος θα πραγματοποιούσε

¹³⁷ Meynaud J, Μερλόπουλος, Νοταράς «Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965» εκδ Σαββάλα 2002, σελ. 553

το όνειρό του και θα γινόταν πρωθυπουργός σε συνεργασία με τον Κ.

Μητσοτάκη και με αντίπαλο τον Ανδρέα Παπανδρέου.¹³⁸

Στις 29 Απριλίου ο Γεώργιος Παπανδρέου προχώρησε σε ανασχηματισμό και όρισε ως αναπληρωτή υπουργό Συντονισμού τον γιο του. Ο Ανδρέας Παπανδρέου βρέθηκε στο επίκεντρο θύελλας, όταν ήρθε στο προσκήνιο η υπόθεση «ΑΣΠΙΔΑ». Ο αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Γεννηματάς ανακάλυψε τον Μάρτιο του 1965 ένα σχέδιο το οποίο είχε σκοπό την μύηση αξιωματικών που υπηρετούσαν σε μονάδες στην Κύπρο στην μυστική στρατιωτική οργάνωση «ΑΣΠΙΔΑ». Κατά μια άποψη, ο Π. Γαρουφαλιάς προσπαθούσε να διογκώσει την υπόθεση αυτή.¹³⁹

Η κυβέρνηση έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης, 163 ψήφους, πριν από την λήξη των εργασιών της συνόδου της Βουλής στις 21 Ιουνίου 1965 και τότε άρχισε η μεγάλη ένταση με το παλάτι. Με μια επιστολή του ο βασιλιάς έκανε συστάσεις προς τον πρωθυπουργό για τις προθέσεις του να αντικαταστήσει τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού τον Γεννηματά χωρίς να έχει εξασφαλίσει προηγουμένως την συναίνεσή του. Τότε, ο Γεώργιος Παπανδρέου αποφασίζει να θέσει εκτός της κυβέρνησης τον Π. Γαρουφαλιά και να αναλάβει ο ίδιος το υπουργείο Άμυνας. Όμως, ο Π. Γαρουφαλιάς δεν υπέβαλε παραίτηση και ο βασιλιάς δεν υπέγραφε το διάταγμα «περί αναθέσεως ενασκήσεως καθηκόντων υπουργού Εθνικής Αμύνης εις τον Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου Γ. Παπανδρέου». Σε δεύτερη επιστολή του ο βασιλιάς κατηγόρησε τον πρωθυπουργό ότι ετοιμάζε δικτατορία ελεεινής μορφής.¹⁴⁰

Στις 15 Ιουλίου ο βασιλιάς αντικατέστησε στην πρωθυπουργία τον Γεώργιο Παπανδρέου με τον τότε πρόεδρο της Βουλής Γ. Αθανασιάδη-Νόβα και δεν περίμενε να του επιδώσει ο εν ενεργεία πρωθυπουργός παραίτηση κατά τους καθιερωμένους τύπους. Το ίδιο απόγευμα ο Γ. Αθανασιάδης-Νόβας ορκιζόταν, ενώ η Αθήνα εδονείτο από συλλαλητήρια εναντίον του. Για πρώτη φορά 18 χρόνια μετά την παλινόρθωση της βασιλείας ευθέως αντιμοναρχικά συνθήματα

¹³⁸ Τυροβούζης, Χ., «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το κοινωνικό δυναμικό του «Κεντρώου» χώρου (1946-1967): Μια πρώτη προσέγγιση», Στο Π. Πετρίδης & Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου – 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σελ. 459-477.

¹³⁹ Όπ. παρ. Κασσιμάτης, Πετρίδης, Σιδεράτος σελ. 314

¹⁴⁰ Όπ. παρ. Κασσιμάτης, Πετρίδης, Σιδεράτος σελ. 315

–«παρ’ τη μάνα σου και μπρος δεν σε θέλει ο λαός»- κυριάρχησαν στις μαζικές διαδηλώσεις των Ιουλιανών. Ο θεσμός της βασιλείας από συσπειρωτικό σύμβολο έτεινε να μεταβληθεί σε κορυφαίο σύμβολο διχασμού.

Την επομένη, ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης ανακοίνωσε την συμμετοχή του στην κυβέρνηση και ανέλαβε το υπουργείο Συντονισμού. Σύμφωνα με την αμερικανική πρεσβεία, η ενέργεια Μητσοτάκη καθιστούσε πιο αξιόπιστη την προσπάθεια του Νόβα, όμως η επιτυχία του εγχειρήματος ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Μαζί ορκίσθηκαν κι άλλοι 13 υπουργοί, εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν ηγετικές φυσιογνωμίες του Ανένδοτου. Ο Πάνος Κόκκας, σύμφωνα με μια εκμυστήρευση, λίγο πριν πεθάνει στο Παρίσι είπε: «από πλευράς τακτικής κάναμε το χειρότερο δυνατό».¹⁴¹

Από τις 26 ως τις 21 Ιουλίου η Αθήνα και άλλες πόλεις συγκλονίζονταν από τις διαδηλώσεις οπαδών του Γεωργίου Παπανδρέου. Στις 20 Ιουλίου ο πρώην πρωθυπουργός ηγήθηκε πομπής εκατοντάδων αυτοκινήτων στους δρόμους της Αθήνας και την επομένη ο φοιτητής Σωτήρης Πέτρουλας ήταν το πρώτο θύμα των διαδηλώσεων. Η πολιτική κρίση είχε δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος για την οργάνωση πραξικοπήματος. Κατά την CIA, το παλάτι έθετε σε λειτουργία τον μηχανισμό οργάνωσης πραξικοπήματος, σε περίπτωση που ξέφευγε ο έλεγχος και ο Γεώργιος Παπανδρέου κλιμάκωνε την αντιπαράθεση.¹⁴²

Μετά την καταψήφιση της κυβέρνησης Νόβα, η φημολογία για επικείμενο πραξικόπημα εντάθηκε. Το παλάτι αποφάσισε να δοκιμάσει για δεύτερη φορά να σχηματίσει κυβέρνηση και ορκίστηκε πρωθυπουργός ο Ηλίας Τσιριμώκος. Τότε, οι κεντρικοί δρόμοι της πρωτεύουσας έγιναν πραγματικό «πεδίο μάχης».

143

Στις 17 Σεπτεμβρίου ορκίστηκε η τρίτη κατά σειρά κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Στεφανόπουλο, αντιπρόεδρο και υπουργό Εξωτερικών τον Ηλία Τσιριμώκο, αντιπρόεδρο και υπουργό Βιομηχανίας τον Αθανασιάδη-Νόβα και Οικονομικών τον Κυριάκο Μητσοτάκη. Ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου είχε μείνει πλέον με 126 βουλευτές και συνέχιζε την περιοδεία του στην χώρα εκτοξεύοντας

¹⁴¹ Όπ. παρ. Διαμαντόπουλος σελ. 190

¹⁴² Ανδρέας Παπανδρέου, Η δημοκρατία στο απόσπασμα, εκδ. «Καρανάσης», Αθήνα, 1974, σελ. 15.

¹⁴³ Ψαρράς, Δ. (2016). «Η πρώτη επιστροφή, η CIA και ο Ανένδοτος. Στο Δ. Ψαρράς & Τ. Κωστόπουλος, Ο Ανδρέας Παπανδρέου και η Αριστερά, Αθήνα, Εφημερίδα των Συντακτών, 2016, 15-21.

σφοδρές κατηγορίες εναντίον των ανακτόρων και των αποσχισθέντων βουλευτών.¹⁴⁴

Η ΕΔΑ, η οποία αποτελούσε από την ίδρυσή της τον βασικό εκπρόσωπο της ελληνικής Αριστεράς, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο και στις δράσεις και στα κινήματα την ταραχώδη περίοδο των Ιουλιανών. Σύμφωνα με τον Λυμπεράτο η ΕΔΑ και ο τρόπος δράσης της επέδρασε « *αποφασιστικά στην οργάνωση των κοινωνικών αγώνων, προσέδωσαν σε αυτούς την κινηματική εμπειρία που είχε σωρευθεί επί ΕΑΜ, γενικεύσαν και πολιτικοποίησαν το περιεχόμενό τους, ανανεώσαν την εμπιστοσύνη των μαζών στη συλλογική δράση* »¹⁴⁵. Η δράση της είχε σαν στόχο την εξομάλυνση του εκδημοκρατισμού και την κατάργηση μέτρων που προέρχονταν από τον Εμφύλιο Πόλεμο και μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τη Δημοκρατία. Για να επιτύχει τους στόχους της η ΕΔΑ επιχειρούσε να δημιουργήσει ένα οργανωμένο κίνημα πολιτών, οι οποίοι θα απαιτούσαν τα παραπάνω μέσω διαδηλώσεων και κινημάτων. Στις εκλογές της δεκαετίας του 1960, η ΕΔΑ έδειξε να συμφωνεί με τις δημοκρατικές θέσεις που επεδείκνυε η Ένωση Κέντρου και πρότεινε συνεργασία μαζί τους, με στόχο την παγίωση της Δημοκρατίας. Με την πρόταση αυτή συνεργασίας, δεν επιχειρούσε απλά να φέρει με το μέρος το εαμογενές τμήμα των πολιτών, αλλά το τμήμα εκείνο όλων των πολιτών που ασφυκτιούσαν από τις πολιτικές επιλογές των προηγούμενων χρόνων και από το κλίμα της εποχής εκείνης. Για τον λόγο αυτό, ήδη από την κήρυξη του ανένδοτου αγώνα, η ΕΔΑ έσπευσε να τον υποστηρίξει και παρακινήσει τους πολίτες να αναγνωρίσουν την αδικία και την παρανομία¹⁴⁶. Έτσι, την περίοδο 1961 έως και το 1965, η ΕΔΑ ανέπτυξε έντονη κινηματική δράση και συλλογικές διεκδικήσεις με στόχο να αναδειχθεί η δύναμη των πολιτών και εκφραστεί η δυσανεξία τους. Πιο συγκεκριμένα, για να ακουστεί δυνατά το αίτημα για δημοκρατία κινητοποιήθηκαν επιμέρους κατηγορίες πολιτών και οργανώθηκαν διαδηλώσεις και πορείες. Οι επιμέρους κατηγορίες των πολιτών διαμόρφωσαν το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα, αύξησαν τις

¹⁴⁴ Μιχ. Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαετία 1961-1967*, τόμος 2ος, εκδόσεις «ΠΡΟΣΚΗΝΙΟ», 1998, σελ. 153

¹⁴⁵ Λυμπεράτος, Π.Μ., *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ. Η ραγδαία ανασυγκρότηση της ελληνικής Αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες*, Στοχαστής, 2011, σ. 34.

¹⁴⁶ Κλείσιμο των συζητήσεων του Β' Συνεδρίου εκ μέρους της Ε.Ε. από τον Α. Μπριλλάκη» Στο *Το Β' Πανελλαδικό Συνέδριο της ΕΔΑ. Επίσημα Κείμενα*, Αθήνα, 1963, βιβλιοθήκη, ΑΣΚΙ, σ. 184-190.

φοιτητικές διεκδικήσεις και τους αγώνες των αγροτών, με αποτέλεσμα οι νίκες της Ένωσης Κέντρου στις εκλογές του 1963 και του 1964 να αποδίδονται στην έντονη αντίδραση των πολιτών, στη συντονισμένη δράση και στην απαίτηση του εκδημοκρατισμού και της κυβερνητικής αλλαγής ¹⁴⁷. Τον ίδιο κοινωνικό χαρακτήρα εμφάνισε και την περίοδο των Ιουλιανών το 1965, όπου έλαβε ανοιχτά θέση εναντίον της επέμβασης της Μοναρχίας στα πολιτικά ζητήματα με στόχο να εξυπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα. Ανοιχτά, επίσης, κοινοποίησε και τις θέσεις της σχετικά με την επέμβαση των ΗΠΑ μέσω της Μοναρχίας στα πολιτικά της Ελλάδας, ενώ υποστήριξε ότι οι ΗΠΑ επιδιώκουν με κάθε τρόπο την εμπλοκή στα ζητήματα της Ελλάδας με σκοπό να εξυπηρετήσουν τα γεωπολιτικά τους σχέδια στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου¹⁴⁸. Πέραν, όμως από ευθύνες στο Παλάτι, η ΕΔΑ επέρριψε ευθύνες και στην Ένωση Κέντρου και στον ίδιο τον Γ. Παπανδρέου για τον τρόπο που διαχειρίστηκε τα γεγονότα. Ειδικότερα, υποστήριξε ότι ο Γ. Παπανδρέου ως αρχηγός τους κόμματος και η Κυβέρνησή του, ήταν υπεύθυνοι για την έντονη επέμβαση του Παλατιού στα πολιτικά ζητήματα, τα οποία οδήγησαν στην αποστασία, ενώ κατηγορούσε ανοιχτά τη δεξιά πτέρυγα της Ένωσης Κέντρου για τις συμμαχίες και τις συνεργασίες με το Παλάτι, οι οποίες και οδήγησαν στην παραίτηση του Παπανδρέου. Μάλιστα, για τις συνεργασίες με το Παλάτι υποστήριξε ότι συνεχίζονταν και μετά την παραίτηση του Παπανδρέου, ενώ η Ένωση Κέντρου συνέχιζε να παραμένει προσκολλημένη στον αντικομμουνισμό και στον δικομματισμό ¹⁴⁹. Ωστόσο, η ΕΔΑ ερμήνευσε την αποστασία και με έναν θετικό τρόπο, καθώς πλέον δινόταν η ευκαιρία στις δημοκρατικές τάξεις της Ένωσης Κέντρου να συνεργαστούν μαζί της με στόχο τη δημιουργία ενός δημοκρατικού μετώπου. Η συνεργασία αυτή θα ερχόταν αντιμέτωπη με τις αντιδημοκρατικές θέσεις της ΕΡΕ, την οποία και επιθυμούσε η ΕΔΑ να απομακρύνει από το πολιτικό σκηνικό. Ακόμη, σε αντιστοιχία με την ΕΡΕ, η οποία επιχειρούσε να συσπειρώσει ένα αντικομμουνιστικό κίνημα του λαού για να επιτεθεί στις δημοκρατικές θέσεις, η ΕΔΑ πρότεινε ένα μαζικό κίνημα ενάντια στα παραπάνω

¹⁴⁷ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 14, φ. 5: Εισήγηση Ε.Ε. στη ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ, μέρος Β': «Εκτίμηση των νέων συνθηκών», 9-12.5.1964

¹⁴⁸ Αρχείο ΕΔΑ κ. 15, φ. 2: «Η εισήγηση της Ε.Ε. στη Θ' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ», 10-11.9.1965

¹⁴⁹ Όπ, παρ. υποσημ. 120, σελ. 158.

με τον συνασπισμό όλων των δημοκρατών, από όποια κομματική θέση και προέρχονται. Το μαζικό λαϊκό κίνημα υποστήριζε ότι θα ήταν σε θέση να αντιταθεί στο χτύπημα που δεχόταν η Δημοκρατία και να προωθήσει ριζικές αλλαγές στον πολιτικό χώρο. Μάλιστα, η ΕΔΑ αναγνώρισε τη δύναμη που αναπτυσσόταν μέσα στους κόλπους της Ένωσης Κέντρου, η οποία στηριζόταν στη δύναμη της νεολαίας και συσπειρωνόταν γύρω από το πρόσωπο του Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος είχε έναν πιο μαχητικό και δυναμικό λόγο έναντι της Δεξιάς, της Μοναρχίας και των ΗΠΑ.^{150, 151}

Την περίοδο των Ιουλιανών η ΕΔΑ πρωτοστατούσε και σχεδίαζε τις διαδηλώσεις και τις πορείες, οι οποίες οξύνθηκαν έπειτα από την παραίτηση του Παπανδρέου. Σε συνεργασία με την Ένωση Κέντρου, σχεδίασαν και ξεκίνησαν το Κίνημα των 70 ημερών, στο οποίο πρωτοστατούσαν οι λαϊκές¹⁵² τάξεις και ζητούσαν άμεση επίλυση των πολιτικών ζητημάτων και αποκατάσταση της Δημοκρατίας, ενώ παράλληλα επέκριναν ανοιχτά την επέμβαση των ΗΠΑ στα ελληνικά ζητήματα υπό την αιγίδα του Παλατιού. Στους αγώνες αυτούς, η ΕΔΑ για τους λόγους που εξηγήθηκαν παραπάνω, συνεργάστηκε ανοιχτά με την Ένωση Κέντρου, χωρίς ωστόσο να κατορθώσει να κερδίσει όσα επιθυμούσε και να τραβήξει οπαδούς προς τη μεριά της και να υλοποιήσει το ιδεώδες της αστικής δημοκρατίας. Ουσιαστικά, ο ρόλος της ΕΔΑ, θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπήρξε ιδιαίτερα βοηθητικός ως προς την ενίσχυση του κόμματος της Ένωσης Κέντρου και τον εκσυγχρονισμό του με την ανάδειξη του προσώπου του Ανδρέα Παπανδρέου¹⁵³

Η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967

Η κυβέρνηση του Στ. Στεφανόπουλου προσέφερε αφενός μια προσωρινή διέξοδο από την πολιτική κρίση, αλλά δεν μετέβαλε ουσιαστικά τα δεδομένα, αφού η Ένωση Κέντρου εξακολουθούσε να συσπειρώνει την πλειοψηφία του

¹⁵⁰ Λεωνίδας Κύρκος, «Η χρεωκοπία του διμέτρω και το μέτωπο της δημοκρατίας» σε Ελληνική Αριστερά 27 (Οκτώβριος 1965), σ. 24-29

¹⁵¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 482, φ. 4, «Εκτιμήσεις για την προσωπικότητα του Α. Παπανδρέου», 1964 – 1967

¹⁵² Ανδρέας Παπανδρέου, «Η δημοκρατία στο απόσπασμα», εκδ. «Καρανάσης», Αθήνα, 1974, σελ. 272.

¹⁵³ Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα», τόμ. 9, , εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα, 2002, σελ. 586-589.

εκλογικού σώματος. Χαρακτηριστικά, τον Ιανουάριο του 1966 η δημοτικότητα του Στ. Στεφανόπουλου ήταν στο 18% και του Γεωργίου Παπανδρέου στο 46%. Η εκδοχή της συγκρότησης ενός εθνικού μετώπου υπό την ηγεσία του Κ. Καραμανλή απέκτησε ουσιαστική υπόσταση το καλοκαίρι του 1966 και αναθερμάνθηκε για τελευταία φορά στις αρχές του 1967, με πρόταση αυτή τη φορά του Κ. Μητσοτάκη και δημόσιες δηλώσεις του Σπ. Μαρκεζίνη. Τελικά, οι εκλογές αποφασίσθηκε να διεξαχθούν στις 28 Μαΐου 1967 και μάλιστα με το σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής, αφού η διάλυση της Βουλής ματαίωσε την αλλαγή του εκλογικού νόμου. Όμως, η έκβαση αυτών των εκλογών ήταν σχεδόν βέβαιο ότι θα οδηγούσε σε αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία ακόμα με ένα ποσοστό 44-45%. «Την 28^η Μαΐου 1967, ημέρα των εκλογών, δεν θα είμεθα απλώς αυτοδύναμος, αλλά θα είμεθα παντοδύναμος κυβέρνηση» είχε πει ο Γεώργιος Παπανδρέου.¹⁵⁴ Όμως, η 28^η Μαΐου δεν ήρθε ως ημέρα εκλογών και ο λαός δεν πρόλαβε να εκφράσει το δημοκρατικό του φρόνημα. Τα ξημερώματα της 21^{ης} Απριλίου 1967 η Χούντα των συνταγματαρχών με επικεφαλής τον Γεώργιο Παπαδόπουλο βύθισε την χώρα στο σκοτάδι για μια ολόκληρη επταετία.^{155, 156} Και ο Γεώργιος Παπανδρέου τους υποδέχθηκε με την φράση: «Αργήσατε. Σας περίμενα νωρίτερα».

Μαρτυρίες

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν και έχουν πιο ολοκληρωμένη εικόνα για τα γεγονότα της εποχής και για την πολιτική ζωή της χώρας. Χαρακτηριστικά, ο πρώην Πρόεδρος της Βουλής Απόστολος Κακλαμάνης δίνει την δική του μαρτυρία: «Πρόπλασμα της Ε.Κ. και πιο "καθαρό" ως "ανασύσταση" της παλαιάς Βενιζελικής παράταξης θα μπορούσε να θεωρηθούν τα τρία κόμματα, ΕΠΕΚ υπό τον Ν. Πλαστήρα, Φιλελευθέρων υπό τον Σοφ. Βενιζέλο και Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα υπό τον Γ. Παπανδρέου.

¹⁵⁴ Νικολακόπουλος, Η., *Καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2013, σελ. 135-140.

¹⁵⁵ Όπ. παρ. Κασσιμάτης, Πετρίδης, Σιδεράτος σελ. 358

¹⁵⁶ Παπαδημητρίου, Δ. «Από Τον Λαό Των Νομιμοφρόνων Στο Έθνος Των Εθνικοφρόνων: η Συντηρητική Σκέψη Στην Ελλάδα 1922-1967», Αθήνα: Σαββάλας, 2006, σελ. 230.

Η Ένωση Κέντρου θα μπορούσε να πει κανείς συγκροτήθηκε "όπως – όπως" σαν ευκαιριακός, εν όψει των εκλογών της 29/10/1961, συνασπισμός. Το εκλογικό πραξικόπημα και η απόφαση του Γ. Παπανδρέου να τις καταγγείλει συμφωνούντος του Σοφ. Βενιζέλου και των υπολοίπων, αλλά κυρίως ο Ανένδοτος Αγώνας οδήγησαν στη σταδιακή μετατροπή μίας προεκλογικής συμμαχίας κορυφής σε κόμμα με λαϊκή βάση που καθιέρωσε τον Γ. Παπανδρέου ως Αρχηγό της και ηγέτη ενός μεγάλου ειρηνικού δημοκρατικού κινήματος. Ο Ανένδοτος Αγώνας τον κατέστησε αναμφισβήτητο Αρχηγό στην κοινωνική βάση και θέλοντας και μη στα ηγετικά κλιμάκια.

Το ετερόκλητο στην κορυφή είναι προφανές. Ήταν φυσικό να υπάρχει ποικιλία θέσεων ανάλογα με το ρόλο καθενός εκ των ηγετικών στελεχών στα αντίστοιχα γεγονότα. Το αντίθετο ισχύει για τη λαϊκή βάση της Ε.Κ. που στη μετεκλογική πορεία με τον Ανένδοτο Αγώνα σφυρηλατήθηκε η ενοποίηση όλων των επί μέρους οπαδών και ψηφοφόρων των διάφορων κομμάτων, γεγονός που κατέστησε πανίσχυρο εκεί τον Γ. Παπανδρέου, σε αντίθεση με τα ηγετικά στελέχη – "αρχηγούς" και άλλους παράγοντες – όπου συνεχίζονταν οι αντιδράσεις με κορύφωση την Αποστασία. Η ενότητα των κομμάτων μεταξύ της καθεστωτικής Δεξιάς και της κομμουνιστικής Αριστεράς με τη συγκρότηση ενός ενιαίου σχηματισμού ήταν μόνιμο αίτημα της λαϊκής τους βάσης από την επομένη του τερματισμού του Εμφυλίου και ολοκληρώθηκε χάρις στον Ανένδοτο Αγώνα.

Γενικά με τις επιμέρους αποκλείσεις, ιδιαίτερα μετά από την ιδεολογική και πολιτική ζύμωση του Ανένδοτου Αγώνα, η Ε.Κ. εξέφραζε τη δημοκρατική προοδευτική παράταξη ως συνέχεια της φιλελεύθερης Βενιζελικής παράταξης του ευρύτερου μεσαίου χώρου, υπό τις νέες φυσικά συνθήκες. Στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, θα μπορούσε να προσδιοριστεί πιο παραστατικά με το γνωστό δόγμα του Γ. Παπανδρέου του "Διμέτρου Αγώνα". Ο κύριος στόχος ήταν η αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών με την απαλλαγή της χώρας από την καθεστωτική Καραμανλική Δεξιά, χωρίς να τίθεται πολιτειακό ζήτημα. Όμως, στο ιδεολογικό πεδίο και στην καθημερινή πολιτική τακτική, ήταν ο σαφής διαχωρισμός της από την κομμουνιστική Αριστερά.

Η στρατηγική των ΗΠΑ ήταν θετική για τη δημιουργία ενός κόμματος του "μεσαίου" χώρου για το ρόλο, όμως, της αξιωματικής αντιπολίτευσης και μόνο,

αντί της ΕΔΑ (ΚΚΕ). Η θέση αυτή δεν άλλαξε ακόμη κι όταν, παρά τους υπολογισμούς τους, η Ε.Κ. ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας ως πλειοψηφία μετά τις διπλές εκλογές 11/1963 και 2/1964. Συνεχίστηκε επί Τζόνσον, με την υπονόμευση και ανατροπή της κυβέρνησης της Ε.Κ. και του "απείθαρχου" Πρωθυπουργού της Γ. Παπανδρέου. Προηγήθηκε η πρόσκλησή του τον Ιούνιο 1964 στην Ουάσιγκτον και η άρνησή του "να τα βρει" με τους Τούρκους για το Κυπριακό, όπως έκανε με τις συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου ο Καραμανλής. Η άρνηση του Γ. Παπανδρέου ν' αποδεχθεί τις προτάσεις – εντολές Τζόνσον με το σχέδιο Άτσεσον για το Κυπριακό είχαν ως αποτέλεσμα να τεθεί σε εφαρμογή το σχέδιο ΗΠΑ – Παλατιού - ΕΡΕ για το βασιλικό πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 1965, το σχηματισμό των κυβερνήσεων Αποστατών βουλευτών της Ε.Κ. που διευκόλυνε τελικώς την παράνομη οργάνωση στο Στρατό των Παπαδόπουλου – Ιωαννίδη να καταργήσει στις 21 Απριλίου 1967 τη Δημοκρατία».

Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι η μαρτυρία του Φοίβου Οικονομίδη: «Την περίοδο 1950-1952 μετά τις εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου 1950 και της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951 υπήρξε ευκαιριακή συνεργασία του Κόμματος των Φιλελευθέρων με αρχηγό τον Σοφοκλή Βενιζέλο και της Εθνικής Προοδευτικής Ενώσεως Κέντρου (ΕΠΕΚ) με αρχηγό τον Νικόλαο Πλαστήρα. Αυτή η συνεργασία επέτρεψε την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τα δύο κόμματα στην διάρκεια του αποκαλούμενου κεντρώου διαλείμματος (1950-1952). Αλλά τα δύο κόμματα δεν είχαν ενωθεί, διατηρούσαν την αυτονομία τους και ανάλογα με την χρονική στιγμή προχωρούσαν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Ο μεταπολεμικός κεντρώος χώρος κατά κανόνα προερχόταν από τον παλιό χώρο του Ελευθερίου Βενιζέλου που είχε διασπασθεί κυρίως μετά τον θάνατο του Κρητικού ηγέτη το 1936. Στις 2 Δεκεμβρίου 1955 δημιουργήθηκε το Δημοκρατικό Κέντρο που κάλυπτε όλο το φάσμα των κεντρώων δυνάμεων της εποχής με την σύμπραξη του Κόμματος Φιλελευθέρων και της Φιλελεύθερης Δημοκρατικής Ένωσης και την σύμφωνη γνώμη της ΕΠΕ και του ΚΑΕ (Κόμμα Αγροτών-Εργαζομένων). Τα κόμματα αυτά δεν είχαν συγχωνευθεί, απλά συνεργάζονταν προεκλογικά. Τον Ιανουάριο του 1956 συστάθηκε η Δημοκρατική Ένωση με αρχηγό τον Γεώργιο Παπανδρέου.

Μετά τις εκλογές του 1956, τα κόμματα του Κέντρου ανεξαρτητοποιήθηκαν πάλι. Οι εκλογές του 1958 ήταν για τα κεντρώα κόμματα μια δυσάρεστη έκπληξη, καθώς η ΕΔΑ αναδείχθηκε ως αξιωματική αντιπολίτευση. Το καμπανάκι του κινδύνου για τον αστικό πολιτικό κόσμο είχε χτυπήσει, όπως και για τους Αμερικανούς.

Στις 19 Σεπτεμβρίου 1961, 40 μέρες πριν από τις εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου, υπήρξε ενοποίηση 8 κεντρώων σχηματισμών με την δημιουργία της Ένωσης Κέντρου με πρόεδρο τον Γ. Παπανδρέου. Ήταν οπωσδήποτε ένας ετερόκλητος σχηματισμός και ο Γ. Παπανδρέου ήταν ο πιο προβεβλημένος κεντρώος αρχηγός που είχε χρηματίσει πρωθυπουργός.

Ένα κεντρώο κόμμα ήταν περισσότερο αποδεκτό για μια φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος, υπήρχαν ακόμα εκατοντάδες κρατούμενο στις φυλακές, πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων. Υπήρχε έτσι η σκέψη σε πολλούς ανθρώπους ότι ήταν αναγκαία η δημιουργία και ενίσχυση ενός κεντρώου κόμματος που στα πλαίσια του δεδομένου πολιτικού συστήματος θα έκανε τα απαραίτητα φιλελεύθερα ανοίγματα. Όπως αναφέρει ο Σπ. Μαρκεζίνης και επιβεβαιώνεται και από άλλες πηγές η ίδρυση της Ε.Κ. έγινε με τις 'ευλογίες' του βασιλιά. Αυτό που θυμάμαι πολύ καλά είναι ένα τετραγωνάκι στην κορυφή της πρώτης ή της τελευταίας σελίδας στην κεντρώα Εφημερίδα *Το Βήμα* εντός του οποίου σε καθημερινή βάση γραφόταν 'Κάθε ψήφος στην ΕΔΑ είναι ψήφος στην ΕΡΕ'.

Το υψηλό ποσοστό που έλαβε η Ε.Κ. στις εκλογές του Οκτωβρίου 1961 κατέδειξε στα ηγετικά στελέχη του κόμματος την εξασφάλιση της πολιτικής και κοινοβουλευτικής παρουσίας τους. Αλλά πραγματική ενότητα δεν υπήρξε, οι αρχηγικές φιλοδοξίες και οι αντιζηλίες παρέμεναν.

Αν και το καλοκαίρι του 1965, η Ε.Κ. διασπάσθηκε σε επίπεδο κορυφής, σε επίπεδο λαϊκής βάση φαινόταν να παρουσιάζεται πιο ισχυρή σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια. Η Ε.Κ. διατηρήθηκε μέχρι την 21^η Απριλίου 1967. Κατά την μεταπολίτευση ο κεντρώος χώρος πήρε μια νέα μορφή».

Επίλογος

Μετά τον Εμφύλιο πόλεμο η ελληνική κοινωνία προσπαθούσε να ορθοποδήσει και να πορευθεί προς την ευημερία και την ανάπτυξη. Στην πολιτική σκηνή, επηρεασμένη από τις διεθνείς εξελίξεις, κυριαρχούσαν τα άκρα, η Δεξιά και η Αριστερά. Υπό αυτές τις συνθήκες το Κέντρο προσπάθησε να οριοθετήσει τον χώρο του και να προσελκύσει τους πολίτες που δεν εκφράζονταν από τα άκρα. Η λύση για τον χώρο του Κέντρου ήταν η ενοποίησή του και επομένως η συνεργασία σχηματισμών και προσωπικοτήτων, κάτι που αποδείχθηκε δύσκολο στην πράξη λόγω των πολλών προβλημάτων και διαφωνιών. Προς την κατεύθυνση αυτή της ένωσης και της συνεργασίας, την οποία και επιχειρούσε να επιτύχει η εμφάνιση και καθιέρωση του κέντρου, διέτειναν και οι σύμμαχοι, κυρίως οι Αμερικάνοι και οι Βρετανοί. Για τον λόγο αυτό, οι σύμμαχοι συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην ανάδυση του Κέντρου στην πολιτική σκηνή και στη συνέχεια στην προώθησή του, καθώς αποσκοπούσαν όχι μόνο στην εξομάλυνση των εσωτερικών εντάσεων στη χώρα, αλλά και στην πλήρη απομάκρυνση του κομμουνισμού από το ελληνικό πολιτικό πλαίσιο. Για να το επιτύχουν αυτό, όμως και να απομακρυνθεί πλήρως ο φόβος ανάκαμψης των αριστερών κομμάτων από το ελληνικό πολιτικό πλαίσιο, και το ίδιο το κέντρο έπρεπε να καθαρθεί και να μην εκπροσωπείται από πρόσωπα που υποστηρίζουν την αριστερά, αλλά από τα πιο δεξιά και φιλελεύθερα πρόσωπα. Έτσι, έπρεπε να συνεργαστούν πολλά πρόσωπα και να συμφωνήσουν προς μια κοινή κατεύθυνση και ιδεολογική ταυτότητα.

Οι προσπάθειες ήταν ουκ ολίγες και πολλές προσωπικότητες συνέβαλαν προς την ενοποίηση του Κέντρου, αλλά δύο ήταν αυτές ξεχώρισαν ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Γεώργιος Παπανδρέου, οι οποίοι, παρά τις διαφορετικές φιλοδοξίες τους, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για την ενότητα του κεντρώου χώρου και για την ίδρυση της Ένωσης Κέντρου. Η ενοποίηση του κεντρώου χώρου άλλαξε σημαντικά τον πολιτικό χάρτη της χώρας, αφού για πρώτη φορά διέθετε τρεις ενιαίους σχηματισμούς στον άξονα Δεξιά-Κέντρο-Αριστερά. Ειδικότερα, η Ένωση Κέντρου κατάφερε να συσπειρώσει ένα μεγάλο τμήμα πολιτών και να εκφράσει, κατά τρόπο ριζοσπαστικό για τα δεδομένα της εποχής, τις απαιτήσεις μιας κοινωνίας σε μετάβαση. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ήταν η μοναδική απόπειρα ενοποίησης του κεντρώου χώρου, αφού ουδέποτε

από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι το 1961 υπήρξε προσπάθεια ουσιαστικής ενοποίησης του χώρου. Οι συμμαχίες ήταν εύθραυστες και ευκαιριακές και αποσκοπούσαν ουσιαστικά στην πολιτική επιβίωση σχηματισμών και προσωπικοτήτων. Εξάλλου, η ενοποίηση του χώρου ήταν επιβεβλημένη, δεδομένου ότι οι άλλες δυνάμεις της Δεξιάς και της Αριστεράς είχαν οριοθετήσει τις κοινωνικές τους συμμαχίες και διεκδικούσαν η Δεξιά την εξουσία και η Αριστερά την επικράτησή της στις αστικές περιοχές και στους δήμους. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Κέντρο παρουσιαζόταν ως η συμπληρωματική δύναμη. Όμως, οι εκλογές του 1958 είχαν καταλυτικό ρόλο στην ενοποίηση του χώρου, που δεν έγινε αμέσως. Κατά συνέπεια, υπήρξε και θέμα επιβίωσης. Σημειωτέον ότι η συνολική δύναμη του Κέντρου δεν έπεσε ποτέ κάτω από το 30% των ψήφων. Η έκπληξη των εκλογών του 1958 με την ΕΔΑ που κατέκτησε την δεύτερη θέση άλλαξε άρδην την κατάσταση του πολιτικού συστήματος και όλα αυτά 9 χρόνια μετά από το τέλος του Εμφυλίου πολέμου. Στην εξέλιξη των πραγμάτων η επιβίωση του κεντρώου χώρου μέσω της ενοποίησης θα μπορούσε να οδηγήσει στην εκλογική επιτυχία. Τέλος, η παρουσία της Ένωσης Κέντρου ήταν καθοριστική για την εξαετία 1961-1967. Η Ένωση Κέντρου νίκησε σε δύο αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις, σχημάτισε κυβέρνηση, ενώ όλες οι εκτιμήσεις τις έδιναν αυτοδύναμη πλειοψηφία στην Βουλή και για τις εκλογές του Μαΐου του 1967. Η εκδήλωση του πραξικοπήματος και η επιβολή της δικτατορίας ακύρωσαν αυτή την προοπτική. Οι δύο ανένδοτοι αγώνες του 1961-63 και του 1965-67 θα είχαν αποτέλεσμα. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί η ομογενοποίηση και ο δυναμισμός της νεολαίας του Κέντρου που ριζοσπαστικοποίησε και την ηγεσία της. Η κυριαρχία του Γεωργίου Παπανδρέου ήταν αδιαμφισβήτητη όχι τόσο σε επίπεδο ηγεσίας του κόμματος αλλά όσο σε λαϊκό επίπεδο. Οι εσωκομματικές συγκρούσεις οδήγησαν στα Ιουλιανά και διέσπασαν την Ένωση Κέντρου. Όμως, ο ίδιος παρέμεινε δημοφιλής. Αποδείχθηκε, λοιπόν, πως το Κέντρο, ακόμα και σε δύσκολους καιρούς, όταν δεν ήταν κατακερματισμένο αλλά ενωμένο, μπορούσε με τον λόγο του και το πρόγραμμά του, πιστό στις αρχές που πρέσβευε, να ενώσει και να εκφράσει ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας.

Παράρτημα

Βουλευτικές εκλογές 31.3.1946¹⁵⁷: Συνολικά αποτελέσματα

Εγγεγραμμένοι:¹⁵⁸ Ψηφίσαντες: 1.121.696

Έγκυρα: 1.108.473 Άκυρα: 13.223 (1,18%)

Εκλογικές περιφέρειες: 38 Σύνολο εδρών: 354

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες	Σχέση εδρών προς ψηφους	Αριθμούς περιφερειών όπου είχε υποψηφίους
Ένωση Εθνικοφρόνων	32.538	2,94	9 ¹⁵⁹	86	5
Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων (ΗΠΕ)	610.995	55,12	206	106	38
Μικρά φιλοβασιλικά και ανεξάρτητοι φιλοβασιλικοί υποψήφιοι¹⁶⁰	7.288	0,66	1	43	5
Εθνικόν	66.027	5,96	20	95	20

¹⁵⁷ Ν.5493/1932 όπως τροποποιήθηκε από τον Α.Ν. 1020/46 (ΦΕΚ 71/27-2-46)

¹⁵⁸ Ο αριθμός των εγγεγραμμένων δεν αναφέρεται στην Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου 1946, ενώ στην ανακοίνωση του υπουργείου Εσωτερικών, πριν από τις εκλογές, ο συνολικός αριθμός των εγγεγραμμένων ήταν 2.211.791.

¹⁵⁹ Οι 7 εξ αυτών ήταν υποψήφιοι του Κόμματος Εθνικοφρόνων και οι 2 ανεξάρτητοι συνεργαζόμενοι πολιτευτές του Λαϊκού Κόμματος.

¹⁶⁰ Πρόκειται για το Κόμμα Χιτών Εθνικής Αντίστασης που συγκέντρωσε συνολικά 1848 ψήφους. Το Αστικό και Αγροτικό Κόμμα Ιδιοκτησίας έλαβε 1.113 ψήφους και ο ανεξάρτητος συνδυασμός Εθνικοβασιλοφρόνων συγκέντρωσε 3.517 ψήφους και εξέλεξε 1 βουλευτή.

**Κόμμα
Ελλάδος
(ΕΚΚΕ)**

Εθνική Πολιτική Ένωσης (ΕΠΕ)	213.721	19,28	68	100	37
Κόμμα Φιλελευθέρων	159.525	14,39	48	94	34
Ένωσης Αγροτικών Κομμάτων	7.447	0,67	1	42	5
Ανεξάρτητοι κεντρώοι υποψήφιοι	6.886	0,62	1	46	4
Διάφοροι ¹⁶¹	4.066	0,37	-	7	13

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα. 2001

Δημοψήφισμα 1.9.1946: Συνολικά αποτελέσματα

Εγγεγραμμένοι: 1.921.725 Σύνολο ψηφισάντων: 1.664.920

Ψηφίσαντες βάσει εκλογικών καταλόγων: 1.480.668

Ψηφίσαντες βάσει ειδικών δελτίων και πιστοποιητικών: 184.252

Έγκυρα: 1.661.060

Άκυρα: 3.860 (0,23%)

	Ψήφοι	%
Υπέρ βασιλέως	1.136.289	68,41
Εναντίας βουλήσεως	524.771	31,59

¹⁶¹ Περιλαμβάνονται οι συνδυασμοί ανεξαρτήτων και μεμονωμένοι υποψήφιοι που δεν κατατάσσονται ως δεξιοί ή κεντρώοι και 4 μικρά κόμματα που συγκέντρωσαν συνολικά 389 ψήφους.

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης. Αθήνα. 2001

Βουλευτικές εκλογές 5.3.1950¹⁶²: Συνολικά Αποτελέσματα

Ψηφίσαντες: 1.696.146

Έγκυρα: 1.688.923 Άκυρα: 7.233

Εκλογικές Περιφέρειες: 39 Σύνολο εδρών: 250

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες
Λαϊκόν Κόμμα	317.512	18,80	62
Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου	277.739	16,44	45
Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Γεωργίου Παπανδρέου	180.185	10,67	35
Δημοκρατική Παράταξις	163.824	9,70	18
Πολιτική Ανεξάρτητος Παράταξις	137.618	8,15	16
Μέτωπον Εθνικής Αναδημιουργίας	88.979	5,27	7
Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος	61.575	3,65	7
Παράταξις Αγροτών και Εργαζομένων	44.308	2,62	3
Νέον Κόμμα	42.157	2,50	1

¹⁶² Ν.5493/1932 όπως τροποποιήθηκε από τον Α.Ν.[3] 1020/46 (ΦΕΚ Α' 71/27-2-1946)

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967», Πατάκης. Αθήνα. 2001

Βουλευτικές εκλογές 9.9.1951¹⁶³: Συνολικά αποτελέσματα

Εγγεγραμμένοι: 2.224.246 Ψηφίσαντες¹⁶⁴: 1.717.012

Έγκυρα: 1.708.904 Άκυρα: 8.101 (0,47%)

Εκλογικές περιφέρειες:41 Σύνολο εδρών: 258¹⁶⁵

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες
Ελληνικός Συναγερμός	624.316	36,53	114
Λαϊκόν Κόμμα	113.876	6,66	2
Κόμμα Γ. Παπανδρέου (ΔΣΚ)	35.810	2,10	-
Κόμμα Φιλελευθέρων	325.390	19,04	57
Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου (ΕΠΕΚ)	401.379	23,49	74
Συναγερμός Αγροτών- Εργαζομένων (ΣΑΕ)	21.009	1,23	1
Σοσιαλιστικό Κόμμα	3.912	0,23	-
Ενιαία	180.640	10,57	10

¹⁶³ Ν.5493/1932 όπως τροποποιήθηκε δια του Ν. 1878/1951 (ΦΕΚ 205/28-7-1951)

¹⁶⁴ Στις εκλογές της 9.9.1951 ψήφισε και ο στρατός.

¹⁶⁵ Στις 250 έδρες που είχαν προβλεφθεί αρχικά, προστέθηκαν ύστερα 6 έδρες στην εκλογική περιφέρεια του δήμου Αθηναίων, 1 στην εκλογική περιφέρεια Αργολίδας και Κορινθίας και 1 στην εκλογική περιφέρεια Θεσσαλονίκης.

Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ)			
Διάφοροι ¹⁶⁶	2.572	0,15	-

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*. Πατάκης. Αθήνα. 2013.

Βουλευτικές εκλογές 16.11.1952¹⁶⁷: Συνολικά αποτελέσματα¹⁶⁸

Εγγεγραμμένα: 2.123.150

Ψηφίσαντες: 1.600.172

Έγκυρα: 1.591.807 Άκυρα: 8365

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες	Σχέση εδρών προς ψηφους	Αριθμός περιφερειών όπου παρουσίασε υποψήφιους
Ελληνικός Συναγερμός	783.541	49.22	247 ¹⁶⁹	167	99
Ανεξάρτητοι δεξιοί υποψήφιοι	9.003	0.57	-	-	21
ΕΠΕΚ-Κόμμα Φιλελευθέρων	544.834	34,22	51 ¹⁷⁰	50	84
Λαϊκό Κόμμα και συνεργαζόμενοι	16.767	1,05	-	-	4

¹⁶⁶ Στους «Διάφορους» περιλαμβάνονται δύο συνδυασμοί Ανεξάρτητων (Κεφαλονιά και Κέρκυρα), οι οποίοι συγκέντρωσαν 1.554 ψήφους (0,9%), το Σοσιαλιστικό Αρχαιομαρξιστικό Κόμμα και διάφοροι μεμονωμένοι υποψήφιοι.

¹⁶⁷ Ν.5493/1932 όπως τροποποιήθηκε από τον Ν. 2228/1952

¹⁶⁸ Για τα αποτελέσματα των εκλογών ως προς τις ψήφους των κομμάτων δεν ελήφθησαν υπόψη οι επαναληπτικές εκλογές στις 29.3.1953 σε μερικά εκλογικά τμήματα των εκλογικών περιφερειών Πειραιώς, Καρδίτσας, Γρεβενών και Ρεθύμνης. Η κατανομή των εδρών παρατίθεται όπως διαμορφώθηκε μετά από τις επαναληπτικές εκλογές.

¹⁶⁹ Εκ των 247 βουλευτών που εξελέγησαν με τον Ελληνικό Συναγερμό, ο Γ. Παπανδρέου δήλωσε ότι ανήκε στο ΔΣΚ και 3 αγροτικοί πολιτευτές δήλωσαν ανεξάρτητοι.

¹⁷⁰ Από τους οποίους 24 της ΕΠΕΚ και 27 του Κ.Φ.

Συνδυασμοί ανεξαρτήτων και μεμονωμένοι υποψήφιοι	28.555	1,79	-	-	11
Μικρά κεντρώα κόμματα και ανεξάρτητοι κεντρώοι υποψήφιοι ¹⁷¹	24.718	1,55	2 ¹⁷²	43	33
Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά(ΕΔΑ)	152.011	9,55	-	-	59
Συνδυασμοί δημοκρατικής συνεργασίας	27.462	1,73	-	-	3
Διάφοροι	4.916	0,31			

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*. Πατάκης. Αθήνα. 2013

Βουλευτικές εκλογές 19.2.1956¹⁷³: Συνολικά αποτελέσματα

Εγγεγραμμένοι¹⁷⁴: 4.507.907 Ψηφίσαντες¹⁷⁵: 3.379.445 (74.97%)

Έγκυρα: 3.364.361 Άκυρα: 15.084

Εκλογικές περιφέρειες:41 Σύνολο εδρών: 300

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες
---------	-------	---	-------

¹⁷¹ Πρόκειται για τον ΣΑΕ που παρουσίασε υποψήφιους σε 3 περιφέρειες και έλαβε συνολικά 10.431 ψήφους (0,66%), για το Αγροτικό Κόμμα (Απ. Παγκούτσος) που είχε υποψήφιους σε 1 περιφέρεια και έλαβε 691 ψήφους (0,04%) και για διάφορους συνδυασμούς ανεξάρτητων ή μεμονωμένους υποψήφιους που συγκέντρωσαν συνολικά 13.596 ψήφους (0,85%).

¹⁷² Είναι οι υποψήφιοι του Ανεξάρτητου Συνδυασμού Κέντρου στο Ρέθυμνο, εκ των οποίων ο 1 προσχώρησε στην ΕΠΕΚ και ο άλλος στο Κ.Φ.

¹⁷³ Ν.3457/1955 (ΦΕΚ 340/22-12-1955)

¹⁷⁴ Από τις εκλογές στις 19.2.1956 άρχισαν να ψηφίζουν και οι γυναίκες.

¹⁷⁵ Σε αυτές τις εκλογές ψήφισαν με ειδικές καταστάσεις οι στρατιωτικοί και οι δημόσιοι υπάλληλοι

Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ)	1.594.112	47,38	165
Κόμμα Προοδευτικών	74.545	2,22	-
Μικρά δεξιά κόμματα και ανεξάρτητοι δεξιοί υποψήφιοι	46.297	1,38	-
Δημοκρατική Ένωση (Δ.Ε)	1.620.007	48,15	132
Μικρά κεντρώα κόμματα και ανεξάρτητοι κεντρώοι υποψήφιοι	27.880	0,83	3
Διάφοροι	1.520	0.05	-

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*. Πατάκης. Αθήνα. 2013.

Βουλευτικές εκλογές 11.5.1958¹⁷⁶: Συνολικά αποτελέσματα

Εγγεγραμμένοι: 5.119.148 Ψηφίσαντες: 3.863.982

Έγκυρα: 3.847.785 Άκυρα: 16.917

Εκλογικές περιφέρειες: 55 Σύνολο εδρών: 300

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες
Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ)	1.583.885	41,16	171

¹⁷⁶ Ν.3822/1958 (ΦΕΚ 45/31-3-1958)

Ένωσης Λαϊκών Κομμάτων (ΕΛΚ)	113.358	2,94	4
Κόμμα Φιλελεύθερων	795.445	20,67	36
Προοδευτική Αγροτική Δημοκρατική Ένωσης (ΠΑΔΕ)	408.787	10,62	10
Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ)	939. 902	24,42	79
Διάφοροι	6.408	0,16	-

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*. Πατάκης. Αθήνα, 2013.

Βουλευτικές εκλογές 29.10.1961¹⁷⁷ Συνολικά αποτελέσματα

Ψηφίσαντες: 4.641.486

Έγκυρα: 4.620.753 Άκυρα: 20.733

Εκλογικές περιφέρειες: 55 Σύνολο εδρών: 300

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες
Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ)	2.347.922	50,81	115
Ένωσης Κέντρου	1.555.122	33,65	100
Ανεξάρτητοι δεξιοί υποψήφιοι	22.706	0,49	-
Ανεξάρτητοι κεντρώοι	15.454	0,33	-

¹⁷⁷ Ν.4173/1961 (ΦΕΚ 104/27-6-1961)

υποψήφιοι			
Πανδημοκρατικό Αγροτικό Μέτωπο Ελλάδας (ΠΑΜΕ)	675.867	14,62	24
Διάφοροι	3.682	0,08	-

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2001

Βουλευτικές εκλογές 3.11.1963¹⁷⁸: Συνολικά αποτελέσματα

Εγγεγραμμένοι: 5.662.965 Ψηφίσαντες: 4.708.851

Έγκυρα: 4.667.154 Άκυρα: 41.697

Εκλογικές περιφέρειες: 55 Σύνολο εδρών

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες
Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ)	1.837.377	39,37	132
Κόμμα Προοδευτικών	173.981	3,73	2
Ανεξάρτητοι δεξιοί υποψήφιοι	17.132	0,37	-
Ένωση Κέντρου	1.962.079	42,4	138
Μικρά κεντρώα κόμματα και ανεξάρτητοι κεντρώοι	4.227	0,09	-

¹⁷⁸ Ν.4173/1961 και Ν.4322/63 (ΦΕΚ 104/11-9-1963)

υποψήφιοι			
Ενιαία	669.267	14,34	28
Δημοκρατική Αριστερά			
Διάφοροι	3.096	0,07	-

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2001

Βουλευτικές εκλογές 16.2.1964¹⁷⁹ Συνολικά αποτελέσματα

Εγγεγραμμένοι: 5.662.965 Ψηφίσαντες: 4.626.290

Έγκυρα: 4.598.839 Άκυρα: 27.451

Εκλογικές περιφέρειες: 55 Σύνολο εδρών: 300

Κόμματα	Ψήφοι	%	Έδρες
Ένωση Κέντρου	2.424.477	52,75	171
Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση-Κόμμα Προοδευτικών (ΕΡΕ-ΚΠ)	1.621.546	35,26	107
Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ)	542.865	11,8	22
Διάφοροι	9.951	0,22	-

Πηγή: Νικολακόπουλος, Η. *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 200

¹⁷⁹ Ν.4173/1961 και Ν.4322/63 (ΦΕΚ 104/11-9-1963)

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

1. Η συγκρότηση της Ε.Κ. ήταν η μοναδική στα μετεμφυλιακά χρόνια για το συγκεκριμένο χώρο; Και αν όχι ποιες άλλες υπήρξαν
2. Ο ξένος παράγοντες έπαιξε ρόλο στην ενοποίηση του χώρου; Η προεδρία Κένεντι είχε διαφορετική πολιτική από τον προκάτοχό της;
3. Η επιτυχία της ΕΔΑ στις εκλογές του 1958 «πίεσε» τους παράγοντες του Κέντρου προς την ενοποίηση;
4. Η ηγεσία της Ε.Κ. δόθηκε στον Γ. Παπανδρέου αντικειμενικά ή μετά από συνεννοήσεις;
5. Πολλοί ιστορικοί και πολιτικοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η Ε.Κ. ήταν ένας ετερόκλητος σχηματισμός τουλάχιστον ως προς την ηγετική της ομάδα. Αυτό ισχύει και για την εκλογική της βάση;
6. Πίεση από την εκλογική βάση όλων των κομματικών σχηματισμών του Κέντρου για ενότητα, υπήρχε ή όχι;
7. Ποια ήταν η ιδεολογία της Ε.Κ.;
8. Το οικονομικό της πρόγραμμα διέκρινε αυτονομία ή προσέγγιζε τα προγράμματα της ΕΡΕ και της ΕΔΑ;
9. Το Κυπριακό ήταν κυρίαρχο ζήτημα στο κυβερνητικό πρόγραμμα της Ε.Κ.;
10. Ο Γ. Παπανδρέου μετέβαλε τις θέσεις που κατά καιρούς υποστήριζε λόγω της ενοποίησης του χώρου και της ίδρυσης της Ε.Κ.;
11. Οι εκλογές του 1961 υπήρξαν κρίσιμες για τη σφυρηλάτηση της ενότητας της Ε.Κ. σε επίπεδο κορυφής;
12. Ποια ήταν η θέση του θρόνου σχετικά με την ίδρυση της Ε.Κ. ;
13. Ποιες ήταν οι θέσεις της Ε.Κ. σε σχέση με τη δεκαετία του '40; Εθνική Αντίσταση, ΕΑΜοκρατία, Δεκεμβριανά, Λευκή Τρομοκρατία, Εμφύλιος;

Σχετ 1: «Ποια είναι τα αίτια των αδυναμιών που ενεφάνισε το Δημοκρατικό Κέντρο; Η απάντηση στο ερώτημα παρουσιάζει μέγα ενδιαφέρον. Επειδή δεν έχει ιστορική αλλά πολιτική σημασία. Δεν αφορά το παρελθόν αλλά το παρόν και το μέλλον. Η απλή λύση του προβλήματος που κυκλοφορεί εύκολα είναι η

αναγωγή όλων των αιτιών στην προσωπική ευθύνη των ηγετών. Βέβαια, όταν κανείς αναφέρεται στον υποκειμενικό παράγοντα της εξέλιξεως, θα φθάσει κατ' ανάγκη σε προσωπικές ευθύνες των ηγετών αλλά και των στελεχών. Δεν είναι δυνατό οι ευθύνες των αρχηγών να χρησιμεύσουν ως άλλοθι για κάθε κακία, δειλία, αδιαφορία ή αναξιότητα των στελεχών. Είναι όμως σκόπιμο να φθάσει κανείς ως την ρίζα του κακού. Αν θέλει να συντείνει στην διόρθωσή του. Πρώτα πρώτα, οι αδυναμίες αυτές οφείλονται στην πίεση αντικειμενικών συνθηκών, αν σε αυτές συμπεριλάβουμε και το στοιχείο της πολιτικής που άσκησαν οι άλλες πολιτικές παρατάξεις. Υπάρχουν κατά πρώτο λόγο αιτίες ιστορικές. Της Κατοχής προηγήθηκε ο θάνατος του Βενιζέλου και η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου. Κατά τον Δεκέμβριο του 1944 τα ιστορικά κόμματα αναβιώνουν, νεκρανίστανται. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων που αποτελεί την κύρια βάση του Κέντρου κατά την εποχή 1910-1920 ήταν το κατ' εξοχή προοδευτικό ελληνικό κόμμα. Κατά την περίοδο του 1928-1932 ήταν το κόμμα του Βενιζέλου. Εις τα πλαίσια του ευρίσκουν απήχησιν τα νέα προβλήματα που δημιουργεί η Μικρασιατική Καταστροφή και η εξέλιξις των κοινωνικών προβλημάτων μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και την Οκτωβριανή Επανάστασιν, αλλά ουδείς μπορεί να ισχυρισθεί ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων αποτελεί την έκφρασιν των νέων κοινωνικών ρευμάτων. Η κύρια δύναμις του παραμένει η προσωπικότης του Ελευθερίου Βενιζέλου. Όταν εκείνος εκλείψει, καθίσταται φανερό ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων δύναται ίσως να στηριχθεί στο παρελθόν, την παράδοση, την ακτινοβολία της αναμνήσεως του νεκρού αρχηγού, αλλά τελικώς δεν θα είναι παρά εκείνο που οι διάδοχοι θα θελήσουν. Η ιδεολογική κατεύθυνσις, το πρόγραμμα, η στάση τους έναντι των νέων προβλημάτων θα καθόριζαν την απήχησή τους. Πριν γίνει ή καρποφορήσει οποιαδήποτε προσπάθεια προς προσδιορισμό της νέας γραμμής του κόμματος, επήλθε η Δικτατορία. Δεν είναι περίεργο ότι υπό τις συνθήκες αυτές κατέστη αδύνατον στο Κόμμα των Φιλελευθέρων να κυριαρχήσει των προβλημάτων που εγεννήθησαν κατά την Κατοχή. Αλλά αυτή η αδυναμία το έκανε να ευρεθεί ακόμα μακρύτερα από τα λαϊκάς μάζας. Βέβαια, η μεταδεκεμβριανή κατάστασις δημιουργούσε νέας ευνοϊκάς προϋποθέσεις για το κόμμα. Μεγάλες λαϊκές μάζες που είχαν συνηθίσει κατά την Κατοχήν να αποβλέπουν σε άλλη εξέλιξη και νέα σχήματα είχαν την διάθεση να αποκτήσουν

κάποιο φρόνιμο αποκούμπι έναντι αντεπαναστατικής θυέλλης που διεδέχθη την εξτρεμιστική θύελλα του ΚΚΕ. Έπρεπε όμως το Κόμμα των Φιλελευθέρων να τους προτείνει τα συνθήματα που ήταν απαραίτητα για να τα υψώσει, να καταστεί κατάλληλο για να τα υποδεχθεί. Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης φαίνεται ότι αντιλήφθηκε μέχρι ενός ορισμένου ορίου τις απαιτήσεις της νέας πραγματικότητας. Και προσπάθησε να προσαρμοσθεί κατά την περίοδο 1945-1947. Ένα μέρος όμως του Κόμματος των Φιλελευθέρων διασπάται για να ακολουθήσει μια πολιτική κατά μάλλον ή ήττον ευθυγραμμισμένη προς την Δεξιά. Και τελικώς ο Σοφούλης ηττάται εκ των έδρων. Του επιβάλλεται η εγκατάλειψη της δημοκρατικής γραμμής και η συνεργασία με το Λαϊκό Κόμμα. Η ιστορία ενίκησε την πρόοδο. Πράγματι, το Κόμμα των Φιλελευθέρων υπήρξε το κόμμα του πλέον ζωντανού καπιταλισμού, φορέας προόδου στην εποχή του. Μέχρι τον θάνατο του ο Βενιζέλος συνδύαζε την εμπιστοσύνη των ζωντανών κεφαλαιοκρατικών δυνάμεων και μεγάλο μέρος λαϊκών τάξεων, λόγω των μεταρρυθμίσεων που είχε επιβάλει κυρίως κατά την πρώτη περίοδο της κυβερνήσεως του (1910-1920).

Μετά τον θάνατο του Βενιζέλου επήλθε απότομος στροφή της ολιγαρχίας προς την βία και την δικτατορία. Όμως η παλαιά διαίρεσις Βενιζελισμού-αντιβενιζελισμού και η αβεβαιότητα περί του ποιες δυνάμεις θα επικρατούσαν τελικώς, έκαμε ένα μέρος της ολιγαρχίας να μείνει κοντά στο Κέντρο. Εχρειάσθη να φθάσωμε στα 1952 δια να μη μείνει τελικώς ούτε ένας από τους «οικονομικούς παράγοντες» της χώρας πλάι στο Κέντρο.

Εις τους ιστορικούς λόγους πρέπει να προστεθούν: α) η πολιτική της Δεξιάς, β) η πολιτική των ξένων, γ) η πολιτική του ΚΚΕ. Η Δεξιά και οι ξένοι κατέτειναν εις συνεχή πίεσιν επί του Κέντρου δια να αποδεχθεί την εξέλιξιν όπως αυτοί την παρεσκεύαζαν και όχι όπως έπρεπε να την θέλει το Κέντρον χάριν της σωτηρίας του έθνους. Ως προς την πολιτική του ΚΚΕ, εκσφενδόνισε εις την Δεξιάν ένα μέρος Ελλήνων που (κοινωνικώς) έπρεπε να ανήκουν εις το Κέντρον ή εις την Αριστεράν. Αλλά επηρέασε βαθύτατα και μικρό μέρος εκείνων που έμειναν πιστοί εις το Κέντρον. Ένα από τα αποτελέσματα αυτής της επιρροής είναι ότι η διαφήμιση των αντιδημοκρατικών μέσων που μεταχειρίζεται η Δεξιά για να παραμείνει στην εξουσία ως προστασία της χώρας κατά του κομμουνισμού,

καθιστούσε επί πολύ χρόνο διστακτικούς πολλούς οπαδούς του Κέντρου εις τον αγώνα δια την Δημοκρατία.

Τρίτον. Χειρότερον ακόμα στοιχείον είναι η πολιτική κατάστασις και η νοοτροπία που δημιουργήθηκε κατά τον εμφύλιο πόλεμο. Το Κέντρο αποτέλεσε με την Δεξιά «εθνικό μέτωπο» κατά του κομμουνισμού. Δημιουργήθηκε μια κοινότης σκέψεων εις την οποία αποτέλεσε παραφωνία μόνο το γεγονός ότι εν ονόματι του αντικομμουνισμού, η Δεξιά έβρισκε τρόπο να κτυπά τους οπαδούς των συμμάχων της Φιλελευθέρων. Μετά τον εμφύλιο πόλεμο, ρόλος ιστορικός του Κέντρου ήτο να αλλάξει μέτωπο. Δια να υπερασπίσει την Δημοκρατία εναντίον της Δεξιάς, τα συμφέροντα των καταπιεζόμενων εναντίον της παμφάγου ολιγαρχίας και τα συμφέροντα του έθνους εναντίον της ασυδότου ξενοκρατίας. Εις το σημείο αυτό, επεδείχθη δυσκαμψία (με αποτέλεσμα την δημιουργία του Πλαστηρισμού). Ο ομφάλιος λώρος της συνοχής με την Δεξιά απεδείχθη πολύ σκληρός. Ο Πλαστηρισμός όμως δεν υπήρξε ένα συμπτωματικό φαινόμενο. Το πρόσωπο του Πλαστήρα και η επαφή με την λαϊκή ψυχή που δημιουργεί υπήρξε σοβαρό στοιχείο, αλλά όχι το μοναδικό της επιτυχίας του... Τον Πλαστήρα επέβαλε εις την εξουσία ο κόσμος που δεν ήθελε να παραδώσει την Ελλάδα εις την ολιγαρχία ως λεία πολέμου εξαιτίας της δράσεως και της ήττας του ΚΚΕ. Ήτο η αληθινή ψυχή της Δημοκρατίας που μιλούσε. Τα αντιδραστικά στοιχεία του Κέντρου έφεραν εμπόδια εις την εφαρμογή της δημοκρατικής γραμμής του Πλαστήρα. Αλλά ο αρχηγός των Φιλελευθέρων κ. Βενιζέλος, οξυδερκέστερος, επρότεινε εις τα 1952 την ένωσιν ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων υπό την ηγεσία του Πλαστήρα. Τα λαϊκά στρώματα είχαν νικήσει τους βραδυπορούντες... Απόδειξις ότι ο Πλαστηρισμός δεν ήτο φαινόμενο συμπτωματικόν είναι το γεγονός ότι μετά τον θάνατο του Πλαστήρα, παρ' όλη την απερίγραπτον σύγχυσιν που επεκράτησε εις την παράταξη (ενώσεις, διασπάσεις, νέες ενώσεις) ήρθε η ώρα που κατέστη δυνατός ο σχηματισμός της Δημοκρατικής Ενώσεως... Κατόρθωμα της Δεξιάς, που με την τυφλή επίδειξιν της μονοκρατορίας εις την εξουσία ώθησε το Κέντρο εις την ένωσιν (μόνο τρόπο δια να διεκδικήσει την εξουσία ή την αξιωματική αντιπολίτευση. Και κατόρθωμα του συνεπούς δημοκρατικού πνεύματος που απαιτούσε να μην παραδοθεί η Δημοκρατία εις την θρασύτητα των ευνοουμένων και να αγωνισθεί με όλα τα πρόσφορα μέσα.».

Σχετ. 2: «Πολλοί μας κατηγορήσαν γιατί εκάναμε τον Γεώργιο Παπανδρέου και γιατί εκάναμε τόσο μεγάλο λάθος. Δεν κάναμε λάθος, εγώ νομίζω. Έπρεπε να κάνουμε τον Γεώργιο Παπανδρέου, αφού δεν έγινε αρχηγός κάποιος νέος. Το δράμα της παράταξης αρχίζει από το '58, όταν στο συνέδριο του κόμματος ο Γεώργιος Μαύρος ελιποψύχησε και όταν εγώ δεν είχα αρκετή δύναμη για να γίνω Αρχηγός της Ενώσεως Κέντρου. Από εκεί αρχίζει το δράμα. Εν πάση περιπτώσει, καλύτερο από τον Γεώργιο Παπανδρέου δεν μπορούσαμε να βρούμε. Δεν μπορούσαμε να προφητεύσουμε τον θάνατο του Σοφοκλή Βενιζέλου, τον αερόλιθο που ήταν ο Ανδρέας Παπανδρέου, ο οποίος έπεσε στο κεφάλι μας.». αργότερα, έδωσε περισσότερες εξηγήσεις γιατί εκείνη την εποχή δεν έριξε το βάρος του υπέρ του Σοφοκλή Βενιζέλου. «Ήταν σαφές ότι ο Σοφοκλής έφευγε. Ο Σοφοκλής κατά διαστήματα μας είχε προτείνει ακόμα και τον Καραμανλή. Εμένα μου το είχε πει. Και του απάντησα λιγάκι βίαια, ότι αν αποφάσιζα ποτέ να πήγαινα στον Καραμανλή, δεν χρειάζομαι μεσάζοντα. Θα πήγαινα μόνος μου. Μας είπε ότι δεν είχε το κουράγιο, δεν ήθελε, δεν το επεδίωκε. Αν τελικά προτιμήσαμε τον Γεώργιο Παπανδρέου, το κάναμε για πολλούς λόγους.

Πρώτον, διότι ήταν ο μόνος από τους παλιούς που είχε απομείνει. Δεν είχαμε κάποιον άλλο. Ο Σοφοκλής δεν έμπαινε στο παιχνίδι, δεν το ήθελε ο ίδιος μέσα του. Μα και εγώ που τον ήξερε καλά και τον έβλεπα, ήξερα πως δεν θα το επεδίωκε ποτέ, δεν θα ηγωνίζετο. Δεύτερον, ήταν απόλυτα σαφές ότι ο Γέρος θα έκανε αγώνα. Ακριβώς διότι ήταν το πάθος της ζωής του να γίνει πρωθυπουργός. Ο τρίτος λόγος ήταν ότι εκείνη την εποχή ο Παπανδρέου συζητούσε με τον Καραμανλή. Προετοιμάζε τις εκλογές «με το πιστόλι και το χωροφύλακα» και θέλαμε να του τον πάρουμε. Θέλαμε ο ηγέτης της δημοκρατίας να αποσπαστεί από τις αγκάλες του Καραμανλή.».

Σχετ. 3: « Ενώπιον του διαρκούς ογκουμένου λαϊκού ρεύματος υπέρ της Ενώσεως Κέντρου, το οποίο προμηνύει εκλογικό θρίαμβο ορισμένα όργανα του Κράτους και παρακρατικές οργανώσεις καταληφθείσαι υπό πανικού επιδίδονται εις τρομοκρατικές ενέργειες προς εκφοβισμό των οπαδών του Κέντρου και ψήφισιν της ΕΡΕ. Παρακαλώ όπως πάσαν παράνομον και

τρομοκρατική ενέργειαν καταγγέλλετε εις τας επιτοπίας αρχάς, εις την Κυβέρνησιν, εις τον Τύπον καθώς και εις την Ένωσιν Κέντρου. Τα εκτρεπόμενα όργανα καθώς και οι αδρανούντες προϊστάμενοι των θα πρέπει να γνωρίζουν ότι η Κυβέρνησις του Κέντρου την επομένη των εκλογών θα επιβάλη σκληράς κυρώσεις. Αλλά τούτο δεν αρκεί. Επιβάλλεται επίσης η άμεσος νόμιμος άμυνα εναντίον πάσης εκδηλώσεως βίας. Οι οπαδοί του Κέντρου καλούνται να αντιμετωπίσουν την βίαν ως υπερήφανοι άνδρες και ως αληθείς πολίται της Δημοκρατίας. Όται αι αρχαί δεν δύνανται ή δεν θέλουν να επιβάλουν την νόμιμον τάξιν και να κατοχυρώσουν την ελευθέραν εκδήλωσιν του φρονήματος του λαού συντελείται παραβίασις του Συντάγματος. Και το Σύνταγμα έχει εμπιστευθεί την τήρησιν του εις τον πατριωτισμό των Ελλήνων».

Σχετ. 4: «Μου είχαν προτείνει να συμμετάσχω στους συνδυασμούς τους και οι δύο αρχηγοί του Κέντρου. Είχα όμως δώσει τον λόγο μου στον Πασαλίδη για το ΠΑΜΕ και δεν μπορούσα να τον πάρω πίσω. Τότε ακριβώς δέχθηκα την πρόσκληση του Λάφλιν Κάμπελ (του αρχηγού της CIA στην Ελλάδα). Μου τηλεφώνησε ότι θέλει επειγόντως να με δει. (...) Οι ιδιαίτερες συναντήσεις μας ήταν 4-5. Ο Κάμπελ είχε δύο βοηθούς που τους ε γνώριζα και αυτούς. Τον Ελληνοαμερικανό Λάμπσον και τον Αμερικανό Πόρτερ. (...) διέθεταν δύο σπίτια μυστικών συναντήσεων. Το ένα στο Μαρούσι και το άλλο στο Κορωπί. Το σπίτι του Κάμπελ ήταν στο Ψυχικό. Η πρώτη μας συνάντηση έγινε στο Κορωπί και οι τρεις μου είπαν «φιλικώτατα» ότι δεν αντιλαμβάνονται γιατί εγώ ένας αντικομμουνιστής και Υπουργός Στρατιωτικών στα Δεκεμβριανά δέχθηκαν να συμμετάσχω σ' ένα κομμουνιστικό συνδυασμό, όπως αυτός του ΠΑΜΕ. (...) Ακολούθησαν και δυο-τρεις άλλες συναντήσεις μέχρι την τελευταία που ήταν και η πιο κρίσιμη. Η επιμονή τους ήταν μεγάλη και ήθελα να δω καθαρότερα τις πραγματικές τους διαθέσεις απέναντι στις εκλογές, στις πολιτικές παρατάξεις και σε μένα. Μου είπαν ξανά ότι δεν πρέπει να συμμετάσχω τελικά και ότι ενισχύω με το κύρος μου το ΠΑΜΕ και πως μ' αυτή μου την απερίσκεπτη απόφαση θα εκτεθώ οριστικά και ανεπανόρθωτα. Εκείνη, λοιπόν, την ημέρα στο τέλος μιας μακράς συζητήσεως μου έσκασε το δέλεαρ:

-Αν σας ενδιαφέρει πραγματικά η πολιτική μη νοιάζεστε. Μπορούμε να σας βγάλουμε βουλευτή σε όποια περιφέρεια θελήσετε».

Σχετ. 5 -Πάρτα. Είναι τρία εκατομμύρια σε δραχμές. Μήπως θέλεις κι άλλα; Σκέψου το ξανά. Φύγε τουλάχιστον στην Αμερική, βρες κάποια δικαιολογία. Κάτσε λίγο και έρχεσαι ξανά. Κι αν σ' αρέσει μόνιμα, θα σε βοηθήσουμε σε ό,τι άλλο θες.

-Αυτό που κάνετε δεν είναι έντιμο. Υποστηρίζετε με κάθε τρόπο μια μόνο μερίδα Ελλήνων και όλους τους άλλους τους έχετε στον μαυροπίνακα. Με την τακτική αυτή, δεν θα αργήσετε να στρέψετε την οργή όλων των Ελλήνων εναντίον σας...»

Σχετ. 6: «Ο Σοφοκλής Βενιζέλος ο συντηρητικός υπαρχηγός της Ένωσης Κέντρου μου είχε πει: Αν η αριστερά παρέμενε ο μόνος στόχος, οι ψηφοφόροι της θα εστρέφοντο προς την Ένωση Κέντρου. 'Ίσως παίρναμε την απόλυτη πλειοψηφία 51%'. Τον ρώτησα αν ήξερε ποιος άλλαξε το στόχο του σχεδίου δράσης. Ο Βενιζέλος είπε απλά: 'Η CIA'. Έθεσα την απάντηση του Βενιζέλου υπόψη του Γεωργίου Παπανδρέου. 'Δεν έχω ενδείξεις περί αυτού' μου είπε. 'Έχω όμως τεκμήρια ότι το σχέδιο Περικλής ήταν εγκεκριμένο από υπεύθυνα πρόσωπα της αμερικανικής πρεσβείας και των ανακτόρων'.

Σχετ. 7: Ο Π. Κανελλόπουλος έγραφε σχετικά: «Τις εκλογές του 1961 θα τις κέρδιζε η ΕΡΕ – θα είχε οπωσδήποτε την απόλυτη πλειοψηφία στην Βουλή- και αν δεν είχε σημειωθεί τίποτα από όσα, ε υπερβολικά φραστικά σχήματα κατάγγειλε ο Γεώργιος Παπανδρέου. Το δείχνει καθαρά η σύγκριση μεταξύ των αποτελεσμάτων σε περιοχές όπου ίσως μπορούσε να σημειωθεί 'βία' και 'νοθεία' και των αποτελεσμάτων σε περιοχές όπως η πρωτεύουσα και άλλες μεγάλες πόλεις. Η ΕΡΕ θα κέρδιζε, δηλαδή κέρδισε πράγματι, τις εκλογές εκείνες, πρώτον γιατί η δύναμη της ΕΔΑ στο 1958 είχε φοβίσει πολλούς συντηρητικούς κεντρώους και ο φόβος αυτός τους οδήγησε στην ενίσχυση της ΕΡΕ, δεύτερον γιατί είχαν πράγματι οι κυβερνήσεις Καραμανλή αποδώσει, σε πολλούς τομείς, έργο σημαντικό (πρόσφατη ήταν και η υπογραφή στην Αθήνα της συμφωνίας συνδέσεως της Ελλάδος με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα) και τρίτον γιατί δεν είχαν ακόμα πεισθεί οι εκλογείς που θα προτιμούσαν το Κέντρο ότι η μόλις πρόσφατη τότε συγκρότηση της Ενώσεως Κέντρου επήγαζε από πραγματικό πνεύμα ενότητας και ήταν βιώσιμη ως ενιαία και μεγάλη πολιτική δύναμη, ικανή να

κυβερνήσει. (...) Θα κέρδιζε, βέβαια, τις εκλογές, του 1961 η ΕΡΕ, αλλά θα της έλειπαν κάποια εκατοστά ψήφων (που όμως δεν τα χρειαζόταν), αν δεν είχαν σημειωθεί ορισμένες ανωμαλίες. (...) Ούτε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ούτε και εγώ είχαμε πολιτικό συμφέρον ή την ηθική προδιάθεση να ενθαρρύνουμε τις ανωμαλίες εκείνες, όσες τυχόν σημειώθηκαν. Υπάρχουν όργανα του Κράτους, ειδικότερα των Σωμάτων Ασφαλείας, που όταν ένα κόμμα βρίσκεται πολύ καιρό στην εξουσία, συνδέουν τόσο πολύ τη νοοτροπία τους με το κόμμα τούτο, ώστε συγχέουν μέσα τους μια κοινοβουλευτική κυβέρνηση με την έννοια του 'καθεστώτος' θεωρώντας το κόμμα που κυβερνάει πολλά χρόνια σαν 'καθεστώς' που οφείλουν να προστατεύουν. Έτσι, με την παρότρυνση και ανεξέλεγκτων ασύδοτων κομματικών παραγόντων (ακόμα και υποψηφίων καμιά φορά βουλευτών) παραβαίνουν τους κανόνες της αμεροληψίας. (...) Θεωρώ πολύ πιθανό ότι μια μάλλον ολιγάριθμη κατηγορία αξιωματικών του Στρατού είχε επίσης επιχειρήσει – στις περιοχές και σφαίρες όπου μπορούσε να το κάνει- να ενισχύσει την ΕΡΕ στις εκλογές του 1961...».

Σχετ.8: Ο Ανδρέας Παπανδρέου γράφει στο βιβλίο του: «Το πρώτο και πιο σημαντικό χαρακτηριστικό είναι η απουσία αληθινής εθνικής κυριαρχίας. Καθώς οι Αμερικανοί αντικατέστησαν τους Βρετανούς στο ρόλο της 'προστάτιδος' ή 'κηδεμόνος' δύναμης αναμίχθηκαν όλο και πιο βαθιά στην εσωτερική πολιτική διαδικασία της χώρας. Ήλθαν στην Ελλάδα για να προστατεύσουν την 'δημοκρατία' από τον κομμουνιστικό κίνδυνο, αλλά με την επιδείνωση του ψυχρού πολέμου σ' όλη την υδρόγειο, μετατόπισαν τις επιδιώξεις τους. Η δημοκρατία σαν ουσιαστική πολιτική διαδικασία υποβιβάσθηκε σε δευτερεύουσα θέση και η επέκταση του Αμερικανικού ελέγχου πάνω στην πολιτική ζωή της χώρας και η 'σταθερότητα' έγιναν πρωτεύοντες στόχοι. Η δημοκρατία έπεσε στην διαβάθμιση των αξιών τους από στόχος προς επιδίωξη σε όρο που μόνο τυπικά χρειαζόταν να ικανοποιηθεί. Οι τύποι του κοινοβουλευτισμού έπρεπε να είναι σεβαστοί, αλλά μόνο οι τύποι όχι η ουσία.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό που μπορεί κανείς να διακρίνει είναι η συμμαχία μεταξύ του παντοδύναμου 'Αμερικανικού παράγοντος' στην Ελλάδα και του Ελληνικού Κατεστημένου. Οι πολιτικές δυνάμεις της Δεξιάς με τον Βασιλιά κυριαρχούσα μορφή έγιναν ο αγωγός της Αμερικανικής επιρροής στην Ελλάδα. Αν

και προσφέρθηκαν πρόθυμα να παίξουν αυτό το ρόλο συχνά επέβαλαν τους δικούς τους όρους, όρους που δεν είχαν καμία σχέση με τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας, αλλά απέβλεπαν στην βελτίωση της σχετικής θέσης τους στα πλαίσια της Ελληνικής πολιτικής ζωής. Έτσι, ενώ οι σχέσεις μεταξύ Αμερικανών και Ελληνικής Δεξιάς ήταν βασικά συμβιωτικές, περιείχαν στοιχεία ανταγωνισμών και συγκρούσεων».

Σχετ. 9: «Εξ ονόματος της Ενώσεως Κέντρου καταγγέλω ενώπιον του ελληνικού λαού και του Ανωτάτου Άρχοντος τα εκλογικά αποτελέσματα ως προϊόν βίας και νοθείας. Αποτελεί παγκοινον συνείδηση ότι, εν πάση περιπτώσει, το ποσοστό των ψήφων το οποίο καθιστά την ΕΡΕ κοινοβουλευτικώς αυτοδύναμον, αυτό αναμφισβήτητως είναι προϊόν βίας και νοθείας. Η υπηρεσιακή κυβέρνηση του στρατηγού Δόβα είτε ηθελημένως είτε αθελήτως περιήλθεν εις πλήρη ανυπαρξία, η οποία επέτρεψε εις τον παράνομον μηχανισμό της ΕΡΕ να λειτουργήσει ανεμπόδιστος. Η Ένωσις Κέντρου είναι ευγνώμων προς τον ελληνικόν λαόν ο οποίος την περιέβαλε με την ευρεία εμπιστοσύνη του, εκ της οποίας περιεσώθη εις τας κάλπας 35%. Και είναι επίσης υπερήφανος διότι απετέλεσε και την εθνική αποστολή να απομονώσει και να μειώσει την δύναμιν της Άκρας Αριστεράς. Απόδειξις η Διοίκησις Πρωτευούσης όπου η βία ελετούργησε ολιγώτερο και όπου το 41% της ΕΔΑ κατά τας εκλογάς του 1958 κατήλθεν εις 30% χάρις εις την ακτινοβολίαν της Ενώσεως Κέντρου. Θα ήτο αναξία της εμπιστοσύνης του ελληνικού λαού η Ένωσις Κέντρου και θα επρόδιδε την σημαία της Δημοκρατίας, εν ονόματι της οποίας επάλαισεν, εάν εδέχετο αδιαμαρτυρητώς τον βιασμό της θελήσεως του ελληνικού λαού. Εάν το ουσιαστικό πραξικόπημα των εκλογών της 29^{ης} Οκτωβρίου εγένετο αδιαμαρτυρητώς δεκτόν, η Δημοκρατία θα έπαυε πλέον να υπάρχη εις την αρχαία κοιτίδα της. Εν πλήρει επιγνώσει των ιστορικών ευθυνών της, η Ένωσις Κέντρου θεωρεί χρέος τιμής να διακηρύξη ότι η Κυβέρνησις την οποία πρόκειται να σχηματίση η ΕΡΕ στηριζόμενη εις την αθέμιτον κοινοβουλευτική αυτοδυναμία της δεν είναι νόμιμος κυβέρνηση του ελληνικού λαού. Και εξ αυτής της αντικειμενικής διαπιστώσεως, η Ένωσις Κέντρου θα λάβη όλας τας επιβαλλομένας αποφάσεις δια το παρόν και δια το μέλλον».

Σχετ. 10: «Όταν ηνοιχθήσαν αι κάλπαι, και εφάνη ότι η ΕΡΕ κέρδιζε διά Τρίτη κατά σειράν φοράν, η ηγεσία της ΕΚ αντελήφθη ότι, δια να διατηρηθή η ενότητα του αρτισυστάτου οργανισμού, έπρεπε να αμφισβητηθή η γνησιότης του αποτελέσματος. Από της προεκλογικής περιόδου διετυπώθησαν σφοδρά παράπονα περί επεμβάσεως κρατικών και μη οργάνων υπέρ της ΕΡΕ. Εξ άλλου, διεπιστώθη ότι το αποτέλεσμα εις τα τμήματα των ψηφισάντων με καταστάσεις (ψηφοί των στρατιωτικών και δημοσίων υπαλλήλων) διέφεραν ουσιωδώς από το αποτέλεσμα εις τα εκλογικά τμήματα, εφόσον η ΕΡΕ συνεκέντρωσε τα 78,7% εις τα πρώτα, έναντι 49,6% που είχε λάβει εις τα δεύτερα. Δι' αυτό, πρωτοστατούντος του Σοφ. Βενιζέλου, ελήφθη η απόφασις να αποκηρυχθή το αποτέλεσμα ως νόθον και να χαρακτηρισθούν η εκ των εκλογών προελθούσα πλειοψηφία και η κυβέρνησις που θα εστηρίζετο εις αυτήν παράνομοι».

«Λίγο πριν από τα μεσάνυχτα της Παρασκευής 17 Νοεμβρίου 1961, ο Σ. Βενιζέλος εδέχθη μερικούς φίλους του εις το διαμέρισμα του ξενοδοχείου 'Ριτζ' του Λονδίνου, όπου διέμενε, και τους προσέφερε σαμπάνια. Εώρταζε την 67^η επέτειο των γενεθλίων του και επωφελήθη της ελευθερίας που είχε δοθεί, από δύο εβδομάδων, εις τα αγγλικά ξενοδοχεία, όπως προσφέρουν οινοπνευματώδη ποτά εις τους πελάτας των κατά την διάρκεια ολόκληρου του 24ώρου, δια να οργανώση την μικρά αυτήν συγκέντρωσιν. Ήτο ευδιάθετος, έδειχνε απόλυτα υγιής και εξαιρετικά ικανοποιημένος, παρά το γεγονός της εκλογικής ήττης. Διότι προέβλεπε ότι αν εφηρμόζετο το σχέδιόν του, ο Καραμανλής θα εξηναγκάζετο επί τέλους να προέλθη εις συνεννόησιν με την Ένωσιν Κέντρου».

Σχετ. 11: Ο Ανδρέας Παπανδρέου αφηγείται: «Τότε (δηλαδή τον Δεκέμβριο του 1961) άρχισαν οι Αμερικανοί τις αδιάκοπες πιέσεις τους με σκοπό να πείσουν τον πατέρα μου να πάρει 'εποικοδομητική' στάση. Οι εκλογές ανήκαν στο παρελθόν, η Ένωση Κέντρου τα κατάφερε καλά και η Αριστερά εκμηδενίστηκε. Γιατί να μην συμπεριφερθούμε 'πολιτισμένα'; Γιατί να μην δεχθούμε την υπάρχουσα δομή δύναμης; Γιατί να μην διαθέσουμε την ενεργητικότητά μας για την επίλυση των κοινωνικών, οικονομικών και διοικητικών προβλημάτων της Ελλάδος; Γιατί να μην συγκροτήσουμε ένα αντιπολιτευόμενο υπουργικό συμβούλιο κατά το βρετανικό πρότυπο και να παίξουμε το παιγνίδι της ενεργού αντιπολίτευσης στη Βουλή; Ίσως συνέβησαν μερικές εκτροπές στις εκλογές. Αλλά γιατί να δίνουμε

τόση σημασία σ' αυτό; Μήπως έγιναν ποτέ στην Ελλάδα αληθινά αδιάβλητες εκλογές; Αρκετοί Αμερικανοί παρήλασαν από το σπίτι. Όλοι υποστήριξαν την ίδια γραμμή. Με θεωρούσαν Ελληνοαμερικανό που θα μπορούσε να 'αντιληφθεί' τις απόψεις. Έλπιζαν πως θα μπορούσα να επηρεάσω τον πατέρα μου. Φυσικά έκαμα το ακριβώς αντίθετο. Ο ρόλος που έπαιζε στην Ελλάδα η δημοκρατική Αμερική με είχε πολύ εξοργίσει. Μου ήταν αδύνατο να χωνέψω την ιδέα της δημοκρατίας μόνο για τους Αμερικανούς. Παρότρυνα τον πατέρα μου να μείνει σταθερός στις αρχές του».

Σχετ. 12: «Και από του βήματος της Εθνικής Αντιπροσωπείας θεωρούμε καθήκον να διακηρύξωμεν ότι το αποτέλεσμα των εκλογών της 29^{ης} Οκτωβρίου υπήρξε προϊόν βίας και νοθείας. Και ωδήγησεν η βία και η νοθεία εις την δημιουργία νόθου πλειοψηφίας της Βουλής και παρανόμου Κυβερνήσεως. Δηλούμεν ότι δεν αναγνωρίζομεν ως νόμιμον την σημερινή κυβέρνησιν. Και θεωρούμεν αποστολή μας να αγωνισθώμεν δια την αποκατάστασιν των ελεύθερων θεσμών, δια την αποκατάστασιν και την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος».

Σχετ. 13: «Εις τα πρώτα γεγονότα πρώτη θέσιν κατέχει το κομματικό κράτος. Αλλά πέρα του κομματικού κράτους, το οποίο είχε την απόδοσίν του κατά το στάδιο των εκλογών, έχομεν τα γεγονότα. Και εάν ακόμα κανείς απετόλμα να θέση υπό αμφισβήτησιν την νοθεία, η εξέτασις των αριθμών την καθιστά αδύνατον. Όταν διαπιστούται ότι απέναντι των 15.000 περίπου εγγραφομένων κατ' έτος εις τους εκλογικούς καταλόγους της πρωτευούσης, ενεγράφησαν κατά την αναθεώρησιν του 1961 150 ή 130.000, όπως λέγει ο Υπουργός των Εσωτερικών, ποιαν χρείαν έχομεν άλλων μαρτύρων; Αποτελεί πλήρη απόδειξιν και μόνο το γεγονός ότι υπερβαίνει τας 100.000 καθ' όλας τας ομολογίας η επί πλέον εγγραφή, όχι των νομίμων, των παρανόμων εγγραφών. Ιδού διατί πέραν μεμονωμένων περιπτώσεων ελαχίστων προσωπικών φίλων, ο μέγας αριθμός, αι εκατοντάδες χιλιάδες δια τας οποίας εχρειάζοντο ψευδείς βεβαιώσεις, δεν ήτο δυνατό να προέλθη παρά μόνο από διαταγάς. Και γνωρίζομεν την πραγματικότητα όσοι ζώμεν εις τας Αθήνας. Υπέγραψαν και οι αστυνομικοί και οι εφημέριοι εν λευκώ την βεβαίωσιν. Και τα ονόματα των εκλογέων κατεγράφησαν εις τα γραφεία του κόμματος».

Σχετ. 14: Και συνέχισε: «Περίπου εθεωρείτο εκτέλεσις υπηρεσιακού καθήκοντος η έκδοσις εκλογικών βιβλιαρίων. Αυτή είναι η βαρύτατη ευθύνη. Δεν είναι μόνο η έκδοσις παρανόμων βιβλιαρίων. Είναι η συνεργασία των ανωτέρων αξιωματικών με τους άνδρας του Στρατού, με τους άνδρας των Σωμάτων Ασφαλείας προς έκδοσιν πλαστών εκλογικών βιβλιαρίων».

Και ο Γεώργιος Παπανδρέου τελείωσε λέγοντας: «... είναι βέβαιον ότι έχει πλέον δημιουργηθή μια τραγική κατάσταση εις την χώρα. Ότι οι ηγέται του στρατεύματος επιδίδονται εις αυτό το έργον, είναι βέβαιον δυστυχώς ότι τα θεμέλια του ελευθέρου πολιτεύματος, τα θεμέλια των ελευθέρων θεσμών έχουν κλονισθή. Εγίνατε εσωτερική κατοχή. Είμεθα εθνική αντίστασις. Ο ανένδοτος αγών αποτελεί πλέον υπέρτατον χρέος τιμής. Και είμεθα βέβαιοι ότι με την συμπαράστασιν της μεγάλης πλειοψηφίας του Ελληνικού λαού και προ παντός με την συμπαράστασιν της νεότητος, της οποίας αι ευγενείς καρδίαι δονούνται από ιδεώδη και πάλλονται με τον παλμόν της δημοκρατίας, είμεθα βέβαιοι ότι θα αχθή εις αίσιον πέρας. Ο αγών θα ευοδωθή. Οι ένοχοι θα τιμωρηθούν. Η δημοκρατία θα νικήση».

Σχετ. 15: Ο ίδιος ο Ανδρέας Παπανδρέου γράφει: «Οι Αμερικανοί και το Παλάτι ξαφνιάσθηκαν από τ' απροσδόκητα αποτελέσματα. Περίμεναν πως θα κέρδιζε τις εκλογές ο Καραμανλής αν και όχι με απόλυτη πλειοψηφία και έτσι θα υποχρεωνόταν να σχηματίσει κυβέρνηση με ομάδα συντηρητικών βουλευτών που δεν συμφωνούσαν με το κοινωνικό πρόγραμμα του Γεωργίου Παπανδρέου και που θα αποσταστούσαν από την Ένωση Κέντρου με αντάλλαγμα υπουργικούς θώκους σε κυβέρνηση της ΕΡΕ. Κατείχα έγκυρες πληροφορίες, σύμφωνα με τις οποίες αυτή ήταν η κεντρική ιδέα των εκθέσεων της Αμερικανικής πρεσβείας προς το Στέιτ Ντιπάρτμεντ. Υπάλληλοι της πρεσβείας μου είχαν εμπιστευθεί πως αυτή ήταν η πρόβλεψη της πρεσβείας μόλις λίγες ημέρες πριν από τις εκλογές. Εξάλλου, είχαν κάθε λόγο να πιστεύουν ότι ήταν σύμφωνο και με τις επιθυμίες τους. Τις ίδιες προσδοκίες φαίνεται ότι είχε και το δημοσιογραφικό συγκρότημα Λαμπράκη, γιατί η υποτιθέμενη κεντρώα εφημερίδα του το 'Βήμα' αντί να προβλέψει την νίκη της Ένωσης Κέντρου, ενθαρρύνοντας έτσι τους οπαδούς της, αντίθετα σε μακροσκελές δημοσίευμα προεξόφλησε την νίκη της ΕΡΕ με την προσθήκη ότι θα

έβγαινε μεν η ΕΡΕ πρώτο κόμμα από τις κάλπες χωρίς όμως απόλυτη πλειοψηφία 150 εδρών, για να μπορέσει να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση».

Σχετ. 16: Συγκεκριμένη είναι η μαρτυρία του Ανδρέα Παπανδρέου: «Αμέσως μετά την κηδεία επέστρεψα στην Αθήνα. Ο Χένρυ Λάμπους είχε αφήσει παραγγελία πως ήθελε να με δει. Τον επισκέφθηκα αγνοώντας την σπουδαιότητα του λόγου για τον οποίο ήθελε να με συναντήσει. Με παρακάλεσε να διαβιβάσω ένα μήνυμα στον πατέρα μου. Μετά τον θάνατο του Βενιζέλου, μου είπε, τον επισκέφθηκαν ορισμένοι ανώτατοι αξιωματικοί του Ελληνικού στρατού, μερικοί εν αποστρατεία και μερικοί σε ενεργό υπηρεσία, και του ζήτησαν να εγκρίνει στρατιωτικό πραξικόπημα. Ο θάνατος του Βενιζέλου σήμαινε για αυτούς πως δεν υπήρχε πια τρόπος να παρεμποδισθεί η μεταρρυθμιστική πολιτική του Γεωργίου Παπανδρέου και η προφανής μοναδική λύση για αυτούς ήταν η δικτατορία. Ο Λάμπους μου έδειξε το τηλεγράφημα προς την Ουάσιγκτον καθώς και την αρνητική απάντηση. Η Ουάσιγκτον δεν ήταν πρόθυμη να υποστηρίξει ένα τέτοιο πραξικόπημα».

Βιβλιογραφία

- Αθανασιάδης-Νόβας, Γ. «Τα πεπραγμένα της κυβερνήσεως Πλαστήρα-Βενιζέλου: 27 Οκτωβρίου 1951-10 Οκτωβρίου 1952». (Αθήνα: χ.ε, 1952)
- Αναστασάκος Σ. «Ο Πλαστήρας και η εποχή του: τόμος Γ' 1933-1953», Αθήνα: εκδ. Επικαιρότητα, 2007
- Αρχείο ΕΔΑ, κ. 14, φ. 5: Εισήγηση Ε.Ε. στη ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ, μέρος Β': «Εκτίμηση των νέων συνθηκών», 9-12.5.1964
- Αρχείο ΕΔΑ κ. 15, φ. 2: «Η εισήγηση της Ε.Ε. στη Θ' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ», 10-11.9.1965
- Βασίλισσα Φρειδερίκη, «Μέτρον Κατανοήσεως», Βιβλιομεταφραστική. 1971
- Βερναρδάκης, Χ. & Μαυρής, Γ. «Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης». εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1991

- Βούλγαρης, Γ., Νικολακόπουλος, Η., Ριζάς, Σ., Σακελλαρόπουλος, Τ., Στεφανίδης, Ι., «Ελληνική Πολιτική Ιστορία, 1950-2004.» Θεμέλιο, Αθήνα 2011
- Γεώργιος Παπανδρέου. 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1994.
- Γιαννουλόπουλος Γ «Ο μεταπολεμικός κόσμος Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία 1945-1963» εκδ Παπαζήση 1992
- Γεροζήσης, Τ., «Το Σώμα των Αξιωματικών και η Θέση του στην Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία» Εκδόσεις Δωδώνη, Ιωάννινα 1996 τ. 3
- Γρηγοριάδης Σ. «Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974: Πλαστήρας-Παπάγος-Καραμανλής» τόμος 6, εκδ. Χ Τεγόπουλος, 2011
- Γρηγοριάδης Σ «Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974 Ιουλιανά 1965» _εκδ. Τεγόπουλος 2011
- Γρηγοριάδης, Σ., «Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος 1941– 1967.» Εκδόσεις Καπόπουλος, Αθήνα 1974
- Δέδε Κ. «Ο σύντομος πολιτικός βίος της ΕΠΕΚ. Η ανάδυση του Κέντρου στη μετεμφυλιακή Ελλάδα». Αθήνα 2016.
- Διαμαντόπουλος Θ «Κώστας Μητσοτάκης Πολιτική Βιογραφία» εκδ Παπαζήση 1989
- Ιστοσελίδα <https://www.news247.gr/mathimata-istorias/ekloges-vias-notheias-otan-psifisan-kai-ta-dendra.6662326.html> «Εκλογές βίας και νοθείας το 1961: Όταν ψήφισαν και τα δένδρα»
- Ιστοσελίδα <https://www.timesnews.gr/ypiresiaki-kyvernisi-ioanni-paraskevopoulou-1963/> «Υπηρεσιακή κυβέρνηση Ιωάννη Παρασκευόπουλου 1963»
- Κανελλόπουλος, Π. «Ιστορικά Δοκίμια. Πώς εφθάσαμε στην 21^η Απριλίου 1967 & 1940-1944, Εθνική Αντίσταση», Αθήνα: Εκδόσεις Εστία, 1997
- Κασιμάτης Γ. Πετρίδης Π, Σιδεράτος Αγ. «Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968) εκδ. Λιβάνη, 1988

- Κλείσιμο των συζητήσεων του Β' Συνεδρίου εκ μέρους της Ε.Ε. από τον Α. Μπριλλάκη» *Στο Το Β' Πανελλαδικό Συνέδριο της ΕΔΑ. Επίσημα Κείμενα*, Αθήνα, 1963, σ. 184-190, Βιβλιοθήκη, ΑΣΚΙ
- Κύρκος, Λ. «Η χρεωκοπία του διμέτωπου και το μέτωπο της δημοκρατίας» σε *Ελληνική Αριστερά* 27 (Οκτώβριος 1965)
- Κωστής, Κ. «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», Αθήνα: Πατάκης 2018
- Λεονταρίτης Γ. «Ανάμεσα στα δύο άκρα Η πορεία του Κέντρου 1946-1967», εκδ. Εστίας, 1992
- Λυμπεράτος Π Μιχ «Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου» εκδ. Βιβλιόραμα 2006
- Λυμπεράτος, Π.Μ., «Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ. Η ραγδαία ανασυγκρότηση της ελληνικής Αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες», *Στοχαστής*, 2011
- Λιναρδάτος Σπ. «Από τον εμφύλιο στην χούντα τόμος Δ» εκδ. Παπαζήση, 1986
- Meynaud, J., «Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα», μτφ Μερλόπουλος Π. και Αλέξης Εμμανουήλ, Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα 2002, τ. Α' και Β'.
- Νικολακόπουλος Ηλ «Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967» εκδ. Πατάκης, 2001, 2013 (επανεκδοση).
- Νικολακόπουλος Ηλ «Η πολιτική πορεία του Σοφοκλή Βενιζέλου, 1952-1961: Το κύκνειο άσμα του Κόμματος Φιλελευθέρων» από το βιβλίο «Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος Η πολιτική διαδρομή, Το πρόσωπο, Η εποχή» εκδ. Μουσείο Μπενάκη και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος» 2009
- Νικολακόπουλος Ηλ. «Ελεγχόμενη Δημοκρατία: από το τέλος του εμφυλίου έως την δικτατορία» από το «Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950-2004» εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2010
- Μπενετάτος Δ «Γιατί δεν έγινε Δημοκρατία;» εκδ Δωδώνη 1977
- Παπαδημητρίου Δ «Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967» εκδ Σαββάλα 2006

- Παπαδημητρίου Ν «Από την Ένωση Κέντρου στην Αποστασία» εκδ. Ροές 1986
- Παπακωνσταντίνου, Μιχ. «Η ταραγμένη εξαετία 1961-1967», τόμος 2ος, εκδόσεις «ΠΡΟΣΚΗΝΙΟ», 1998
- Παπανδρέου, Α., «Η δημοκρατία στο απόσπασμα». Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα 1974
- Παπανδρέου, Γ. «Πολιτικά Κείμενα. Φιλοσοφία, μελέτες, δοκίμια.» Εκδόσεις Μπάυρον. 1963
- Παπανδρέου Ανδρέας «Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα» εκδ Λιβάνη 2006
- Παπανδρέου Μαργαρίτα «Εφιάλτης στην Αθήνα» εκδ Καστανιώτη 1984
- Παπαχελάς Α «Ο βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας Ο Αμερικανικός παράγων 1947-1967» εκδ Εστία 2003
- Πασαλάρης Χ «Οι Βαρώνιοι των Media». εκδ. Ζάρβανος 1994
- Πασχαλούδη, Ε. Ένας πόλεμος χωρίς τέλος: η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο 1950-1967. Θεσσαλονίκη. Επίκεντρο. 2010
- Πετρίδης Π – Αναστασιάδης Γ «Γεώργιος Παπανδρέου 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή» Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Παπανδρέου, 1994
- Πετρίδης Π- Αναστασιάδης Γ «Γεώργιος Παπανδρέου Ο πολιτικός λόγος» Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Παπανδρέου 1995
- Ριζάς, Σ. «Κοινοβουλευτισμός ή «εκτροπή»; Η Εθνική Ριζοσπαστική ένωση και η πολιτική κρίση 1964-1967. Δελτίο του Κέντρου Ερεύνες της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού. Τομ. 3.» Μεταίχμιο, Αθήνα, 2017
- Ριζάς, Σ. Οι εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. 2016. Ανακτήθηκε από <https://www.kathimerini.gr/society/856203/oi-ekloges-tis-3is-noemvrioy-1963/>
- Ρωμαίος, Γ. ΤΟ ΒΗΜΑ. Οι εκλογές του 1951 και η κυβέρνηση Πλαστήρα. 2008. <https://www.tovima.gr/2008/08/14/archive/oi-ekloges-toy-1951-kai-i-kybernisi-plastira/>
- Σακελλαρόπουλος Τ « Ηγετικά και παραταξιακά αδιέξοδα στον χώρο του Κέντρου κατά την πολιτική και πολεμική ελληνική δεκαετία 1940-1949: Η περίπτωση του Σοφοκλή Βενιζέλου» από το βιβλίο «Σοφοκλής

Ελευθερίου Βενιζέλος Η πολιτική διαδρομή, Το πρόσωπο, Η εποχή» εκδ. Μουσείο Μπενάκη και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος» 2009

- Σακελλαρόπουλος, Τ., Χατζηβασιλείου, Ε. « Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, Η πολιτική διαδρομή. Το πρόσωπο. Η εποχή.», Αθήνα. Μουσείο Μπενάκη. 2009
- Σαρλάμης Μ «Ένωση Κέντρου: η πορεία προς την δημιουργία του τρίτου πόλου μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς» *Ιστορικά Θέματα*, Δεκέμβριος 2013
- Σβολόπουλος, Κ. «Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο.» Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής. Εκδοτική Αθηνών. 1994
- Σβορώνος, Ν., «Επισκόπηση της Ελληνικής Ιστορίας,», Θεμέλιο, Αθήνα 1999
- Τζανετάκος, Π. «Η σύγκρουση Καραμανλή με το Παλάτι», στο *Ιστορικά Θέματα*, τεύχος 1 2015
- *ΤΑ ΝΕΑ*, Γ. Παπανδρέου. Ο θρίαμβος του Ανένδοτου. Ο γέρος στην Εξουσία. 1963-1964. Η πορεία προς τη μεγάλη νίκης Ενώσεως Κέντρου. 2019.
- Το ΚΚΕ. *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 9, σελ. 586-589 και 741, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα, 2002
- Τρίκκας Τάσος «ΕΔΑ 1951-1967 Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς» Α' και Β' τόμος, εκδ. Θεμέλιο 2009
- Τυροβούζης, Χ., Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το κοινωνικό δυναμικό του «Κεντρώου» χώρου (1946-1967): Μια πρώτη προσέγγιση. Στο Π. Πετρίδης & Γ. Αναστασιάδης (επιμ.) «Γεώργιος Παπανδρέου – 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή» (σ. 459-477).Θεσσαλονίκη: University Studio Press. 1994
- Χρηστίδης Χ «Η καμπή της ωριμότητας: Στρατηγική και παρεμβάσεις του Σοφοκλή Βενιζέλου κατά την τελευταία φάση της πολιτικής του διαδρομής 1962-1964» από το βιβλίο «Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος Η πολιτική διαδρομή, Το πρόσωπο, Η εποχή» εκδ. Μουσείο Μπενάκη και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος» 2009

- Ψαρράς, Δ. Η πρώτη επιστροφή, η CIA και ο Ανένδοτος. Στο Δ. Ψαρράς & Τ. Κωστόπουλος, Ο. «Ανδρέας Παπανδρέου και η Αριστερά» (σ. 15-21) .Αθήνα: *Εφημερίδα των Συντακτών*, ειδικό ένθετο, 2016
- Meynaud J, Μερλόπουλος Π, Νοταράς Γ «Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965» εκδ Σαββάλας 2002
- Zürcher, E. J. Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας, Β. Κεχριώτης (μτφρ.), Σ. Πετμεζάς (επιμ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2004

Διαδικτυακές Πηγές

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v16/d315> 315. Telegram From the Embassy in Greece to the Department of State (1961). Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey , Document 315 [\(ανακτήθηκε 2/8/2021\)](#)

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v16/d328> Telegram From the Embassy in Greece to the Embassy in France (1962), Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XVI, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey , Document 328. [\(ανακτήθηκε 3/8/2021\)](#)

<http://historyreport.gr/index.php/component/content/article/174-2020-10-20-11-39-14/2859-%CE%9A%CE%B5%CF%86-32-%CE%97-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B5%CE%BC%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1> [\(ανακτήθηκε 4/8/2021\)](#)